

ГАННА ОЖОГОВСЬКА



АСМНИЦЯ
ЗЕЛЕНОЇ
ПЕЧАТКИ



ГАННА ОЖОГОВСЬКА

ТАЄМНИЦЯ
ЗЕЛЕНОЇ
ПЕЧАТКИ



ВИДАВНИЦТВО ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ „ВЕСЕЛКА“
Київ 1964

У героїв повісті сучасної польської письменниці Ганни Ожоговської «Таємниця зеленої печатки» — щирого, розважного Стефана, спокійного, поміркованого Бартка і запального, з бурхливою уявою Віктора — веселе, повне несподіванок життя. Усе було б добре, коли ж учителі вряди-годи та й поставлять хлопцям по двійці, не розуміючи, що з них, може, вийдуть генії, а геніям не варто змалку забивати голови такими речами, як шкільна наука, щоб часом з перенапруги їм не стало зле. А ще батьківський комітет купив чудового велосипеда, який дістанеться в кінці року найкращому учневі класу. І хоч яких способів добирала славнозвісна трійця, щоб одержати його, а врешті мусила-таки визнати, що певний із них тільки один — домогтися відмінних успіхів у навчанні. А ще Стефан напав на слід банди злодіїв, що затягає у свої тенета щораз більше підлітків, і якої ж то треба витримки, аби нікому не розповісти про те, а самому викрити негідників!

Малим читачам буде весело й цікаво прочитати цю повну іскристого гумору повість про життя їхніх однолітків у Польщі.

Переклав з польської
Юрій СТАДНИЧЕНКО
Малював Анатоль ПАЛІВОДА

Перекладено з видання:
Hanna Ozogowska. Tajemnica zielonej pieczęci.
Nasza księgarnia, Warszawa, 1961.

РОЗДІЛ I

*Канана, перед якою тремтить уся школа.
Стефан удосконалює орфографію. Обіцянка за обіцянку.
Гулі — ознака таланту*

О першій годині, коли повертало з півдня, у 5-А класі ставало жарко. Вікна з того боку виходили на захід, але гаряче літнє сонце немилосердно розпикало вулицю біля школи, залізниці, штахет, ліхтарі, навіть високі тополі, що заглядали аж на четвертий поверх і ще й у червні, незважаючи на куряву, тішили око свіжою зеленню.

Та зелень, темна й спокійна зранку, коли сонце заглядало до класів по той бік коридора, тепер не давала зосередитись над підручником або зошитом.

Дрібне, гладеньке листя тополь, насичене сонячним блиском, тремтіло від найменшого подмуху вітру. І від того зринала думка про хвилясту поверхню струмка, м'яку луку, затінок під деревом на межі у полі — про все, що так відрізнялося від крейди, чорнила і паперу і чого так прагнули ту мить, аж їм терпець уривався, учні 5-А класу в одній із шкіл у передмісті Лодзі.

Минав останній урок у тому навчальному році. Молода вчителька, вона ж і класний керівник, Зофія Островська, яку учні називали «Граматиною», роздавала зошити з твором. І вона й собі тоскно поглядала на верхівки тополь, що хилились од вітру. Вчителі теж люблять канікули.

Лишилося три зошити. Ось їх уже два. І нарешті останній. — Журавцю! У твоєму творі багато цікавого, за нього могло б поставити навіть непогану оцінку. Коли ж з орфогра-

фією в тебе гірше, ніж у першокласника. Стільки помилок, що за твір більше як двійку поставити не можна.

З першими словами вчительки Стефан Журавець підвівся. Трохи схилившись, він пішов поміж партами. Біляву хвилясту чуприну хлопець відкинув рукою назад, зеленкуваті очі йому гордовито блиснули. Він узяв у вчительки зошит, недбало уклонився і повернувся на своє місце.

Багато очей дивилося на нього. Стефан знав це. Тамуючи злість, він закусив нижню губу і, сідаючи за парту, кинув стиха:

— Не біда. Усі великі люди писали препогано.

Голови учнів несподівано повернулися до вчительки: чула? Чула.

Її обличчям пробігла тінь. Темні брови, що майже зрослися на перенісці, здригнулися. Клас, очікуючи на розвагу, забув про зелені тополі.

Учителька, насилу опанувавши себе, мовила:

— Наприклад?

Стефан Журавець мовчав.

— Наприклад? — повторила вчителька. — Якщо ти так кажеш, то, мабуть, можеш назвати тих великих людей.

Стефан неохоче встав.

— Ну, хоч би... Наполеон. Я бачив його підпис. Писав, як курка лапою.

— Ти, мабуть, бачив знімок з його підпису, — поправила вчителька. — Справді, він писав нерозбірливо. Але помилок не робив. Я не за каліграфію поставила тобі двійку, а за помилки. За безліч помилок, — повторила з притиском вона.

— А Карл Великий? — упирався Стефан. — Той взагалі писати не вмів. Ледве своє ім'я міг нашкрятати. А й досі про нього треба вчити.

— Ох! — глумливо зітхнула вчителька і розвела руками. — Якщо ти хочеш у такий спосіб стати великим, то мені жаль тебе. Надто він застарілий і... вже неефективний.

У класі хтось пирснув сміхом. Стефан почервонів.

Учителька звернулася до всього класу:

— Ще раз нагадую: завтра о дев'ятій буду роздавати табелі.

Пролунав дзвоник. Коли він затих, вчителька додала:

— А от і останній дзвоник у цьому навчальному році.

Вона закрила журнал і, сходячи з кафедри, глибоко тхнула.

— Як ви тяжко зітхаєте, — облудно озвався Франек Гаронський.

Вчителька зупинилась і глянула на Франка, потім на Стефана.

— А хіба мені з вами було легко? — промовила вона без усміху і швидко вийшла з класу.

Весь клас, що встав, прощаючись з учителькою, на мить завмер. Та лиш на мить. Тільки-но зачинилися двері, як усі накинупились на Журавця.

— Ганьба! Ганьба! — лунало звідусіль.

— Хіба так відповідають учительці?

— А ще піонер!

— Інша б йому двійку вліпила в табель!

— Я вам скажу, що Граматика не така вже й погана.

— І це Стефан їй так віддячив!

— Наполеона корчить!

— Слухай, Журавцю! Наполеон верхи на коні їздив, а не на волах.

Усі зареготали.

Стефан стояв блідий, аж ластовиння на носі виступило чіткіше. Обличчя йому скривилося з люті. Стрункий, високий, як на свої дванадцять років, він був на півголови вищий за товаришів. Тож коли він, стиснувши кулаки, обернувся до автора дотепу про Наполеона, навколо нього відразу стало вільно. І невідомо, чим закінчився б останній урок у 5-А, якби саме ту мить не прочинилися двері і в них не блиснула лиса, як коліно, голова старого сторожа, що його учні прозвали «Золотком».

— Журавцю, золотко! Мерщій до пана директора! Негайно, золотко!

Обурення і кпини товаришів зразу ж змінилися на щире або удаване співчуття.

— Ну, Стефано, амба! — сказав Віктор.

— Поскаржилась! — задоволено вигукнув Франек Гавронський. — А що, хіба я не казав? А ви всі: «Добра, добра». Я завжди повторюю: якби була добра...

— То не залишила б тебе на другий рік, хоч у тебе п'ять двійок, — докинув Бартек Ведмідський.

— Ет! З вами розмовляти — шкода язика! — розсердився Франек і обернувся до Стефана: — Ходімо, Стефано, я тебе проведу.

— Обійдуся, сам дорогу знайду. Вікторе, зачекай на мене, — буркнув Стефан і швидко вибіг у коридор.

Хлопці сипнули за ним. Канцелярія була на другому поверсі, тож сходами вони ще проводжали товариша.

— Аби тільки не на канапі, — прошепотів Вікторові Стефан.
— Е, сьогодні він, напевне, не матиме часу, — потішав Віктор. — Не бійся.

— Поговори з директором, як мужчина з женщиною, — підбадьорливо мовив Бартек Ведмідський.

— Аякже, — кинув Стефан, удаючи, що все те його не дуже хвилює. Та насправді було інакше.

«Звичайно, — думав він про себе, — мужчина з женщиною завжди домовляться. Але нащо я тій Граматиці так огризався?»

Він постукав до канцелярії і запитав секретарку, що сиділа біля вікна, чи можна ввійти до директора.

— А чого?

— Пан директор мене викликав, — буркнув Стефан.

— Ага! — промовила секретарка так, наче хотіла сказати: «Он ти який фрукт!», і махнула рукою на двері кабінету. — Зайди!

Стефан знову постукав. Почувши голосне «прошу», він увійшов, човгнув ногами і зупинився біля дверей.

Директор розмовляв по телефону. На Стефанів уклін він кивнув головою і показав на стілець біля свого столу, але Стефан не сів. Може, його викликано тільки на те, щоб передати комусь у їхньому кварталі листа, як уже не раз бувало? Навіщо розсідатися, навіщо наближатися до постраху всієї школи — нещасної канапи, що так поважно й пишно розташувалася вздовж найширшої стіни напроти вікон і столу. Стефан зиркає на неї, але швиденько відвертається. Краще вже дивитися на шафу, вщерть заповнену книжками. І хто їх усі здужає перечитати? На шафі стоїть кубок. Нагорода, здобута школою ще в ті часи, коли шкільний стадіон був справжнім стадіоном, а не, як тепер, майданчиком, затиснутим з одного боку садочками, а з другого повіткою на вугілля. Стефан зітхає і ту ж мить чує, як директор кладе телефонну трубку.

Хлопець зводить очі на директора. Той спочатку, видно, проганяє якусь набридливу думку, потім зсуває на чоло окуляри, дивиться трохи почервонілими очима на Стефана і питає:

— Скажи-но мені, Стефане, тобі не соромно?

Стефанові соромно. Він червоніє і заникується.

— Так... тут уже Гра... тут уже вчителька польської мови наговорила на мене...

— Не вгадав, — мовить директор. — Я не розмовляв з пані Островською. Просто підписував сьогодні ваші табелі і бачив твої оцінки. Трійка з польської. Отож я й питаю: тобі не

соромно? Ти здібний хлопець, маєш добрі умови вчитися, а в таблиці кілька трійок. І одна з рідної мови.

— Так, — каже трохи вже сміливіше Стефан, — я здібний, але через ту орфографію пропащий навіки. Я вже не здатен усе те витримати.

— О, ти такий нещасливий? — дивується директор. — А чому ж інші твої товариші, навіть не такі здібні, як ти, дають собі раду? Загалом ваш клас має добру успішність з польської мови.

— Це правда, але як хлопці мучаться, того ніхто не знає.— Стефан хитає головою і гарячково міркує, чим би заговорити директора. Ага, надумав. І він починає: — У виступах на різних урочистих зборах кажуть, що тепер немає гноблення людини людиною. А якби хто прийшов до нашого класу на урок польської мови, то переконався б в іншому. Гноблення, та ще й яке!

— Як це? — здивувався директор.— Що ти маєш на увазі? Сам я такого не помічав. Сядьмо отут на канапі, і ти мені розкажеш про те страшне гноблення.

Отже, сталося найгірше: розмова на канапі. Учні, яких запрошували на неї, воліли б сідати на дошку, втикану цвяхами. Розмова на канапі була, як звикле, довга. І конкретна: абичим не відбудешся. Навіть Віктор Пуголовок, відомий на всю школу тим, що брехав не кліпнувши оком і вибріхувався з найважливішого становища, навіть він на цій канапі втрачав усю свою красномовність — мовляв, навсидячки йому не брешеться.

Що ж мав діяти нещасний Стефан? Він сів з таким сумним виразом на обличчі, що саме те мало б зворушити директора. На жаль, пан Марчинський, якщо навіть і зворушився, то зовсім того не показав.

— На уроках історії та й взагалі, — почав Стефан якомога поважніше, — ми чуємо, як, наприклад, за панщини одні люди пригноблювали інших. Багатії — бідних. І що, наприклад, Костюшко¹ чи Сташич² ставали на захист пригноблених. А як пані Островська мене пригноблює за ту орфографію, то не тільки ніхто мене не захищає, а ще нападають усі хтозна-як...

Стефан краєчком ока зиркнув, чи «риба кліюнула». На жаль, у директора, мабуть, було кам'яне серце, бо він озвався з ледве прихованою посмішкою:

¹ Костюшко Тадеуш (1746—1817) — польський революціонер, керівник повстання 1794 року.

² Сташич Станіслав (1755—1826) — видатний польський учений і громадський діяч; боровся за поліпшення долі селян.

— Бідолахо ж ти мій пригноблений!

— Так, — не поступався Стефан, — вам смішно. А це ж справжнісіньке гноблення: у пані Островської є знання, а в мене нема. Отже, вона зовсім як той багатій, що сам мав усе і збиткувався над тим, хто нічого не мав.

— Облиш! Це вже нісенітниця, — запротестував директор. — Пані Островська віддає вам з свого багатства скільки може. Всім, що сама має, хоче з вами поділитися.

— Ну, добре, — погодився Стефан, — коли пані Островська й не зовсім така, як той багатч, то ми почуваємо себе як пригноблені. Навіщо так мучитись? Пане директоре, я б усе зовсім інакше зробив!

— Цікаво, як? — спитав директор.

— Найгірше в тій орфографії, що багато треба напам'ять зубрити. Тому мені так і важко, бо я люблю розумом узяти. Коли я щось зрозумію, то відразу запам'ятаю. Я б і в орфографії придумав такі правила, щоб кожен розумів, чому пишеться так, а не інакше.

Директор осміхнувся. Підбадьорений Стефан хотів викласти свою теорію, але ту мить задзвонив телефон на шафці під вікном. Пан Марчинський підійшов до апарата, і Стефан, радий такої нагоді, тихенько рушив до дверей. Та нічого не вийшло. Директор зупинив його порухом руки і коротко кинув у трубку:

— Добре. За півгодини буду.

Стефан перелякався. Лишенько! За півгодини людину можна до смерті замучити. На щастя, директор більше не запрошував його на канапу. Сказав просто:

— Сьогодні, на жаль, нам треба кінчати розмову. А щодо твоїх теорій — то, певна річ, учи, як тобі легше, але не переборщуй. Не все в орфографії береться розумом. Є такі слова, що їхній правопис необхідно завчити напам'ять.

Стефан подумав, що це вже кінець, і знову ступив до дверей, але директор удруге зупинив його.

— Хвилинку, я маю до тебе прохання. Пообіцяй, що ти його виконаєш.

Іншим разом Стефан торгувався б. Він захотів би взяти, що то за прохання, а не так: купувати kota в мішку. Але він боявся, що доведеться знову сідати на канапу, тож мерщій відповів:

— Авжеж, пане директоре, виконаю.

— Так от, я прошу тебе: почни писати щоденник.

— Я? Щоденник? — сполохався Стефан. — Як дівчина?

— Чому «як дівчина»? Багато славетних людей писало щоденники. Завдяки ним ми тепер можемо скористатися з життєвого досвіду тих людей, довідуємося багато цікавого про минуле.

— А якщо я не стану славетним?

— То не так уже й важливо, запевняю тебе. Найважливіше, щоб ти писав про свої задуми, про своє життя, про товаришів. Тем тобі, мабуть, не забракне?

— О! Можете бути спокійні, пане директоре... Якби я тільки про наш клас писав, то вийшла б ціла книжка. У нас у класі майже щодня щось трапляється.

— Це я помітив, — зітхнув директор і докірливо глянув на Стефана. — І скажу тобі: щиро жаль мені вашого класного керівника. Має вона з вами клопіт, має...

— Нам теж часом було жаль, — притакнув Стефан. — Але що вдієш? То вже не наша провина.

— Не ваша? — брови в директора піднялися вгору. — А чия ж?

— Хіба ви, пане директоре, не пам'ятаєте, як наш клас ще у вересні делегацію сюди присилав?

— Нагадай-но мені, не пам'ятаю.

— Ну от. А тепер усе на нас. А ми ж ще тоді просили, щоб ви замінили класного керівника, бо пані Островська не дасть собі ради з нашим класом. Вся школа знає, що 5-А — це, можна сказати, «найкращий клас», що в нас багато хлопців, здібних на всякі... всякі вигадки... «активістів», значить, із смальцем у голові...

— На жаль, твоя правда. Дещо я знаю про те, — похитав головою директор.

— І ми просили тоді вас, щоб пані Островська взяла п'ятий бараняч... — Стефан прикусив язика і поправився: — 5-Б. Там майже всі — такі собі мумії. Пані Островській було б набагато краще. А щоб у нас був класний керівник той, що позамиңулого року. Проте ви не послухали нас. А тепер виходить, що ми винні. То де ж справедливість на цьому світі?

Пан Марчинський не переставав кивати головою. Він хотів щось сказати, та тільки махнув рукою. Врешті спитав:

— Багато «активістів», кажеш? Ну, що ж, треба буде цю справу ще раз обміркувати.

Стефан зрадів.

— Пане директоре! — вигукнув він, приклавши руки до грудей. — Я все обіцяю і все виконаю! Тільки зробіть якоеь,

щоб пані Островська не була більше нашим керівником. Бо вона і в шостому класі не дасть собі з нами ради.

— А ви й у шостому класі такі самі будете?

— Аякже! — Стефан аж у груди себе вдарив. — Неодмінно. Яюсь уже воно так одразу склалося. Нашому класові потрібна чоловіча рука.

— Ти так гадаєш? Ну гаразд, я подумаю. Обіцяю тобі це за твою обіцянку. Отже, роби нотатки чи пиши щоденник, як хочеш. Може, розвинеш у собі якісь літературні здібності. Хтосьна. Ти начебто маєш хист висловлювати свої думки письмово. А тепер біжи. Ось я тільки на згадку про цю розмову подарую ще тобі книжку.

— З написом? — зрадів Стефан.

— Можна й з написом. І хай вона завжди буде з тобою, коли писатимеш. Добре?

— Добре, — залюбки згодився Стефан. Але обличчя його витяглося, коли він побачив, що пан Марчинський дістає з шухляди зелену тоненьку книжку з чітким чорним написом: «Польський правопис».

То було просто відро холодної води на голову майбутньої славетної людини. Директор, здавалося, не помічав, який хлопець розчарований. Він плеснув його по плечу, і за мить Стефан біг до роздягальні.

Там уже нікого не було. Мабуть, хлопці не дочекалися і пішли додому. Повільно, як ніколи, навіть портфель несучи по людському, під пахвою, сумно похиливши голову, Стефан почваляв шкільним подвір'ям.

Віктор та Бартек Ведмідьський ждали його перед брамою.

— Стефане, чого так довго? — закричав Віктор. А товстун Бартек запитав, уважно приглядаючись до товариша:

— Сидів на канапі, еге ж?

— Авжеж, сидів і, може, ще й досі сидів би. Телефон мене виручив. Директора кудись покликали.

— Тобі пощастило, — спокійно зауважив Бартек.

— Ну, а в чім річ? Граматика наскаржилась? Так? — Худий, гнучкий Віктор крутився навколо Стефана, підстрибуючи, як горобець.

— Ні, не наскаржилась. І знаєте що, хлопці? — Стефан раптом пожвавішав. — Побачите, що в шостому класі Граматики в нас не буде.

— Е-е... звідки ти знаєш? — засумнівався Бартек.

— Звідки знаю, то знаю, але можеш мені вірити, — поважно мовив Стефан. — Хочеш, закладемося?

— Ні. Задовго чекати, — відмовився Бартек.

Вікторові урвався терпець.

— Ти скажеш по-людському, чого від тебе хотів директор, чи ні? Бо я піду.

Він завченим рухом поклав портфеля на темну неслухняну чуприну і, здавалось, ладен був справді піти. Стефан зрозумів, що далі тягнути не можна. Скромно опустивши очі, він заявив:

— Я маю писати нотатки.

— Нотатки? — в один голос вигукнули хлопці. — Навіщо?

— Ну... бо в мене є всякі там думки.

— Давно тобі за ті думки шию милили?

— То Граматика... А директор вважає, що мої думки пригодаються тим... нащадкам, і взагалі, я ще, може, стану славетною людиною.

Стефан глянув на товаришів і впевнився, що його слова справили велике враження. Якийсь час вони йшли мовчки. Нарешті Віктор озвався:

— А він питає тебе що-небудь?

— Звичайно, питає. Книжку дав.

— Книжку? Нащо?

— На згадку.

— Нічого не розумію, — зовсім уже розсердився Віктор. — Директор так приязно розмовляв з тобою, книжку подарував, а ти йдеш кислий, наче оцту напився. Що це значить?

— А те, — вибухнув Стефан, — що й ти, мабуть, не стрибав би з радощів, якби пообіцяв на канікулах кожного дня писати щоденник, та ще й без помилок!

— Ф'ю-ю-ю! — свиснув Віктор, і тільки тепер в його очах блиснуло співчуття. — Найгірше те, що без помилок, бо взагалі ти ого як пишеш.

— То ж бо воно, — буркнув Стефан. — Саме через те я й помилки роблю.

— Хвилинку, — зупинився Бартек. — Чому ти кажеш «кожного дня»? Була ж мова тільки про нотатки.

— Бо директор один раз казав «нотатки», а другий — «щоденник».

— Ага. Значить, ти можеш писати або щодня, або раз на кілька днів. Чи, може, ти пообіцяв писати щодня?

— Ні. Про таке мови не було. Я тільки пообіцяв, що взагалі писатиму.

— Тоді все гаразд, — мовив Віктор. — Решта залежить від того, як організувати роботу. Я б на твоєму місці писав лише в ті дні, коли йтиме дощ. Наприклад: сьогодні гарна погода — граємо в футбол. Можеш ні слова не написати.

— Сьогодні й так відпадає, навіть якби лило, мов з відра, — поправив завжди точний Бартек. — І завтра теж. Каникули починаються тільки післязавтра.

— Вікторе! — обличчя Стефанові проясніло. — Ти мені камінь з серця зняв. Справді, організація роботи — основне. Писатиму, бо слово дав. У дощ можна посидіти, не біда. А в пожежні дні — гуляй і не журися!

— А якщо всі каникули дощ литиме? — спитав Бартек.

— Тьху! Тьху! — сплюнув через ліве плече Віктор. — Скажеш таке! Тобі, Бартку, все видається чорним. Ще-наврочиш нам на каникули. Тьху!

— Зовсім не чорним, я тільки думаю про Стефана. Бо коли, наприклад, усі каникули жодного дощового дня не буде, тоді що? Він нічого не напише?

— Ой Бартку, — вигукнув Стефан, — ти нудний, як вивчена читанка! То вже моя справа. Сьогодні дощу нема — сьогодні не пишу, а завтра видно буде, й годі.

Хлопці зупинилися на Жговській, під великим будинком, у якому жив Бартек Ведмідський. Віктор і Стефан ішли разом аж до Беднарської. Стефан жив ближче, а Віктор далі, за парком. Вони домовилися ще після обіду пограти в футбол, і обидва побігли обідати.

Стефан був голодний, як вовк. Він стрілою вилетів на свій четвертий поверх, подзвонив, мов на пожежу, і крикнув:

— Мамо, добрі вісті: страшенно хочу їсти!

Однак мати, розгнівана тим дзвінком, тільки повторювала:

— Зажди-но, хай батько прийде. Я вже йому розкажу.

Стефан волів сьогодні уникнути поважної розмови з батьком, бо той у таких випадках невідомо навіщо переглядав синові зошити і картас за давні, вже спокутувані гріхи. Якби він тільки побачив сьогоднішню двійку! Жах! Краще обійтися без цього. Тож Стефан сам, з власної волі схопив відро з сміттям і ключі від підвалу, щоб, ідучи назад, набрати вугілля до кухні. Ще й запитав, чи нічого не треба купити в крамлиці. Здивована сестра Люцинка підозріливо мовила:

— Стефано, що з тобою сталося?

— Теля по ногах потопталось, зрозуміла? — огризнувся Стефан і, вже виходячи, показав їй язика.

Про футбол, на жаль, годі було й думати. Небо затягли темні хмари, спалахували блискавки, дедалі частіше гуркотів грім. Надходила буря.

Мати позачиняла вікна й заборонила виходити на балкон. Стефан підійшов до вікна, в яке вже переішив дощ. Крізь густу запону ледве видно було контури дерев у парку. В канавах вирувала вода. На тротуарах скрізь стояли калюжі.

Стефан уявив собі, який вигляд має зараз їхній «дикий» стадіон у парку, втоптаний хлопчачими ногами. Після такої зливи хтозна, чи й завтра можна буде поганяти м'яча.

Хлопець відійшов од вікна і виклав на стіл усі підручники й зошити, що лежали на його полиці і в портфелі. Він склав їх рівненько у дві купки, старанно перев'язав шпагатом і поставив назад на полицю. Зверху залишив «Правопис» і товстий зошит — теж директорів подарунок.

Треба ще навести лад в альбомі з поштовими марками, бо відколи почалося літо, він майже не заглядав у нього. За улюбленим ділом час збігав швидко.

Буря минула. Знову розгодинилося. Виглянуло сонце, тільки воно було вже набагато нижче.

Вже аж увечері, коли Стефан, сховавши альбом, перегортав якийсь старий номер дитячого журналу, пролунав дзвінок — і в передпокої почувся голос Аліни Бродської, сусідки з третього поверху. Стефан подумав, що вона, як завжди, прибігла позичити млинок на перець або м'ясорубку, аж ось мама їй відповіла:

— Він у кімнаті. Заходьте туди.

Не встиг Стефан подумати, чому це мама каже Алінці «заходьте», як двері відчинилися і до кімнати ввійшла Аліна, а за нею ще якась дівчинка — начебто знайома, хоч він бачив її вперше.

Аліна відразу заторохтіла:

— Стефку, добрий вечір. Я прийшла до тебе, бо моя товаришка хоче з тобою познайомитися, — ти, кажуть, пишеш книжку, і нам би дуже хотілося, щоб ти розповів, як це робиться. Ельжбетко, оце і є Стефан Журавець, товариш твого брата.

— Брата? — мовив сторопілий Стефан.

— Ой Стефане, який ти недогадливий! — засміялась Алінка. — Адже вони з Бартком схожі, як дві краплі води.

Стефан ще дужче зніяковів. Справді, адже вона викапаний Бартек: ті самі чорні очі, кругле обличчя, трохи кирпатий ніс і чорне волосся. Тільки Бартек набагато нижчий і товщий.

Стефан мовчки дивився на дівчинку. Він розумів: треба щось сказати, але що? Ельжбетка не поспішала порятувати його. Вона теж трохи зніяковіла, коли, подаючи руку, мовила:

— Ельжбета Ведмідська, і... і чому ви ніколи не приходите до Бартка?

Стефан потиснув їй руку, підсунув стільці, але все ще не знав, що казати. Чого йому ходити до Бартка, коли він не дружить з ним так, як з Віктором? Тільки з школи часто повертаються разом. Але говорити про це було незручно. Тому він волів відповісти:

— Так якось... У нашій школі страшенно багато уроків завдають.

— Точнісінько як у нас, — зітхнула Аліна.

Стефан поглянув на неї з неприхованою зневагою:

— У вас? Те, що у вас завдають, не можна й рівняти з нашим. Кожен знає, що нашу школу закінчити найважче. Але вже як хто закінчить, то ого! Людиною буде! Ти, мабуть, не знаєш, що нашу школу закінчили два поети, один генерал, один міністр і...

— Знаю не гірше за тебе, — перебила його Аліна. — Ті поети й генерали ходили до школи на Подмейській, але до якої— до вашої чи до нашої — невідомо, а генерал, здається, тільки один клас тут закінчив.

Стефан неабияк розпалився. Занепокоєна Ельжбета швиденько втрутилася в розмову:

— А ви зараз почнете писати книжку?

Стефан, у якого вже було на кінчику язика якесь гостре слово для Аліни, обернувся до Ельжбетки. На чемне запитання треба було й відповісти чемно, і він опанував себе:

— Так, звичайно... Себто... не зовсім зараз. Спочатку я потренуюся. А вже як матиму досвід, то писатиму книжку за книжкою. Бо без навички писати не можна, навіть оту першу книжку. То важке діло. Але звідки ви про це знаєте?

— Бартусь прийшов додому і зразу ж розповів. І ще сказав, що директор школи подарував вам книжку і що ви будете славетним. А у вас гулі на голові є?

Стефан здивовано глянув на неї. «Дивні ці дівчата, — подумав він, — то про славу, то про гулі, просто горох з капустою». Проте вголос мовив:

— Учора була. Ваш брат мені набив. Але я йому набив дві. Сьогодні вже й сліду немає, бо я відразу приклав холодного

«тільки так». Адже вона могла про свою маму не згадувати, коли це неправда. А ясно, що неправда, бо чого б це мати раділа? Вона ж мене навіть не знає. А що до виховання, то вибачте. Батько мене виховує, мати виховує, від бабусі теж частенько перепадає. В трамваї я поступаюсь місцем, у крамниці не штовхаюсь. Але моя мама не любить брехні. І якби я когось сказав: «Приходь, мама буде рада», то вона б мені такого бо-бу всипала, що ой-ой-ой! Після роботи в мамі часто голова прямо лускає, тож їй потрібен спокій.

Аліна слухала цей потік слів з поблажливою зверхністю. Коли Стефан скінчив, уже аж перед брамою, вона промовила:

— Яка ти ще дитина!

Стефан скам'янів від образи. Він — дитина! І хто це йому закидає — Аліна? Вважає, що вона доросла, бо перейшла до сьомого класу!

— А ти не дитина, га? Бо з стилигою ходиш?

— Неправда! — крикнула Аліна. — Брешеш!

— Не брешу. Я бачив тебе вчора в парку.

— Темно було. Не бачив.

— Аякже. Для мене світла вистачило. Під ручку з ним ішла. Зачекай, розкажу твоїй матері, вона тобі дасть.

— Стефку, Стефанку,—голос Аліни плинув медом. — Жартів не розумієш. То в мене просто так вихопилося. Ти зовсім не дитина. Книжку ж писатимеш. І справді можеш стати славетним. Ельжбетка зразу це зрозуміла. Вона сказала мені, що захоплюється тобою.

— Гм, — буркнув Стефек, але видно було, що останні слова підлестили йому. — Чого це їй мною захоплюватися? Знову, мабуть, якась брехня?

— Ні, ні. Адже вона — артистична натура. Так усе тонко відчуває. Зрештою, може, вона мені ще що-небудь про це скаже. Я тоді тобі теж розповім, тільки, золотко, не кажи нічого моїй мамі про той парк... Добре, Стефку? Прощу тебе.

Стефан дозволив себе ублагати. Вдома йому довелося відразу ж накривати стіл до вечері, бо то був його обов'язок. Батько радився з матір'ю, коли взяти відпустку — в серпні чи в липні. Він хотів поїхати з Люцинкою до брата на село. Люцинка хвалилася, що в неї в табелі самі п'ятірки. Коли ж Стефана запитали про оцінки, він ухильно відповів, що тільки завтра їх знатиме. І відразу почав розповідати про свою участь в урочистих зборах з нагоди закінчення навчального року. Він співатиме в хорі і декламуватиме вірш.

Мама перша, як звичайно, вийшла з-за столу.

— Стефку, Люцинко, ану митися! І щоб я вам удруге не нагадувала. Не хочу завтра червоніти з сорому за ваші брудні вуха.

Даремно Стефек, який не любив мити вуха, переконував матір, що, по-перше, мив їх позавчора, а по-друге, він же виступатиме на сцені, а зі сцени навіть найбрудніші вуха здаються чистими. Мама була невблаганна.

Коли Стефек лежав уже в постелі, йому спали на думку гулі, про які говорила Ельжбетка. Він сів і обмацав голову. Гуль не було. Невже зникли від того, що він прикладав холодного ножа? А може, вони ростуть, разом зі славою?..

РОЗДІЛ II

Стефанів щоденник

«Літо промайнуло якось занадто швидко. Я знову в Лодзі. Хотів побачитися з товаришами, та виявилось, що це неможливо. Віктор тільки завтра повертається з села, від бабусі, а Бартка теж, мабуть, немає вдома. Я дзвонив так, що мертвий би прокинувся, але ніхто не відчиняв. Нарешті вийшла якась пані з квартири напроти і нагримала на мене. А чому? Я ж не до неї дзвонив.

Під час канікул я не писав ні щоденника, ні нотаток. Весь липень сонце так гріло, що не хотілося жодної хвилини сидіти вдома. Раз по обіді я вже хотів був лишитися вдома і щось написати, але прийшов Віктор і сказав, що я не поважаю суспільної власності, бо «молодь — це багатство народу», треба, щоб вона була дужа й загартована, а не дохла і згорблена від сидіння над зошитом. Отож ми взяли м'яча й побігли до парку. Але того дня нам не пощастило, бо Віктор забив гол просто в двері робітничого клубу. А ті двері були скляні і дуже якісь блаженські, бо відразу розбилися, та ще й з таким брязкотом.

Ми встигли втекти в кущі, а з дверей хтось вийшов і так лаявся, що просто жах. Віктор сказав, що це ганьба — люди мають такий клуб, а кричать, мов пастухи біля худоби. Того дня ми більше не грали. Боялися, хоч Віктор і переконував нас, що треба грати, а якби хтось накричав на нас, то сказали б, що ми нічогосінько не знаємо, що ми тільки-но прийшли, що коли б це ми розбили скло, то напевне більше не поткнулися б у парк.

Я з Віктором не погодився, Бартек теж ні, і Віктор пішов з нами.

Удома мені засвербів язик, і я похвалився Люцинці, як нам пощастило втекти, а те базікало розповіло все батькові. Було мені! Батько сказав, що ми шибеники і що завтра повинні піти й заплатити за скло. Мама теж додала свою пайку. Вона, мовляв, сама чула, як одна пані казала, коли парк та палац віддавали робітникам, що «голота все тут знищить», і не бажає, щоб її діти були тією «голоотою».

На другий день я сказав хлопцям, що ми повинні зібрати гроші на шибку. Це нікому не сподобалось, а найбільше Віткові Мрозовському, тому, що ходить до школи на Червоній. Він кричав, що нехай за шибку платить той, хто її розбив. Але Бартек не згодився. Він заявив, що одному це надто важко, та й, зрештою, з кожним таке може статися, і відразу дав два злотих. Не всі дали. У декого не було, а інші не хотіли. Зібрали ми дев'ятнадцять злотих, і я з Віктором пішов до клубу віддавати ті гроші.

Там сиділа за столом якась жінка. Спочатку, довідавшись, що то наша робота, вона страх як кричала, але потім, коли ми покляли гроші і Віктор сказав (це він уміє), що «ми визнаємо свою провину» і «підходимо самокритично», трохи вгамувалася. Нарешті буркнула, що, може, з нас ще й будуть люди, хоч вона й дуже сумнівається.

Хлопці чекали на майдані, і Вікторові довелося усе розповісти. А той уміє розповідати! Каже, що колись буде актором. І вже зараз готується. Любить читати вголос і читає справді добре. І як тільки випадає нагода, то завжди когось «грає». У нього таки великий хист до того.

От Віктор і почав розповідати, як він «од нашого імені поклав на стіл гроші за розбиту шибку». А та жінка «дякувала з сльозами на очах і сказала, що цей чудовий вчинок робить честь нашим вихователям і про нього варто написати золотими літерами», тільки зараз ніде.

«А я їй сказав на те, — вів далі Віктор, — що шкільна молоть завше намагається діяти чесно і, коли треба, ладна од себе відірвати, аби тільки не заплямувати своєї честі. Жінка розчулилась: «Хлопці! Дайте я пригорну вас до свого серця, дайте поцілую вас у ясні чола!» А я: «Громадянку, ми ще не заслужили на таку честь, але будемо вельми старатися!»

Отак розповідав Віктор, як справжній тобі актор. Коли б я не був разом з ним, то подумав би, що то все правда. Інші по-

вірили, і видно було, що їм сподобалося. Тільки Віцек Мрозовський сказав, що йому начхати на всяку честь. А Віктор назвав його морально гнилим і скнарою, бо він нічого не дав до складки. Ну, почалася бійка. Ми добре налупцювали Віцка та його друзів, які підлабузнюються до нього, бо він завжди має гроші і частує їх ласощами.

Я дістав лише дві гулі. Приклав до них удома ножа і згадав Ельжбету. Думаю, що коли б вона чула Вікторову розповідь, то захоплювалася б нами. Хай то була й не зовсім правда, але все ж план віддати гроші за шибку був мій. Може, Бартек розказав про це вдома?

Я теж спробував розповісти все дома так, як Віктор, але тільки-но почав, коли це батько відклав газету й мовив:

— Що, що? Ану повтори.

А мама стала на порозі й так глянула на мене, що я відразу почав з початку і розказав, як було насправді. Виявилось, тато знає ту жінку. Вона секретарка клубу раціоналізаторів. Коли я повідомив про те Віктора, він сказав, що то якась «малорозвинена» особа, але нічого не вдієш, не можна вимагати, щоб у кожному клубі сиділи люди «належного рівня». От коли ми виростемо, то буде інакше.

Я не зовсім певен, чи так уже все зміниться. В нашому класі тільки Віктор такий «розвинений» на язик.

У липні ще було багато гарних днів, і ми часто грали в футбол, але вже обережніше. Я збираю гроші на компас, і тих двох злотих мені дуже шкода.

У серпні ми виїхали в табір. І тільки в перший дощовий день я зауважив, що ні зошита, ані книжки, яку подарував мені директор, з дому не взяв. Що було робити? Вихователі мали стільки клопоту, що мені просто сумління не дозволяло морочити їм голову ще й своїми справами. Отже, виходить, я не міг писати з цілком шляхетних міркувань. Пополудні другого дощового дня мені стало страшенно нудно, і я надумав написати додому татові, щоб він вислав мені зошита й книжку поштою. А третього дня, коли я вже сів писати листа, почало вигодинюватися. Тоді я подумав: не варто завдавати клопоту і собі, й татові, бо, перш ніж лист дійде до Лодзі, а посылка до мене, дощ може перестати. І справді, дощ ішов лише три дні, а потім, скільки ми були в таборі, і краплі не впало.

Тепер, коли ми приїхали додому, мене трохи мучить сумління, отож я сів і пишу, щоб відробити за ті три дні.

Цього року я поклав собі виробити характер. Це діло не

легке. Відразу цілого характеру виробити не можна, годі й казати. Треба поступово.

Отже, спочатку я вирішив, що моє слово буде тверде, як залізобетон. Коли щось пообіцяю, то виконаю. Мій тато теж вважає слово за святу річ, і на заводі всі знають, що «майстер Журавець слів на вітер не кидає». Якось батьків товариш розповідав про це у нас дома. Мені було тоді дуже приємно, що в мого батька таке тверде слово.

Хоч, з другого боку, я, можна сказати, ту батькову твердість боляче відчуваю на собі. Якщо вже пообіцяє всипати мені, то завжди всипле. Але й інші обіцянки тато виконує. Наприклад, перед від'їздом я одержав обіцяний складаний ніжик. Та ще й який! Чотири нержавіючі леза і справжня рогова колодочка. У хлопців мало очі не повилазили на лоба з задрощів. От який мій батько! Коли мені випадає якийсь клопіт, то я часто йду з ним до батька. От і зараз я теж сказав йому, що через той щоденник не маю спокою, то хіба це гаразд? А тато відповів, що раз я не маю спокою, то це найкращий доказ, що зі мною не все гаразд.

«Як багато зібралоя роботи, — сказав він, — то не мороч собі голови жалями, а засукай рукави та берися до неї».

І тоді я ще поклав собі, що за ту «триденку» писатиму по троху три дні підряд і потім ґрунтовно раз на тиждень, а коли буде щось дуже цікаве, то навіть частіше, але раз на тиждень неодмінно, хоч кров з носа. І тільки-но я так ухвалив, як відразу перестав мучитись. Усі гризоти наче рукою зняло.

З Бартком я вже бачився. Він здивувався, що я так засмаг. Бартек був у таборі того заводу, де працює його батько, в горах. Там було чудове місце купатися, але він обіцяв мамі не сидіти ні у воді, ні на сонці, ні на вологій траві, ні просто надворі, коли заjde сонце. Бартек дуже пильнував тих указівок, але не хворів ні разу. Мені аж дивно. Бо я з самого такого пильнування тяжко захворів би.

Коли ми розмовляли, до кімнати ввійшла Барткова мама, і хоч я її бачив уже кілька разів, бо в липні частенько забігав до Бартка, але тепер придивився до неї наново. Вона зовсім не схожа на людину, яка могла б вигадати на канікули такі тортури.

Коли ми пили каву, до кімнати вбігла Ельжбета. Побачивши мене, вона охнула і кулею вилетіла за двері. Мені аж неприємно стало. Невже вона мене злякалась? Я подумав, що, може, в мене вуса від повідла, яким був намазаний хліб, і

крадькома глянув у засклені дверці в буфеті. Коли ж ні, все було гаразд. Навіть волосся лежало на голові як прилизане. Ідучи до Бартка, я добре причесався. І нігті позрізав. Щоб ніхто в Бартка не подумав, ніби я неохайний. А та Ельжбетка тільки охкає. Дарма старався. У мене аж хліб випав з рук на скатертину. Добре, що хоч не намазаним боком.

Пополуднувавши, ми пішли удвох з Бартком до Віктора. Той уже повернувся з села від дядька. Чорний, як циган, і витягнувся угору, але, мені здається, став ще худіший, ніж був. Він сказав нам, що на селі ніхто з хлопців не міг його поборо-ти. Я не дуже вірив, і Віктор зразу хотів зі мною боротися, але Бартусь сказав, що змагатися будемо на спортмайданчику, бо вдома ще розіб'ємо щось, краще нехай Віктор розповість, як провів канікули.

Отож Віктор почав розказувати, як він там підібрав собі гарних товаришів і як вони майже щонеділі ставили в школі якусь виставу.

Вийшли ми од Віктора, і там же, на подвір'ї, я помірявся з ним силою. Віктор мене не подужав, але я відчув, що він зміцнів на дядькових харчах. І трохи погладшав, тож, мабуть, цього року брат не вивчатиме на ньому кістки, як на скелеті.

Я попрощався з товаришами перед брамою, а в дворі, коло нашого під'їзду, побачив Аліну з якимсь хлопцем. Аліна була зовсім як доросла дівчина: зачіска «кінський хвіст», у руці сумочка. А той хлопець був Віцек Мрозовський. Я його відразу не впізнав, бо він одпустив довгий чуб і був у новій куртці, якійсь такій дивній, світло-зеленій, ще й при барвистій краватці.

Аліна швидко попрощалася з ним, і до під'їзду ми ввійшли разом. Я питаю, що вона робила на канікули, а вона мов не чує, все про Віцка, такий, мовляв, незвичайний хлопець.

«Аякже, незвичайний! — кажу я. — Хвалько він і взагалі стиляга. Дадуть йому завтра в школі, от побачиш, відразу на людину стане схожий».

«Що ти плетеш, — обурилась Аліна. — Він же вчиться в фотографічному технікумі, то школа для дорослих. Віцкові уже майже шістнадцять років».

«Знаю, — кажу, — він же в п'ятому класі сидів два роки і в сьомому теж. Ледве школу закінчив. Мій двоюрідний брат з ним учився. Віцек страх який тупоголовий. Побачимо, які чудеса він покаже в тому технікумі. Я особисто в нього не вірю».

«А я вірю, — заперечила Аліна. — Віцек дуже здібний хло-

пець. Він робитиме художні фотознімки. І вже апарат має. Мене сфотографує. Він сказав, що я фотогенічна. Взагалі в нього дуже артистична натура. Іноді говорить, як справжній поет».

Я похитав з жалем головою, але вона переконувала мене далі:

«Знаєш, як він мене назвав? Калиною. Так. Хіба не красиво? Я б хотіла, щоб мене всі так звали. Стефанку, прошу тебе, називай мене віднині Калиною».

«Чи ти з глузду з'їхала? — мовив я. — Це ж не людське ім'я. Є навіть пісня про калину в лузі. А до чого тут ти?»

На те Аліна мені сказала, що я справжній йолоп, бо нічого сінько не розумію в поезії. А я відповів, що коли вже вона справді «калина», то нехай гляне у воду, тоді побачить, що з своїм кінським хвостом стала ще рудіша, ніж була до канікул. На те вона хряснула своїми дверима, бо ми вже були на третьому поверсі, але спершу показала мені язика. А пнеться в дорослі. Дорослі язика не показують. Можливо, їй здається, що коли вона в сьомому класі, то вже така цяця. Подумаєш, сьомий клас. На той рік і я буду в сьомому класі.

А взагалі мені шкода Аліни. Це ж не її провина, що вона руда. У неї батько рудий, люди його не поважають, бо він п'яниця і майже щосуботи бешкетує. Якби її мати не була кравчиною і не заробляла, то Аліна скуштувала б лиха. А немає гірше, як бути рудим! У нас у 5-А був один рудий, то його ніхто на ім'я не називав. Треба запитати Ельжбету, чи Аліну теж прозивають у школі.

Гарне таке волосся, як у Ельжбети, чорне. Взагалі мені здається, що Ельжбета розумніша. І начебто чудово грає. Досі я не знав жодної дівчини, яку б звали Ельжбетою. Це, мабуть, красиве ім'я».

РОЗДІЛ III

*Грім з ясного неба! Фатальний підсумок.
Побитий власною зброєю*

День був чудовий, сонячний і теплий. Стефан біг до школи вулицею, що так змінилася за два місяці канікул. На ній уже гостювала осінь з своїми барвами.

Ще на Беднарській Стефана догнав Віктор, а на шкільне подвір'я вони вже входили цілим гуртом.

Школа аж гула, важко було щось зрозуміти. Учні гукали один одного, тиснули руки, у кожного було безліч новин. Вони бігали з класу в клас і з цікавістю оглядали їх. Обновлено за канікули школа здавалась іншою.

Пролунало знайоме дзеленчання дзвоника, і юрба поділилася на окремі класи. Один по одному вони зайшли до актовій зали на урочистий збір. Хоч відбувався він так, як і щороку, але по-новому хвилював.

На закінчення директор заявив, що віддає гарно відремонтований шкільний будинок під особливий нагляд молоді і знає, що молодь їхньої школи заслуговує на таку довіру.

Проспівали гімн, і всі розійшлися по своїх класах.

І Стефанові ще так було приємно, він так радів хтозна-чого!

А тим часом, тільки-но учні в 6-А посідали за парти, як до класу ввійшла пані Островська, торішня класна керівниця. Вона вийняла з портфеля аркуш і відразу почала писати на дошці план уроку.

Віктор ліктем штовхнув Стефана.

— А ти ж перед канікулами казав, що її в нас не буде?

— Казав, казав, — буркнув Стефан. — Сьогоднішній день не рахується...

Раптом двері відчинилися, і на порозі з'явився учитель фізики, пан Карневич, а з ним четверо дівчаток з 6-Б. Він усміхнувся на привітання учнів і звернувся до керівниці:

— За наказом пана директора віддаю вам чотирьох своїх вихованок, а собі прошу чотирьох хлопців.

Стефана відразу наче щось уколело, але він усе ще не вірив власним вухам, коли пані Островська відповіла:

— Так, я знаю. Пан директор казав мені. З мого класу до вас перейдуть Стефан Журавець, Бартек Ведмідський, Віктор Пуголовок і Роман Козелкевич. Самі розумієте, — звернулася вона до класу, — в одному класі забагато дівчат, у другому — хлопців, а це не гаразд. Тому ми розлучаємося. Гадаю, що ви не осоромите мене в тому класі. До побачення, завтра зустрінемося. Третій урок у вас польська мова.

Що хлопцям було робити? Вони вийшли з-за парт і подалися за паном Карневичем. Усі четверо були розгублені. А Ромек отетеріло повторював:

— Але чому я? Чому я?

Учитель показав їм на двері 6-Б. Прибулих зустрів злагоджений хор:

— Прийшли аси з п'ятого класу!

— Не з п'ятого, — спростував Бартек, — а з шостого.

— Ну, в шостому ви ще тільки перший день, — мовив якимсь неприязно Северек Вітковський, — і зятяте собі відразу: у нас ви асами не будете. Що ні, те ні.

— Через вас від нас забрали чотирьох найкращих подруг, — писнула якась дівчина.

— Чому це через нас? — спокійно запитав Бартек. — Хіба ми хотіли до вас переходити?

— Цей страшний удар уразив нас, мов грім з ясного неба. І понівечив, як молоді берізки навесні, — «заграв» за своїм звичаєм Віктор. Видно було, що на дівчат, не звиклих до такого стилю, Віктор справив велике враження. Проте тільки на дівчат, бо Северек закричав:

— Берізки берізками, а от що ви за зілля, ми знаємо. Це через вас пані Островська мало не посивіла! Це через вас ваш загін цілий рік плентався у хвості! Ваші товариші аж стрибають з радощів, що здихалися вас, а ми...

— Брешеш, — перебив його Віктор. — Коли ми виходили з класу, там панувала трагічна тиша. Чути було тільки прискорений стукіт сердець, охоплених жалем. Навіть у коридорі до нас ще долинуло глибоке зітхання сорока дружніх нам грудей.

— То вони з полегкістю зітхнули... — кинув глузливий голос з-під груби, але не закінчив. До класу входив учитель.

«Нові» сіли на вільні місця під вікном. Бартусь із Віктором на третю, а Стефан з Ромком на другу парту. Вчитель зробив кілька оголошень і пустив школярів додому.

Учні й учениці 6-Б по двоє, по одному швидко виходили з класу. На «нових» ніхто не звертав уваги. Коли вони залишилися в класі самі, Ромек вибухнув:

— Ну, за що мене перевели? За що? Це ж ви спізнювалися майже цілий рік. Ви хапали двійки, завжди всякі коники викидали. Це через вас клас мав погану славу! А я? За що?

Ніхто йому не відповів. Те, що його приєднали до відомої трійки, було диво дивне. Ромек справді був один з найкращих учнів.

Ромек вступив у товаришів круглі, трохи витрішкуваті очі і вимагав відповіді. Бартек зглянувся над ним.

— Щоб до пари було.

Ромек розпачливо махнув рукою і, навіть не попрощавшись, вибіг з класу.

Стефан, Віктор і Бартек теж вийшли. Мовчки, не поспішаючи, хлопці дійшли до парку. Він уже не здавався їм таким гарним, як уранці. Листя на деревах порідшало і сумно шелестіло під ногами.

Віктор завернув у бічну алейку і сів на лаву. Хлопці опустилися поряд.

Мовчанку порушив Бартек.

— Стефане, звідки ти знав про це ще перед канікулами?

— Нічого я не знав! Я вам казав тільки, що Граматика не буде нашою керівницею в шостому класі.

— Так воно й є: в шостому класі Граматика вже не наша керівниця.

— Але я не те мав на думці! — вибухнув Стефан. — Я гадав, що це Граматику від нас кудись переведуть, може, в молодші класи. Адже вона не могла, впоратися з нами.

— Тепер, коли замість нас — оті чотири нюні, вона впроваджується, — спокійно зауважив Бартек.

— Хіба ніякої іншої ради не було? — гарячкував Стефан. — Ні! Я цього директорові не забуду! Ніколи!

— А що? Він тобі щось обіцяв?

— Обіцяв! Певне, що обіцяв! Казав, подумає...

— Е, про що тут балакати, — нетерпляче перебив Віктор. — Ти сподівався, що директор подумає... Бачимо, що з того думання вийшло. І нічого вже не вдієш! Коли директор так вирішив, то так і буде. Нам нічого іншого не лишається, як пристосуватись якнайкраще до нових обставин. І я вас попереджаю: мені отой Северисько не подобається.

— Мені весь клас не подобається, — буркнув Стефан.

— І мені не подобається, — мовив Бартек. — Там у мене було спокійне зручне місце в кутку. А тут під самим вікном. Як почне дуети, то застуджусь, це вже певне.

— А як вони нас прийняли! — обурювався Віктор. — Відразу пригадали нам усе, що було й чого не було.

— А чого не було?

— Ой Бартку, від твоєї докладності здуріти можна! — роздратовано вигукнув Віктор. — Чого не було? Ти не чув, як Северек казав, що Граматика через нас посивіла? Вона ж іще не посивіла.

— Це правда, ще не посивіла.

— От бачиш! І скажу я вам, хлопці, — розпалився Віктор, — не здавайтесь! Бо я вже відчуваю, що цей Северисько

захоче нас запрягти! Рабів з нас зробити! Піт з нас струмками тектиме! Гнобитиме нас, як Рим гнобив Карфаген!.. Але тут найшла коса на камінь. Знайдеться нині в 6-Б класі, — Віктор grimнув себе в худі, але широкі груди, — Ганнібал, син Гамількара! Тремти, тиране!

— Не перебільшуй! — пригасив його запал Бартек. — А що не прийняли нас з відкритими обіймами, то воно й зрозуміло: ти хіба забув, як у минулому році ми посварилися з ними і назвали їх баранами? Казали, що 5-А — то «аси», а 5-Б — то «барани»?

— А хай їм чорт! — сказав Віктор. — Забув. Справді погано вийшло. Але не треба про те згадувати, коли вже нас туди перевели. Не треба.

— Авжеж, — підтвердив Стефан. — Однак ходімо вже додому, бо мені через усі ті прикросі їсти хочеться хтозна-як.

— Ходімо, — згодився Бартек. — І не треба так журитися. Може, все владнається.

— А поки що, хлопці, — застеріг Стефан, — давайте домовимося: дома про цю халепу не казати. Батькам до неї немає діла. Відразу почнуть допитуватися: а що, а чому? Чуєш, Бартку, не кажи нічого дома. Ми в шостому класі — і годі.

Дорогою Віктор ще довго не міг заспокоїтись.

— Які все-таки жінки несміливі, — мовив він Стефанові. — Чоловік, наприклад, у такому випадку сказав би: «Пане директоре, нехай хлопці залишаються в моєму класі. Правда, вони трохи неспокійні, зате які світлі голови! Оздоба цілого класу, можна сказати. А може, це майбутня гордість народу? Я спробую ще рік з ними попрацювати, побачу». Так сказав би чоловік. Так зробив би кожен з нас. А Граматика? Пішла, як то кажуть, по лінії найменшого опору. Ніякої сміливості! То страшна річ — бути жінкою!

Стефан мовчав. Йому було дуже гірко. Він почував себе так, наче його пошито в дурні, ошукано.

Однак це не зашкодило йому вмотити дві тарілки супу. Він тільки зрідка переставав жувати, щоб висловити скупі, зате глибокі філософські думки, які доводилось вислухати Люцинци. За першою тарілкою супу Стефан сказав:

— На цьому світі так уже ведеться, що старші наказують, а молодь повинна слухатись.

А за другою:

— Якби було навпаки, то було б набагато цікавіше.

Другого дня уроки минали один по одному дуже приємно для учнів. Завдань на той день ще ніяких не було, тож ніхто з учителів не гнівався, що їх не виконано.

— Якби так було цілий рік, то вчителі зберегли б собі багато здоров'я. А скількох прикростей уникли б учні! — сказав на великій перерві Віктор.

— І життя б могло бути таке гарне, — додав Стефан. — А тим часом замість спростити щось у цій галузі, люди знай роблять нові винаходи та відкриття. Подумайте, скільки повинен буде знати учень шостого класу через сто років!

— Тобі пощастило, Стефано, — спокійно зауважив Бартек.

— А тобі ні? — здивувався Стефан.

— Тобі більше. У тебе ж логана пам'ять на дати. А через сто років їх ого скільки додасться!

— У кожного з нас є своя ахіллесова п'ята в голові, — зітхнув Віктор. — У Стефана — орфографія, у мене — математика, в тебе — географія. Але давайте поговоримо про якісь приємні речі. Ви бачили отой смуток в очах у Граматики, коли вона прийшла до нас на польську мову?

— Смуток? — здивувався Бартек. — Не помітив. Дівчата її так обступили, мабуть, на зло нам розпитували про своїх переведених товаришок. Але розмова була весела.

— Я сиджу ближче і добре бачив. Кажу вам: то удавані веселощі. Граматику, відколи вона втратила нас, долає затаена мука. Вона страждає невимовно... — Віктор так розпачливо схопився за серце, що якась учениця, котра саме проходила повз них, злякано зупинилася. — Але що сталося, того вже не змieniш! Пізно! Тепер, якби навіть уся педагогічна рада стала перед нами навколішки, ми не повернемося до 6-А. Правда, хлопці?

— Не повернемося, — мовив Стефан.

— Ну, цього я не боюся, — докинув Бартек, уявивши собі педагогічну раду навколішках.

День, що так гарно почався, закінчився прикрою несподіванкою.

На останньому уроці класний керівник оголосив, що треба зробити «підсумок канікулам». Для трьох приятелів то був як грім з ясного неба. Виявилося, що вчитель мав на увазі перевірку взятих у червні зобов'язань на канікули.

У «нових» аж мурашки по шкірі побігли. В їхньому колишньому класі ніколи такого не було. Зобов'язання вони, звісно,

брали, але ніхто їх не записував і ніхто не перевіряв після канікул, а тут?!!

Учитель звелів Северкові зачитати зобов'язання по спискові.

Хлопці ще сподівалися, що їхніх прізвищ там немає. Де там! Пан Карневич, закінчивши перевірку «своїх», звернувся до Ромка:

— А тепер, Козелкевич, розкажи нам про зобов'язання вашої четвірки.

— Я добре не пам'ятаю, — почав, затинаючись, Ромек. — Я був на канікулах у дядька-лісника і допомагав підчищати лісосмуги. У мене є посвідка з лісництва. Завтра принесу, я не знав. А вони нехай самі розкажуть, я не пам'ятаю. Стефан, здається, мав збирати якісь камінці і... Стефано, не штовхай мене під партою, бо я задля тебе не брехатиму. Мабуть, знову почнете викручуватися, як завжди.

От зрадник! Стефек мало не згорів з сорому. Довелося признатися, що завдання не виконано. Він зовсім забув про нього. Бартек теж не виготовив риб'ячого кістяка. Захоплений зненацька Віктор з усієї сили намагався врятуватися мальовничим описом вечорниць на селі, але не міг навіть пригадати, що ж він сам зробив...

Після уроків вони затримали Ромка в класі. Хотіли навчити його розуму, але він зовсім не злякався.

— Як ви мене хоч пальцем торкнете, — сказав він, — я зразу ж піду до директора і все розповім. Вас витурять із школи, от побачите.

Хлопці презирнулися, а Віктор розвів руками.

— Слухай-но, невже ти не розумієш, що на товаришів клепає тільки зрадник?.. А шляхетна людина, як-от я, Стефан чи Бартусь, скоріше віддасть своє молоде життя, скоріше дозволить розпеченими обценьками язика собі вирвати, аніж викаже товариша. А ти!.. Ех, Ромку! Якби можна було тебе ошляхетнити якимись пілюлями чи порошком, то я б черевики продав, останню сорочку б з себе зняв, а купив би їх, бо для товариша...

— Ну, ну, — перебив його Роман, — якби такі пілюлі існували, то для вас уже б давно склався весь клас. Шляхетні!!! А нащо мене Стефан штовхав під партою? Брехати хотів, я вже вас знаю, але не бійтеся!..

Чого вони мали боятися, друзі так і не довідались, бо Ромек на цьому замовк і вийшов з класу. Вони дивилися один на

одного, трохи вражені безсумнівною слухністю його висновків. Зрештою Віктор мовив:

— Ходімо. Дуже шкода, що його перевели разом з нами. Нічого путнього з того не вийде...

— Неправда, — заперечив Бартек. — Лихо не без добра. Я вже про це думав. Коли на мене дома насядуть із всякими «чому?», то саме Ромек, зразковий учень, буде доказом, що нас перевели просто так, щоб поліпшити роботу в класі.

Стефан захоплено глянув на Бартка:

— А знаєш, це чудова ідея. Якщо сестра тебе питає, чому нас...

— Ельжбетка напевно не питає. Що їй до того? Зрештою, це я тільки так, на всяк випадок, бо хто про це знає, крім нашого класу?

Вони повільно йшли порожнім коридором. Всюди було тихо. Раптом, коли вони вже підходили до сходів, з третього поверху з'їхав на поручнях другорічник з п'ятого класу Франек Гавронський. Побачивши їх, він зупинився на повороті, приклав два зігнуті пальці до лоба і закричав: «Бе-е-е! Бе-е-е!»

Хлопці оніміли від обурення. Той Франек, той другорічник, насмілюється глузувати з них! Нарешті Віктор опанував себе і пихато озвався:

— Цей легковажний хлопчак з молодшого класу, що так як не видно поламає собі ноги, видає якісь звуки, зовсім недоречні між цих достойних стін.

— Бе-е-е! Бе-е-е! Запроторили вас до «баранячого» класу! Всій школі на сміх! Бе-е-е! Бе-е-е!

Останні слова долинули вже знизу, куди блискавично з'їхав Франек, помітивши якийсь підозрілий рух Стефана.

— Це називається — бути побитим власною зброєю, — мовив Бартек. — То ж ти вигадав те прізвисько, Вікторе.

— Вигадав, вигадав, — передражнив його Віктор. — Я ще багато чого вигадаю, щоб ти знав. Це мені не важко. Хвилиночку! — зненацька якась думка сяйнула Вікторові, і він стукнув себе по лобі. — Хлопці! Ми врятовані! Стефано, давай ножика!

— Навіщо?

— Не питай, а давай сюди! Бартку, стій тут і пильнуй, чи ніхто не йде на сходах. Стефано, біжи в другий кінець коридора. Якщо кого-небудь помітите, кашляйте і спокійно йдіть униз. А я тут сам упораюся.

Хлопці поставали там, де звелів Віктор. Вони стежили за сходами, але зиркали час від часу й на Віктора. Той підійшов до дверей теперішнього свого класу, підставив перевернутий догори дном ящик на сміття і щось заходився майструвати біля таблички. Коли він закінчив і покликав рукою друзів, ті побачили його витвір. На пофарбованих у темний колір дверях білили вирізані ножиком літери. Разом з емальованою табличкою, прибитою до дверей, вони склали напис: «VI клас Бойовий».

— Тепер ніяких сумнівів не буде. Правда? Як ви гадаєте?

Бартек мовчки кивнув головою. Стефанові сама ідея теж сподобалась, тільки мучило сумління за попсовані двері.

— Хіба не можна було папірець приклеїти? — спитав він.

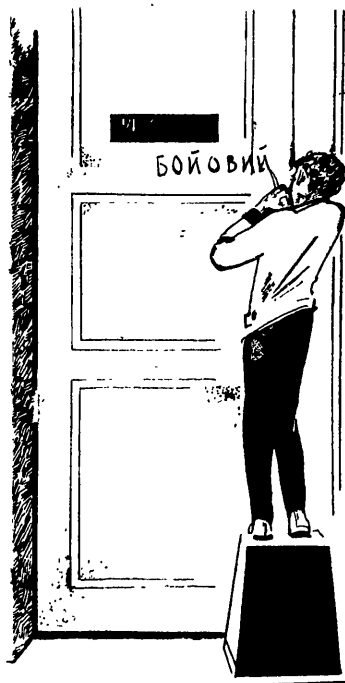
— Папірець відразу зірвали б і все. А треба, щоб до назви призвичаїлись.

— А завтра нас викличуть до директора, — повільно мовив Бартек.

— Біда та й годі! — вигукнув Стефан. — Як доведеться платити за двері, то батько накаже мені взяти з тих грошей, що я складаю на компас. Ніколи я, мабуть, не назбираю їх!

— Спокійно, — сказав Віктор. — Ідіть коридором униз і вилазьте через вікно в першому класі. Глядіть, щоб вас ніхто не побачив. Я мушу йти через роздягальню, бо там моя куртка. Якщо сторожика помітить, підозра впаде на мене. Коли ж завтра здійсметься галас, відмовляйтесь від усього: нічого не знаєте, бо вийшли раніше. А я викараскаюся, не бійтесь, не вперше...

Хлопцям пощастило непомітно вилізти у вікно. Бартек швидко попрощався: він обіцяв учителеві принести той риб'ячий кістяк.



РОЗДІЛ IV

*„Бойовий“ клас. Йолоп зіпсував — мудрий виправив.
Справжній звіринець!*

Стефан повернувся додому з неприємним почуттям. Його мучило сумління, що й він доклав рук до тих дверей. А коли Гавронський завтра скаже, що бачив їх останніми в коридорі? Думка про ту пригоду докучала йому, мов хворий зуб, до самого вечора.

Увечері він вибіг у двір і вже застав там Віктора. Віктор почував себе як дома. Вони боролися, бігали, аж поки втомилися і сіли відпочити. Ту ж мить Стефан побачив, що на подвір'я заходять Аліна й Ельжбета. Як з ними поводитись, він не знав. Може, Аліна ще сердиться? Найохочіше він удав би, що не помітив їх.

Тим часом Аліна теж побачила хлопців і підійшла, ведучи за собою Ельжбету.

Стефан зніяковів, зате Віктор, побачивши дівчат, швиденько підвівся, привітався, запросив їх сідати на лаву і відразу ж, як звичайно, почав щось розповідати.

Ельжбетка уважно глянула на Стефана. Той неспокійно засовався: може, видно, що він учора ший не помив?

Аж ось до нього дійшли слова Аліни:

— ...і, кажуть, вас перевели до баранів?

Стефан мало не впав з лави. Нізачо в світі він би не глянув ту мить на Ельжбету. Але Віктор не розгубився:

— До бойових, Алінко, до бойових, запам'ятай собі: «VI клас Бойовий». Хтось тобі не так сказав.

У Стефана промайнула думка, що той «хтось» — Франек Гавронський. Він живе в сусідньому під'їзді, а балкон у них з Аліною спільний, тільки перегороджений.

— Як це? — мовила Аліна. — Ви ж були в класі «асів». І вас витурили до «Б».

— Нічого подібного, — заперечив Віктор. — У нас класи «А» — то класи «активістів», тих, що люблять усяку громадську роботу — в піонерській організації і взагалі. Так склалося, що в нашому «А» було кілька хлопців — активних і водночас бойових, а в шостому класі «Б», тобто в бойовому, активних було замало...

— Як це «бойових»? Що це значить? — спитала Ельжбета.

— Це значить, бойових... у навчанні, — пояснив Віктор. —

Наприклад, перевели Ромка Козелкевича, одного з кращих учнів. Про себе, певна річ, скромність не дозволяє нам такого говорити.

— Ніколи не думала, що наш Бартусь такий бойовий у навчанні, — здивувалась Ельжбета.

— Бо дома всіх недооцінюють, — заявив Віктор. — Мене теж.

— І мене, — зітхнув Стефан.

— А класи «В» у вас є? — спитала Ельжбета.

— Є, але тільки молодші — перші й другі. Це так звані «відмінні» класи. Там вчаться самі «діти-відмінники». Такі, що вже в два роки рвуться до букваря та до прописів...

— Пхе! — закопилила губу Аліна. — У вашій школі самі надзвичайні: активісти, бойові, відмінники. А куди ж звичайні поділися?

— Вони в усіх інших школах, — відрубав Віктор. — У вашій, на вулиці Червоній, Сенкевича і ще десь. Адже шкіль у місті багато, а така, як наша, тільки одна.

Аліна не знайшла, що на це відповісти, і тільки знизала плечима, проте Ельжбета з усмішкою спитала:

— А в вашій школі не нудувато? Бо якщо там усе таке надзвичайне...

— Ні, зовсім ні. Атмосфера, певна річ, серйозна, але ми її стараємося час від часу пожвавити. Правда, Стефано?

Тим часом присутні. Ельжбета почала прощатися. Віктор згадав, що сьогодні його черга готувати вечерю. Мати повертається з лікарні пізно, і вони з братом навперемінки готують вечерю. З двору вийшли всі разом.

— Сказала я б тобі одну річ, але боюся, — промовила Аліна до Стефана.

— Чому?

— Бо ти відразу вибовкаеш.

— Я вибовкаю? — обурился Стефан. — Я коли-небудь щось вибовкував? Пам'ятаеш, ти мені раз сказала, що Ельжбетка мною захоплюється? То я про це ні пари з уст, а ми ж дружимо з Віктором і завжди розповідаємо все один одному.

— Так, але у твого Віктора отакений язик. Меле, як млин. Тому Вікторові адвокатом треба бути.

— Ні, він буде артистом. Щодня читає вголос.

— Артистом? У кіно?

— Не знаю, але, мабуть, у театрі. В кіно, як для нього, замало говорять. Він любить грати. Як почне, скажу тобі, то зовсім

не збагнеш, що то він прикидається. Всіх піддурює, навіть учителів.

— Добре, що ти мені сказав. Ось я його завтра зустріну! — обурилась Аліна.

— Аліно! — не на жарт стривожився Стефан. — Бачиш, хто з нас базіка? Тільки-но я тобі щось розповім, як ти зразу починаєш язиком теліпати. Сама нічого не сказала, а з мене витягла. Знай: писнеш хоч слово, то я тобі такого надаю, що...

Розлючений Стефан помчав сходами нагору, перестрибуючи через кілька сходинок.

— Почекай! — гукала Аліна, біжучи за ним. — Почекай, я скажу!

Стефан не почекав.

Вранці Віктора викликали до директора, але він одбрехався. Це він умів робити чудово. Друзям Віктор розповів, що в директора буцімто аж сльози на очах були, так він жалкував, що запідозрив його, Віктора, в такому вчинку.

Але найбільше пекло вчинив клас. Це дійняло друзів до живого. Аякже! Вони, наражаючись на великі неприємності, рятують честь класу, переіменовують «баранячий» на «бойовий» (ціла школа вже говорить про «Шостий Бойовий»), а тут ось яка вдячність! І на якій підставі їх звинувачують! Хто бачив?

— На тій підставі, — відповів Северек, — що поки вас тут не було, то й ніяких бешкетів не було. А тільки-но прийшли, як уже вся школа знає, що 6-Б — вандали, руйнівники суспільної власності.

— А коли грім у цей клас ударить, то теж через нас, бо раніше такого не було? — доводив Бартек.

— Трупом упаду, а не признаюсь в тому, чого я не робив! — кричав Віктор. — Як лев боронитимусь до останньої краплі крові! Директор мені повірив, а ви не хочете.

— Директор не знає тебе так, як ми!

— Сам пуголовок, а борониться, як лев!

Клас зареготав, а Віктор хоч би що. Став, як Юлій Цезар на римському форумі, приклав руку до випнутих грудей і вигукнув:

— Я пуголовок, але від безчестя боронитимусь, як лев і...

Він трохи затнувся, а Манек, отой дотепник з-під груби, підказав: «І сто тигрів!»

—...і сто тигрів! — патетично закінчив Віктор, і клас знову зареготав.

Проте невідомо, чи не закінчилася б суперечка бійкою, якби в класі не було вчителя. Він дав усім висловитися, уважно слухав, сміявся разом з усіма і зрештою сказав:

— Ну, що ж, раз доказів немає, то не можна нікого звинувачувати. Очевидно, хтось просто негарно з нами пожартував. Може, колись усе ще викриється? Може, винуватець не подумав і вже сам жалкує, що так зробив? З мене досить того, що вчинок усіх обурює. І що ми всі розуміємо: так міг зробити тільки хтось дуже дурний.

Через кілька днів Стефан приніс до школи випрошений у столяра шматок брунатної замазки, а Бартек — шпатель. Віктор приставив до дверей стільця і старанно позамазував вирізані літери. Половина класу підтримувала хиткий стілець, а друга половина приглядалася до роботи Віктора. І всі чули, як він кілька разів повторив:

— Якийсь йолоп, звичайний дарданелльський осел порізав двері, а я тепер повинен страждати!..

У неділю, коли хлопці кінчали вже грати в футбол, Віктор звихнув ногу. Товариші ледве довели його додому. Нога спухала на очах. Довелось йому на кілька днів лягти в ліжко. Та це й добре, бо якби він був у школі, без нової сварки не обійшлося б.

У коридорі на другому поверсі якраз повісили нову стінну газету, і кожен, хто проходив повз неї, міг між іншим прочитати й такого вірша:

Хоч і пишуть, що вандалів
вже нема на світі,
Та, на жаль, живуть вандали —
ніде правди діти!
До дверей у шостім класі
ідіть, мої милі,
Подивіться, що з дверима
вандали зробили.

Перед дверима 6-Б зібралася юрба. А що замазаний напис одразу у вічі не впадав, а з вірша не було ясно, про який шостий клас ідеться, то школярі весь час питалися, чи тут вандали. А надто карапузи з молодших класів не давали спокою. Якийсь

малюк з другого класу прибіг після великої перерви і закричав:

— Де ті вандали?

— Дурний ти, — сказав йому Стефан. — Не про вандалів мова, а про те, що вони зробили.

— Пхе! Нічого особливого! Я б краще зробив, тільки не дістану. А вандала я ще ніколи не бачив. Покажіть його.

І так щоперерви. Нарешті Бартек, спокійний, неговіркий Бартек, не витримав і підійшов до Северка.

— Хто написав цього вірша?

— А що?

— Я питаю, чи ти знаєш, хто написав цього вірша?

— Знаю, однак тобі не скажу.

— Добре, але зніми його.

— З якої речі?

— Зніми, бо в цьому класі не можна вже витримати.

— Ви гляньте на нього! Не можна витримати! — глузував Северек. — То забирайся геть від нас!

Але з 6-Б такої слави на всю школу теж було досить. Бартка підтримало кільканадцять голосів:

— Севере, зніми вірша! Годі вже!

Северек запекло опирався. Дійшло до класного керівника. Пан Карнович велів зняти віршика.

Северек був розлючений і кидав нищівні погляди на Бартка. В роздягальні Стефан чув, як він казав:

— Я їх допильную. У мене цей «звіринець» перестане брикатися.

— Який «звіринець»? — спитав хтось.

— Той, що до нас прийшов з шостого «А». Журавель, ведмідь, козел і пуголовок.

— А й справді «звіринець»? — з-за стіни пал'ят почувся регіт.

Пополудні Стефан з Бартком відвідали хворого товариша. Нога у Віктора вже стухла, і він сказав, що незабаром піде до школи. Стефан розповів про те, що чув у роздягальні. Віктор скривився:

— Прилипне до нас це прізвисько. Дуже влучне.

— Прізвисько як прізвисько, — буркнув Бартек. — Мене більше дратує оте «я їх допильную».

— А я того не боюся, — зневажливо мовив Віктор. — У 5-А не такі, як Северек, нас пильнували, а допильнувати не могли.

— Вікторе, — вгамовував його Стефан, — не забувай, що в 5-А ми були одна дружна команда, а тут з самого початку склалося якось по-дурному: ми і вони.

— Вони і «звіринець», — глузливо докинув Бартек.

— «Звіринець» і барани, — злостився Віктор. — Я справді не знаю, як далі витримаю у цьому класі. Все таке прилизане, ввічливеньке. Це не для мене. Хлопці, давайте щось утнемо!

— Ну, гаразд, утнемо, — мовив Бартек. — Гадаєш, тільки тобі нудно? Ти ж хоч дома можеш трохи розважитися, а я... Але поки що ми повинні поліпшити свої стосунки з класом. Подружитися чи...

— Бартку! — вибухнув Віктор. — Вони на нас — «звіринець», а ти хочеш до них з дружбаю?

— Не вони. Тільки Северисько. І власне, щоб збити йому пиху, ми повинні перетягти клас на свій бік.

Бартек, як завжди, міркував слушно. Вікторові довелося погодитись.

Стефана зацікавило те, що Бартек казав про свій дім. То йому дома нудно? У них затишна квартира. Бартек має свій столик, полицю і багато книжок, а при собі — завжди кілька злотих. Мабуть, його батькам добре йдеться.

Ельжбетка буде артисткою... Так гарно, кажуть, грає на піаніно. А Барткові нудно?

— Це тобі так здається, — відповів йому Бартек, — але подумай сам: Ельжбета завжди або сидить, уткнувши носа в книжку, або бринькає одне й те саме, аж у голові паморочиться. Мама ніколи не має часу; батько як повертається з заводу, то тільки просить, щоб було тихо, бо він утомився. Кожен замикається в своєму кутку...

Стефан співчутливо зітхнув.

— То давай придумаємо що-небудь, Бартку. Ти завжди мав добрі ідеї. Не такі навіжені, як Віктор... або я, — додав він самокритично.

— Дещо я вже маю на думці.

— Що? Скажи!

— Згодом скажу, але не тепер. Знаєш, я люблю спочатку докладно обміркувати план і аж тоді вже про нього говорити.

Стефан знав це. Такий уже він є, той Бартек: точний, любить, щоб усе було «застебнуте на останній гудзик».

*Таємниче знайомство Аліни. Ромка одурено.
Все даремно! Стефан викручується, як може*

Стефан любив пізні вечірні години. Він тоді розкладав свої речі на чистому вже кухонному столі. Люцинка зразу по вечері йшла спати. Батьки сиділи в кімнаті. Ніхто йому не заважав «повторювати». Бо ті пізні години Стефан називав повторенням зроблених ще до вечері уроків. Насправді ж то було трохи не те. Часом він просто читав цікаву книжку, часом переглядав альбом з поштовими марками, а бувало й так, що тільки тоді Стефек починав учити уроки, пітніючи зі страху, що не встигне надолужити згаяний до вечері час. У таких випадках він казав, що «на завтра страшенно багато завдали».

Сьогодні дома було напрочуд спокійно. Батько попередив, що з роботи прийде пізно, мати пішла до сусідки щось перешити на машині. Люцинка спала. Стефан саме вклеїв до альбома дві нові марки, коли це почув тихенький стук у двері.

То прийшла Аліна. Як тільки вона почала: «Стефку, золотко, ти такий розумний!» — Стефек уже знав, що Аліна не може дати собі ради з уроками. Справді, на завтра їй треба було написати твір про канікули.

— Стефку, благаю тебе, допоможи. У мене нічогосінько не виходить.

Стефанові не хотілося допомагати Аліні, але його самолюбство тишила така віра в його хист.

— «Благаю тебе», — передражнив він. — А потім знову кирпу гнутимеш і казатимеш, що я дитина.

— Ах, ніколи в світі! Що ти вигадуєш, Стефане! — обурилась Аліна. — А крім того, слухай: коли ти мені допоможеш, то, — вона притишила голос до шепоту, — скажу тобі одну річ. Побачиш, що не пошкодуєш.

Стефана дуже зацікавила та одна річ, про яку він уже не вперше чув. Правда, він того не показував. Навпаки, удав зовсім байдужого. Він допоміг Аліні скласти план твору, придумав навіть перше речення, яке, на думку Аліни, було найважче: «Закінчився навчальний рік, і почалися чудові канікули».

— Далі все піде легко, — заявив він і додав, намагаючись бути байдужим, — а що мені хотіла сказати?

— Зараз, зараз скажу. Тільки, Стефку, ще якби закінчення якесь гарне... Останнє речення, знаєш...

— Останнє речення напиши таке: «Закінчились чудові каникули, і починаємо новий навчальний рік».

— Ах, Стефку, як це тобі легко дається! — з щирим захватом вигукнула Аліна. — Я б годину думала і нічого б не придумала. Ти, мабуть, справді будеш письменником.

— То ще не вирішено остаточно, але ти не заговорюй мені зуби.

— Стефане, а ти нікому не скажеш?

— Не скажу.

— Присягнись.

— Через якусь дурницю присягатимусь?

— Стефку, не кажи так, це справді велика таємниця. Я б навіть не могла тобі розповісти її без згоди Риска.

— Що це за Рисек?

— Рисек — то прибране ім'я. Насправді він Сташек. Найголовніший. Він дорослий, йому цілих вісімнадцять років.

— Та нехай йому хоч сто вісімнадцять — що мені до того?

— Присягнись.

— Присягаюся, ну?

— Так от, значить, Сташек шеф, себто ватажок. Він організовує спілку і бере лише завзятих хлопців. Дівчата теж можуть уступити, але рідко яка підходить, бо умови важкі. Треба мати характер, Рисек це особливо підкреслює: характер і силу.

— Ну то й що з того?

— Те, що якби ти схотів, то я б могла ввести тебе до тієї спілки. Поручуся за тебе, бо ти гарний хлопець, а там тільки таких і беруть.

— А що в тій спілці буде?

— Цікаві речі. Рисек казав: кожного тижня буде щось нове, всякі веселі розваги тощо.

— Але що, наприклад?

— Докладно про це тобі розповість сам Рисек. Зараз він ще тільки набирає членів.

— А хто належить до тієї спілки, крім тебе?

— Не знаю. Я знаю тільки того, хто мене привів, і сама теж можу кого-небудь привести.

— А хто тебе привів?

— Про це мені казати не можна.

Це ставало цікавим. Таємниче. Не можна нічого нікому казати. Розваги, жарти. Треба побільше про все те дізнатися. Перш ніж Бартек додумає свій план, Стефек втягне товаришів

до тієї спілки. Адже вони теж порядні хлопці. Нарешті буде щось цікаве, а не тільки уроки та ще збори з доповідями.

Він домовився з Аліною, що та познайомить його з Сташком, на прізвисько Рисек.

«Треба ривикнути, — думав Стефан, коли Аліна пішла. — Що мені зашкодить, коли я подивлюся на ту спілку зблизька? Не сподобається — то махну рукою, і до побачення».

Людина ніколи не знає, звідки впаде їй цеглина на голову. Вранці Стефан пішов до школи дуже задоволений, що «на обрії з'явилось щось цікаве».

Він нічого не міг сказати товаришам, бо присяга — священна річ, ще більше, ніж слово честі. Але не міг стриматися і не натякнути їм, що в нього є певна ідея. Він спитав:

— Бартусю, як там справи, ти вже обміркував свій план?

— Не горить, — відповів Бартек.

— Дивись, як не поспішиш, то я перший щось придумаю.

— Аби цікаво було, я претензій не маю. А як з орфографією? Повторив правила? Граматика не спускає з нас ока.

Стефан аж лайнувся спересердя. Він зовсім забув, що сьогодні буде контрольний диктант. А все через Аліну, забила памороки тими таємницями! Коли вона пішла, йому так схотілося спати, що він навіть не вмився — мами ж дома не було. Що тепер робити?

Він сидить поряд з Ромком. Ромек диктанти добре пише. Може, заглядати до нього в зошит? Якби тільки він погодився. Стефан на перерві взяв його за лікоть і мовив:

— Ромку, ти знаєш, що з нас «звіринець» зробили?

— Який ще там «звіринець»? — підозріливо спитав Ромек.

Стефан розповів і, побачивши, яке враження справили його слова на Ромка, вирішив кувати залізо, поки гаряче.

— Бачиш, Ромку, «звіринець» із нас зробили, і нічого вже ми не вдіємо. З самого початку нам не повелося. Один вихід лишився — поволі, потрошку перебороти цю думку. Вони повинні побачити, що ми теж не з найгірших.

— Принаймні дехто.

— І про оцінки мусимо дбати.

— Я завжди це кажу. Слава богу, що й ти так думаєш, — задоволено сказав Ромек.

— Бачиш, Ромку, не кожна людина відразу все розуміє. Ти це зрозумів раніше, а я тільки зараз.

— Знаєш, Стефано, — вже зовсім лагідно мовив Ромек, — ти міг би стати зразковим учнем.

— Може й міг би, — погодився Стефан, — але мені треба багато надолужувати, а їхня погана думка дуже перешкоджає мені вчитися. Всяке бажання пропадає.

— Треба, щоб думка про тебе змінилася.

— Маєш рацію. Вони повинні її змінити, але ж хіба то легко? Он сьогодні диктант. Я не дуже сильний в орфографії. Як уліпить мені двійку...

— А ти старайся.

— Я старатимусь, однак ти на всяк випадок тримай зошита так, щоб я міг заглянути. Добре?

— Добре. Нехай уже. Я б хотів, щоб ти дістав крашу оцінку. Але ж той Северек: «Звіринець»! От же ж!

Ромек поклав зошита як слід, ліктем не закривав. Стефан чудово бачив усі літери. Проте коли черговий одніс зібрані зошити на кафедру, пані Островська якось дивно глянула на Стефана. Потім перегорнула зошити, витягла один, обгорнений у сирій папір, і щось у ньому написала.

— Всі, — сказала вчителька, — узнають свої оцінки за кілька днів. Тільки Журавцеві я поверну зошита зараз. У ньому стоїть оцінка не за диктант, а за списування, бо він жодного слова не написав самостійно.

Вона віддала йому зошита і вийшла з класу. Урок закінчився.

Товариші кинулися до Стефанової парти. Вони мало на голову йому не лізли, так хотіли побачити, що було в зошиті.

Стефан знав наперед, що там стоїть, і не помилився. Двійка. А весь диктант перекреслено. Друзі співчували йому, казали, що вчителька вчинила несправедливо. Адже Стефан не все списав. З багатьма словами сам упорався. Ромек бачив. А вчителька сказала: «Жодного слова». Несправедлива оцінка. Бартек переглянув Стефанів диктант і заявив:

— Жодної помилки. Ти добре списував. Пані Островська неточно висловилася. За списування тобі треба поставити п'ятірку.

— Авжеж, — згодився Северек. — А за те, що списував, двійку.

— А взагалі це нечесно! — кричав Віктор. — Граматика бачила, що ти списуєш, а сказала аж тоді, як диктант закінчено. Якби вона відразу сказала, ти б не списував і одержав би крашу оцінку. А так усе пропало.

Правда, Стефан не був певен того. Кожен складений Граматикою диктант ряснів хитромудрими реченнями. І в сьогоднішньому їх теж не бракувало.

Гіркі думки опосіли Стефана. Ще раз виявилось, що учень, хоч як би він старався, хоч чим би себе забезпечував, перед учителем завжди безсилий. Дарма він принижувався перед Ромком. Той, мабуть, думав про те саме, бо раптом обернувся до нього:

— Бачиш, Стефане, найкраще готуватися до уроків дома. Коли знаєш, то нічого не боїшся. Я завжди, як справжній піонер...

— Е, голубчику, — перебив його Стефан, — я цю пісню напам'ять знаю. Ти мені Америки не відкрив. І хвалитися тобі нічим. Якщо ти такий свідомий піонер, то не повинен був давати мені списувати.

— Ти ж мене просив, — отетерів Ромек.

— Ну, то й що? — втрутився Віктор. — Навіть якби він тебе навколішки благав і плакав кривавими слізьми, ти й тоді не повинен був дозволяти йому заглядати до твого зошита.

— Так, — додав Бартек, — якби ти не дозволив йому списувати, він би не списував, а якби не списував, то не дістав би за списування двійки. Цілком ясно.

— Авжеж, — вів своєї Віктор, — погано вийшло. Через тебе Стефан двійку схопив.

Ромек був такий лютий, що в нього аж руки трусилися.

— Ні, мої дорогі, — сопів він, збираючи книжки з парти, — я до вашого «звіриця» помилково попав. Я вам зовсім не годжуся...

— Певно, що ні, — погодився Віктор, — не такий ти вже рідкісний птах: зубрило звичайний.

Стефана засмутила двійка. По-перше, вона була зовсім несподівана. По-друге, погано, що він її одержав у суботу, коли батько буває вільний і часом переглядає зошити або розпитує про уроки. Така двійка може всю неділю зіпсувати.

Дома він пообідав, вимив посуд, а тоді допоміг матері натерти підлогу в кімнаті. Мати її тільки мастила пастою, а вже натирати до блиску було його діло. Підлога блищала, як дзеркало. Мати похвалила його і сказала, що тішиться ним більше, ніж Люцинкою, бо та тільки про товаришок і думає.

Батько повернувся пізно ввечері. Він був сердитий, бо зголоднів, та коли пообідав, настрій у нього поліпшився, і він несподівано оголосив:

— Завтра йдемо до цирку. Ану, покажіть свої зошити! Подивимось, чи ви заслужили на таку розвагу.

Стефанові спало на думку, що зошита можна було сховати, сказати, що він з диктантом у вчительки. На жаль, слушні думки приходять здебільшого запізно...

Батько, побачивши двійку, суворо запитав:

— Що це значить?

— Це значить, — мимрив Стефан, — що вчителька польської мови прискіпується до мене... Хоч як я стараюся, вона все невдоволена.

— Це ми знаємо, — промовив батько. — Кожен учень так вважає, я теж колись так казав своєму батькові.

— Я кажу не тому, що так вважаю, а тому, що це правда, — Стефан потроху сміливішав. — Адже в усьому диктанті жодної помилки немає, можеш перевірити.

Батько перевірив.

— То за що ж двійка?

— Ну, бо... бо вчителька сказала, що я напевне з книжки списував, а я з книжки не списував.

— Слово?

— Слово, що я з книжки не списував.

— А чому ж учителька до тебе причепилася?

Стефан дивився батькові просто у вічі.

— Хіба я знаю? Я минулого року сказав, що вона така молода. Може, тому.

— Скільки ж їй років?

— Не знаю, але вона справді дуже молода. Торік тільки почала працювати, і хлопці зовсім її не боялися.

— Хлопці — це значить і ти?

— А чого я мав її боятися, коли у мене все було гаразд?

— Ну, з польської в тебе не дуже було гаразд. Трійка в табелі.

— Але тепер, відколи пан директор порадив мені більше писати, я вже навчився! Ти не бачиш, то нехай он мама скаже, скільки я тепер пишу.

— Це правда, — озвалася мати, — щось там у зошиті пише й пише.

Батько подумав хвилику і мовив:

— Чого воно так, що молоді за всяку дурницю ображаються? А найбільше не люблять, коли їм казати, що вони ще молоді. У нас, на заводі, теж... Ех, а скільки б я дав за те, щоб тепер бути молодим...

— То й був би такий дурний, як вони. Так уже воно повинно бути, — зауважила мати.

Батьки почали розмовляти про свою роботу, і двійка якось минулася Стефанові.

Йому було трохи соромно за свою брехню — але ж так хотілося піти до цирку!

РОЗДІЛ VI

Зустріч у парку. Стефанів щоденник

Рідко бувало, щоб Стефан робив уроки за білого дня. Звичайно він одкладав їх на вечір. А коли вже, як ось сьогодні, сидів і розв'язував задачі в один час з Люцинкою, то на те мала бути неабияка причина.

Стефан машинально обводив на цераті тінь від чорнильниці, гриз ручку і швидко підраховував урожай з гектара, пропускаючи його через комбайни, наповнюючи комори житом і пшеницею. Упевненою рукою він записував результати, не дбаючи про орфографію. Вчитель математики звертав увагу тільки на помилки в обрахунках. Ото людина! Стефан любив його так, як любиш учителя, що викладає легкий для тебе предмет, і над підручником, який багато учнів ненавиділи, сидів з приємністю — математика Стефанові давалася легко.

Проте сьогодні хлопцеві не дуже йшли в голову задачі. Рівно о шостій вечора йому треба бути біля воріт на Беднарській. Коли на вулицю вийде Аліна, він удасть, що зовсім її не помічає, але піде за нею на деякій відстані. В бічній алеї на нього чекатиме «шеф» — себто Рисек, але Стефан не повинен показувати, що знає його ім'я. Аліна назвала те ім'я лише з великої довіри до Стефана. Для тих, хто вступає до організації, Рисек — просто «шеф». Тільки потім, коли вони пройдуть усі випробування, їх утаємничать. Розповідаючи Стефанові ці подробиці на сходах, біля вікна, Аліна щохвилини озиралася, чи ніхто не йде. Стефан хотів висміяти, бо з чого тут робити таємниці? Але врешті пройнявся її настроєм і навіть з якоюсь приємною тривогою чекав на зустріч.

У бічній алеї, недбало спершись на бильце, сидів юнак у студентському кашкеті. За віком він був, либонь, як Вікторів брат.

Він почав випитувати про батьків, про те, де вони роблять

і скільки одержують грошей, про Стефанові уподобання, а той навіть не подумав, що розповідає з доброго дива геть усе про себе й про свою родину людині, яку вперше бачить.

Студент трохи поговорив про спортивне товариство, яке він організовує, і наголосив, що про нього нікому не можна розповідати. Товариство чи клуб поки що діятиме в цілковитій таємниці. І лише в слушний час заявить про себе вголос.

— Тим часом будемо тренуватися, — казав він. — Члени нашого клубу повинні показати свою тверду вдачу, витримку, рішучість і сміливість.

Стефанові все це подобалось. Він хотів би якнайшвидше «показати» себе і спитав, коли почнеться тренування. «Шеф» заміявся, блиснувши гострими й дуже білими зубами.

— Не квапся! Я ще тебе не прийняв. Спочатку мушу випробувати, як слід. Невідомо ще, чи ти годишся. У мене всі хлопці один в один. Мазунчиків нам не треба!

Стефан квапливо запевнив, що він зовсім не мазунчик і ладен пройти будь-яке випробування хоч зараз.

Студент скося зиркнув на нього.

— Ти не базіка?

Стефан обурився:

— Хіба я дівчина, щоб язиком теліпати?

— І дівчата різні бувають. Твоя товаришка, наприклад, заслуговує на довіру. Її вже прийнято. Солідна і з характером.

Першу мить вражений Стефан хотів сказати, що знає й солідніших дівчат, але стримався.

— Тепер ти складеш присягу на мовчання. Встань! Поверни ліву руку долонею вгору.

Хлопець, як загіпнотизований, виконав наказ. «Шеф» узяв його простягнуту руку в свої і міцно стиснув.

— Повторюй! — звелів він.

У тексті присяги мовилося про мовчання, таємницю, вірність і зраду. Коли дійшли до слів: «Я знаю, що зрадника спіткає заслужена кара», — Стефана пройняв дріж, а на словах: «Нехай лихо впаде на голову зрадника і його родичів!» — він завагався і замовк.

— А казав, що не мазунчик! — глузливо мовив «шеф».

І Стефан швидко докінчив присягу.

Він ще вислухав, що як десь випадково зустрине «шефа», то повинен удавати, начебто не знайомий з ним, і чекати на вказівки.

З полегкістю вибіг Стефан з темного парку на вже освіт-

лену вулицю. О, якби він міг зразу ж розповісти про все друзям! Віктор, звичайно, схотів би негайно вступити до клубу. Ці присяги, темні алеї — то якраз для нього. Він би грав, як артист, і ще й свого б удвічі додав. А Бартек? Як би повівся Бартек? Стефан був майже переконаний: Бартек такої, наприклад, присяги не склав би нізащо. Він би спитав: «А навіщо?»

Ох, як шкода, що не можна поговорити про це з Віктором та Бартком. А що то за випробування?

Стефанів щоденник

«Отож це було так: позавчора Аліна повідомила мене, що о сьомій збираємося «біля тієї лави». Буде щось цікаве.

Справді, було так цікаво, що й через кілька годин у мене ще руки тремтіли зі страху, аби ніхто не взяв, що і я там був.

І навіщо, навіщо я складав ту присягу? Тепер мушу мовчати, як могила. Навіть у щоденнику нічого не можу написати. Коли проговорюся, вони мститимуться страшно. Я вже побачив, на що вони здатні.

Після всього того я й не знаю, як опинився в своєму під'їзді. Серце в мене калаталося, все обличчя було мокре. Я сховався в коридорчику біля підвалу і тільки аж як трохи заспокоївся, пішов додому.

«Який ти блідий!» — перелякалася Люцинка.

Я сказав, що біг сходами. І відразу розклав підручники на столі й підпер голову руками, щоб мама чогось не помітила. На щастя, вона не скоро ввійшла в кімнату.

Може, за годину по тому прийшов батько. Він був страшенно розгніваний і ще на порозі почав розповідати про те, що сталося в парку.

«Якби я такого негідника спіймав, то на місці роздер би надвоє», — обурювався він.

Я довго не міг заснути, а коли нарешті заснув, то мені приснилося, наче за мною женеться тигр.

Учора прийшла до мене Аліна й каже:

«Ну, тебе сміливцем не назвеш. Мені було соромно за тебе».

«Більше не буде соромно...» — відповідаю їй.

«Шеф» теж сказав: на перший раз можна пробачити».

«Перший і останній».

«Ну, не нахваляйся. Можуть бути й важчі випробування. Те, що було, — ще нічого».

«З мене досить».

«Як це? — питає Аліна. — Що ти бурчиш собі під ніс?»

«А те, — відрубав я, — що я з вашим спортом нічого спільного мати не хочу. Той спорт називається хуліганством. І передай це своєму «шефові». В студентському кашкеті ходить, на порядну людину схожий, а хуліганів збирає. Сором!»

«Це ти посоромився б таке вигадувати! — розгнівалась Аліна. — Гарних хлопців хуліганями називаєш. За що?»

«А за те, — кажу, — що з такого спорту, крім біди, нічого не буде».

«Що ти верзеш! — крикнула Аліна. — Яка там біда?»

Виявилося, Аліна нічого не знала. Коли я їй розповів, вона не йняла віри. Запевняла, що то справжні хулігани таке зробили.

«Зрештою, — каже, — може, то й справді невдала вигадка. Я б, мабуть, умерла зі страху. Але побачиш, Рисек щось інше, веселе придумає».

З мене й того було досить. Як собі згадаю — ні, годі. Я такий. Як вірю кому, то вірю, але як побачу, що він крутить, — кінець. Досить. Мова була про спортивне тренування, рекорди тощо, а тим часом я роздивився, що то за спорт.

«Тепер у мене очі відкрилися, — кажу я, — на ті таємниці і присяги. Хай би я батькові хоч слово мовив...»

«Стефане, що ти! — перелякалась Аліна. — Ти ж присягався. Це страшний гріх».

«Розказувати я не збираюсь, але нічого спільного з вами не хочу мати. Так і передай «шефові».

«Ой недобре, Стефане. Ой недобре, — бідкалась Аліна. — Якби я знала, що ти такий, то й не згадала б про тебе. Буде тепер мені від Віц... від «шефа», — швиденько поправилась вона.

«Ага, — думаю я собі, — Віцек теж у тій зграї».

«Якби я знав, що то за товариство, ти б мене туди й на мотузці не затягла», — мовив я.

Ту мить до кімнати зайшла мама і нагадала, щоб я уроки на завтра не відкладав, бо можу щось забути, і тоді вийде зле. Аліну відразу наче корова язиком злизала. Мама дивувалась, про що я стільки розмовляю з тією Аліною. Знову довелося брехати, ніби ми говорили про уроки.

А сьогодні зі мною сталася дивна річ. На другому уроці була польська мова. Нам завдано оповідання з хрестоматії. Витягаю книжку, розгортаю, а там лежить якийсь папірець, скла-

дений учетверо. Я його розгортаю і читаю: «Мовчи, бо пожалкуеш!» І більше нічого, ніякого підпису — тільки зелена печатка, дивна така. Я здогадався, що це мені хтось із компанії «шефа» підкинув. Але коли? Як? Я глянув на Ромка. Він бачив, що я тримаю папірця в руці, і спитав:

«Що це?»

«Нічого. Ти не бачив, на перерві хтось заходив до класу?»

«Не бачив, а що?»

«Цікавість — перша сходинка до пекла, — кажу я. — А хто сьогодні черговий?»

«Цікавість — перша сходинка до пекла», — віддячив мені Ромек і ображено відвернувся.

Я довідався, що чергував Северек. Спитав його, але й він нікого не бачив.

Цікаво, невже це хтось із нашого класу?

Негідники! Чого це я жалкуватиму? Не боюся я їх і, якби не був зв'язаний присягою, навчив би їх розуму. А якщо хто-небудь все це прочитає в моєму щоденнику? Чи це теж буде порушення присяги? На всякий випадок я ховаю щоденник на самісіньке дно своєї шухляди і замикаю на ключик.

Аліна затримала мене сьогодні на сходах. Здається, вона там чекала на мене.

«Слухай, Стефано, я маю через тебе купу неприємностей».

«Чому?»

«Ой-ой-ой, дуже довго розказувати. Пам'ятай, нікому ані слова, щоб не було біди».

«Шефові?»

«Ні! Тому, хто базікає. Вже такий один був. Порушив присягу, розказав братові, а брат на другий день купався і втонув».

«Бо не вмів плавати».

«Може, й так. Не знаю. Але знаю, що Рисек уміє ворожити, і в нього якісь дивні очі».

«Дурниці! І тобі не соромно в таке вірити?»

«Дурниці чи ні, але ж хлопець утонув».

«Балакаєш чортзна-що! Проте можеш бути спокійна. Я слова дотримую. Тільки скажи мені, чи Ельжбета Ведмідьська теж у вашій компанії?»

«Ельжбета? Та вона б одразу втекла, як і ти. Вона теж надто чутлива».

Я зрадів, але не показав того.

«Негарно так говорити про подругу».

«Яка вона мені подруга! З такою подругою можна вмерти з нудьги. Все їй «так не годиться», «так не можна», «мама не дозволяє». А!»

Неправда, Ельжбетка зовсім не така. Нічого подібного я від неї ніколи не чув. Аліна так каже, бо її, мабуть, зазидки беруть, що Ельжбетка краще вчиться. Бартек розповідав, що в неї самі п'ятірки. А вона ж у двох школах учиться, бо й до музичної ходить. Ого! Ельжбета й Аліна — то небо й земля!»

РОЗДІЛ VII

*Нудьга пекельна, а сміливості бракує.
Фатальна подача. Хто раз скаже неправду...*

У класі було душно. Северек позачиняв вікна, і з вулиці не долинав жоден відгомін. Ніщо не порушувало взірцевої тиші і зосередженості, що панували на зборах, де Ромек Козелкевич робив доповідь.

Але та взірцева тиша була гнітючою, а зосередженість — удаваною. Стефан на силу стримувався, щоб не позіхнути. Він удивлявся в дошку, витерту погано змоченою ганчіркою. Дошка своєю монотонною сірістю навівала сон так само, як і доповідь.

Після першого ж речення Стефан пожалкував, що не пересів куди-небудь далі. За партою він сидів сам, навіть не було кого штовхнути або хвицнути ногою. Ні олівця, ні клаптика паперу, щоб послати записку Барткові. Нудьга пекельна.

«А що було б, — спало йому на думку, — коли б оце я встав і сказав: «Досить цієї нудоти! Сором так говорити про речі, що їх кожен по-своєму глибоко відчуває. Краще ходімо на сонце. Користуймося з останніх погідних днів. Гайда!»

Він уявив собі міну Северка, Ромка та інших «ретельних», і сон минув. Стефан аж випростався за партою і посміхнувся Северкові, що підозріливо придивлявся до нього.

Ту мить доповідь закінчилася. Слухачі зітхнули з видимою полегкістю і заворушилися на своїх місцях.

Голова заохочував виступати, але ніхто не квапився. На обличчі в Северка було написано, що як ніхто не візьме слова, то він, будь ласка, може виручити... Становище врятував Віктор. Він сказав, що все було дуже цікаве, дуже повчальне і що

справді тут уже нічого додати не можна. тільки подякувати доповідачеві за його працю і т. ін.

Стефанові було соромно. Він похилив голову, щоб не зустрітися очима з товаришем.

Школярі, галасуючи, виходили з класу. Вони штовхалися, бігли, мов коні, сходами. Хтось уже перед школою так гепнув Віктора по спині, що той мало носом не заорав.

— А ще піонер! Хіба піонери так роблять? — гукнув Віктор услід жартівникові, що тікав вулицею.

— А ти? — не втримався Стефан. — Ти б міг принаймні на піонерських зборах не брехати.

— А чому я повинен вирізнятися? — відповів Віктор. — Усі так...

— Не всі. Я й Бартек не...

— Ми теж добрі, — перебив його Бартек. — Можна було встати і сказати правду. Нічого нападати на Віктора.

Стефан промовчав, але про себе подумав, що Бартек має рацію. Бартек був справедливий.

У Стефановому дворі малюки гралися в м'яча. Вони були просто безпорадні: ані кидати, ні ловити не вміли. Стефан і Віктор, дивлячись на гру, не могли утриматися від сміху.

— Вікторе, ану давай покажемо їм, як треба грати! — крикнув Стефан.

М'яч малюків, наче розумів людську мову, покотився до хлопців. Стефан схопив його, відбіг кільканадцять кроків і подав Вікторові. Той відбив ще краще. Вражені малята спочатку пороззявляли роти з захвату, а потім загукали:

— Нам кинь! Нам!

Хлопці не хотіли так швидко розлучатися з м'ячем. Малюки почали скиглити:

— Віддайте!!! Це наш м'яч!

Стефан надумав закінчити забаву ефектною подачею.

— Дивіться, як треба подавати!

Він розмахнувся з усієї сили, але в останню мить спіткнувся об щось, і м'яч пішов убік, прямо в чиєсь відчинене вікно. Почувся брязкіт перекинутого вазона і, може, ще чогось.

Хлопці миттю чкурнули з двору. Малюк, власник м'яча, біг і волав:

— Це мій м'яч! Віддай мені м'яча!

Стефан і Віктор в якомусь під'їзді обговорили становище.

Воно було неприємне, але, напевне, не трагічне. Вікно, на щастя, було відчинене, шибка вціліла, ото тільки вазон розбився. Не велика біда! Нічого страшного не сталося. Треба піти, чемно перепросити і забрати м'яча.

— То піди зараз! — мовив хлопчак Стефанові.

Товариші презирнулися.

— Слухай, Владку, — повчально сказав Віктор. — По м'яч у таких випадках іде сам власник.

— Але ж то не я його закинув.

— Ну то й що? М'яч твій.

— А як на мене кричатимуть?

— Не кричатимуть, нічого ж не сталося. А коли навіть що й скажуть, то поясни: ви, мовляв, гралися і ненароком пустили м'яча не туди.

Ледве вмовили малюка, щоб пішов сам.

Задоволені, що все щасливо скінчилося, хлопці подалися додому. Після такої гонитви за м'ячем добре сиділося над книжками.

Стефек смачно повечеряв і з спокійним сумлінням ліг спати.

І хто б подумав, що з усього того вийде така халепа?

Назавтра, під час великої перерви, Северек прибіг до Стефка й сказав, що його викликає директор.

В канцелярії за столом сидів директор, поряд у фотелі — Граматика.

Коли на Стефків уклін директор відповів без звичайної усмішки, хлопця наче щось кольнуло.

— Журавцю, — дуже офіційним тоном запитав директор, — це ти кинув м'яча у вікно пані Островській?

— Я? У вікно пані Островській? — повторив спантеличено Стефан, не розуміючи, про що йдеться.

— Не повторюй, а відповідай: це ти вчора кинув м'яч у вікно пані Островській?

Тепер Стефанові все стало зрозуміло.

— То це було вікно пані Островської? — вигукнув він.

— А ти про те не знав?

— Не знав, пане директоре, слово честі, не знав.

— А я йому, пане директоре, не вірю, не вірю, — озвалась Граматика. — Це недобрий хлопець, він бреше.

— Завжди так, — розжалобився Стефан, — хоч би що я зробив, все одно буду недобрий. А чи я хоч раз коли брехав? Краще що завгодно, ніж брехати. Я ще ніколи-ніколи не брешу.

хав... — він хотів додати «пані Островській», але Граматика перебила його.

— Жах! Просто жах, як цей хлопець бреше! Послухайте, пане директоре. Вчора, коли мені той малий сказав, що то Журавець кинув м'яча у вікно, я відразу подумала: іншої ради вже немає, треба поговорити з його батьком. Пішла до них пізно ввечері, щоб застати батьків удома. Стефан уже спав. І добре, що пішла, бо, може, про все б не довідалась. Отож минулого тижня Стефан дістав двійку за диктант, бо все списав у сусіда. А вдома сказав, що я поставила двійку несправедливо. Наговорив хтозна-чого. Тому я жодному його слову не вірю. І певна, що він мені того м'яча на зло вкинув.

Стефан слухав, і йому здавалося, що в нього земля горить під ногами. Ох, коли б вона загорілася насправді! Якби він раз провалився кудись до самого центру землі! На жаль, підлога і не здригнулася. Ноги стояли на ній, як укопані, зате голову, мабуть, охопив вогонь, бо палали і щоки, і вуха, і навіть шия.

— Ну, що ти скажеш на своє виправдання? — спитав директор.

Стефанові почувся в директоровому голосі глум. А що він міг сказати? Хіба пані Островська зрозуміє, що він не мав іншої ради, бо так хотів у цирк? Сама, напевно, цирку не любить. Для неї, мабуть, найприємніша річ — складати диктанти.

І чого б він кидав їй на зло чужого м'яча у вікно? Хіба це «на зло»? Видно, пані Островська не знає, що можна зробити на зло, коли справді хочеться комусь дошкулити.

— Чи, може, запевнятимеш, що пані Островська каже неправду? Я щойно чув, що ти ніколи не брешеш.

Стефан зціпив зуби. Тепер він уже не скаже ні слова. Нехай з нього хоч шкуру здеруть. Все одно не повірять. Впіймали його на брехні, все пропало. Директор, ніби читав його думки, промовив:

— І я тобі вже не вірю. Хто раз скаже неправду, тому вже ніхто не вірить. І скажу тобі, Стефку, ти дуже, дуже мене підвів. Пам'ятаєш нашу розмову перед канікулами? Я гадав, що ми порозумілися. Я радив тобі, як ти можеш сам собі допомогти. Не питаю навіть, чи дотримав ти своєї обіцянки. Мої поради ти, мабуть, пропустив повз вуха. Мое доброзичливе ставлення тобі не потрібне. То, може, моя суворість тобі більше придасться. Матимеш поки що знижену оцінку з поведінки. І па-



м'ятай: коли ти не посерйознішаєш, то я, хоч дуже поважаю твого батька і не хотів би завдавати йому прикrostі, постараюся перевести тебе до іншої школи. Ти погано впливаєш на товаришів.

Стефан хотів закричати, що він може, навіть просить... хоч зараз... раз тут така справедливість, то йому не треба... Але якась грудка підкотилася під горло і не пропустила ні слова...

Директор кивнув головою, і Стефан, похиливши голову, вийшов за двері. Якби ту мить він глянув у вічі директорові, то, мабуть, розплакався б, а цього він би собі не пробачив.

У коридорі вже вдухав гамір перерви. Останні учні бігли до класів. Стефан не пішов у клас. Не хотів, щоб його хто-небудь бачив. Він би не міг зараз відповісти навіть на запитання Віктора чи Бартка.

Хлопець пішов до умивальні. Побачивши в дзеркалі своє обличчя, вжахнувся. Він замкнувся в туалеті. Не плакав — сльози самі текли струмком.

«Я не вірю тобі. Хто раз скаже неправду...» — пригадав він. Як же це? Коли хтось раз украде, то вже ціле життя буде злodiєм? Неправда. Не можна так людину кривдити.

«Ти не виправдав моєї довіри... пропустив мої поради повз вуха», — а скільки я вже сторінок списав, як дурень. І надалі на зло писатиму. А директор тільки й сказав: «Я навіть не питаю тебе...»

І ще: «Ти погано впливаєш на товаришів». О, це найдужче болить. Я впливаю? Адже Бартка завжди найбільше слухають. І в п'ятому так було, і тепер. А скільки разів я стримував Віктора, коли він хотів справді щось шалене утнути? Про те навіть ніхто не знає, певна річ, а як тільки раз попався, то відразу гайда до іншої школи. Е-е!

Вся хусточка була вже мокра. Стефан умився холодною водою, виполоскав хусточку і став біля відчиненого вікна. Він трохи заспокоївся. А коли згадав про пані Островську, то зрозумів, що то значить «холодна ненависть».

Вчора вона заходила до них додому. Батько сьогодні пішов на завод дуже рано. Мама була якась мовчазна. Розправа, либонь, відбудеться ввечері.

«У школі й так уже годі витримати, — думав Стефан, — а як ще й дома не можна буде дихнути... Взагалі, що це за життя?»

РОЗДІЛ VIII

*Я додому не йду! Барткова ідея. У квартирі Граматики.
Несправедливість мучить*

Стефан змішався з юрбою хлопців, що вибігли на перерву. На його обличчі не залишилося й сліду від щойно пережитого горя. Але то був удаваний спокій. Насправді його гнітила думка: що буде вдома?

Віктор та Бартек мовчки підійшли до товариша. Вони здогадувалися, що в Стефана якийсь великий клопіт, але ж ні про що не питали: нехай скаже, коли сам схоче.

Хлопці співчували товаришеві і готові були щомиті подати йому руку. Тож коли вони почули, що Северек призначив одразу після уроків збори загону, то лише презирнулися: мовляв, усе зрозуміло.

Вони сіли обабіч друга. Віктор стискав Стефана за коліно і шепотів:

— Стефку, не бійся! Побачиш, що все буде гаразд, побачиш.

Тим часом Северек, насупивши брови, гримів з високої кафедри:

— У нашому класі сталася страшна річ. Один піонер з нашого загону, Стефан Журавець, помстився нашій улюбленій вчительці польської мови за те, що вона йому поставила двійку за диктант...

— Неправда, — запротестував Ромек, — Стефан не мстився. Адже він не знав, що то її вікно. Ти ж чув.

— ...помстився дуже огидно, — вів далі Северек, — розбив порцелянового глечика — пам'ятку по дідові, учасникові повстання тисяча вісімсот тридцятого року¹.

— Неправда, — мовив Бартек, — це могла бути пам'ятка хіба що по прадідові.

— Хто не шанує родинних пам'яток, хто прагне мститися своїм учителям, той поганий громадянин, поганий син і поганий товариш, як Журавець.

— Неправда, Стефан добрий товариш, — озвався Віктор.

— Бачите, як весь цей зві... вся ця компанія захищається від звинувачень? Це неправильно грактована солідарність. Солідарність, що вкриває наш клас ганьбою. І через них ми повинні страждати.

¹ Польське визвольне повстання. Царські війська придушили повстання і жорстоко розправилися з повстанцями.

— Лишенько! — гукнув хтось із класу. — Вже восьмі збори за місяць. Коли це через них, то робить щось, бо я вже більше не витримаю.

— Через них! — крикнув Северек.

— Вигнати їх!

— Догану їм!

— Батьків викликати!

— Доки їх не було, було тихо!

— Вигнати!

Северек ледве приховував задоволення, що справа так обернулася. Він закінчив облудно:

— Ми не можемо їх вигнати, товариші. Це було б нешляхетно. Ми повинні над ними попрацювати. Хоч це буде важке, о, дуже важке завдання.

Аж ось попросив слова Віктор.

— Северку, мені тебе шкода. Ти берешся до такого важкого завдання, що, диви, підвередишся.

Клас вибухнув сміхом, а Віктор повів далі:

— Дістав Стефан двійку за списування? Дістав. Мала право вчителька її поставити? Мала. Але могло йому бути прикро через ту двійку? Могло.

— Не могло! Він її справедливо дістав! — закричав Северек.

— Справедливо, але якщо ти так обстоюєш справедливість, то твоя оцінка за диктант несправедлива. І ти мусиш мати двійку, бо ти теж списував. Я добре бачив. Граматика не помітила, бо стежила тільки за Стефаном. А ти, замість того, щоб бути йому вдячним, ще й накидаєшся на нього. Так не годиться. І ще я скажу: ні про яку помсту ти тут не кричи. Бо так дістанеш, що довго пам'ятатимеш. Мені теж усе це набридло.

Видно було, що Віктор розхвилювався, бо права брова в нього тіпалася. Його слова справили враження на клас.

— Севере, — почувлися голоси, — з тим списуванням ти переборщив! Сам знаєш, по-всякому буває...

— І чого ти на них уївся?

— М'яча вони, видно, зовсім ненавмисне вкинули. Малий присягався, що ненавмисне.

— А я вам кажу, — впирався Северек, — що вони нашому загонові ще й не таку свинюку підкладуть. Чує моє серце, коли ми до них не візьмемось, то вони...

— Годі! — крикнув Ромек. — Про кого ти кажеш: ми — ви,

нас — вас? Що це означає? Хто тобі дав право робити з нас, нових у цьому класі, якихось чортів? Хіба ми до раю сюди прийшли? Хіба тут самі ангели з архангелом Северком на чолі? У Бартка першого ж дня хтось поцупив перо. У мене вже двічі пропадає сніданок з портфеля. Але я нічого не кажу. Сам упіймаю того ненажеру і надаю йому по саму зав'язку. Не може підійти, як людина, й попросити: «Дай половину»? То я ж не кажу: це ви, це у вас, це через вас. У кожному класі буває всяке.

— Ромку, ми не про тебе, — почав виправдуватися Северек. — Ти не такий, то лише через тих трьох...

— Досить, — мовив Бартек, — ми постараємось, щоб ти через нас не страждав.

Після зборів друзі вийшли на вулицю разом. Бартек сказав, що все те треба добре обміркувати.

— Мені вже й жити не хочеться, — промовив він.

— А що ж тоді мені казати? — озвався Стефан і розповів, що його спіткало в директора.

— Значить, сьогодні доведеться розмовляти з батьком?

Стефан кивнув головою і додав з розпачем:

— Слухайте, я додому не піду. Комусь іншому я б не сказав, але вам скажу — боюся. У батька тверда рука. Коли він добрий, то добрий, як мед. Але як розгнівається — то вже не до жартів. І мама теж мене не буде захищати.

— Не горячкуй, — промовив Віктор, — ходімо до мене. Придумаємо, що робити.

У Віктора ніхто не заважає думати. Матері майже ніколи не буває. Старший брат сидить у кімнаті сам або з товаришами. А вся кухня до Вікторових послуг. Хлопці сіли. Думали, думали, проте нічого придумати не могли.

Нарешті Віктор сказав:

— Я піду до твого батька і поговорю з ним, як тільки зумію найкраще. Зворушу його до сліз, побачиш. А як він розм'якне, то вже тебе не шмагатиме. Це випробуваний спосіб.

— Ні до чого той спосіб, — заперечив Стефан. — Він добрий для жінки. А в мого батька тверда вдача. І він твою гру відразу розгадає. Скаже: «Рука руку мие». Звісно, товариш товариша захищає. А ще такий товариш, як ти. Адже батько знає, що я дружу з тобою та Бартком.

— А може, — мовив Бартек, — попрохати Ельжбету, щоб вона поговорила з твоєю мамою?

— Нізачо в світі! — Стефан аж підскочив. — Бартку, коли ти хоч словом прохопишся — ти мій ворог, а не товариш.

— Ну, то що ж робити? — спитав Бартек, трохи здивований такою гарячковістю Стефана.

— Поміркуймо, — сказав Віктор.

Після довгої мовчанки Бартек запропонував:

— Найкраще вжити давнього випробуваного способу. Усі батьки люблять, коли їм обіцяють, що більше такого не буде.

— Не годиться, — зітхнув Стефан. — Я в цьому році ухвалив завжди дотримувати слова. Отже, коли я так скажу...

— То й дотримаєш слова, — мовив Бартек. — Нібито я тебе намовляю брехати! Пообіцяєш, що в Ромка більше не списуватимеш.

— Розумієш: у Ромка більше ні, — значуще сказав Віктор.

— Ага! — почав розуміти Стефан. — Це значить, що в когось іншого...

— Ні! — розсердився Бартек і підвівся з-за столу. — Слушайте, я кажу цілком серйозно. А якщо ви й далі хочете на самій брехні їхати, то будьте...

— Бартусю, — заспокійливо мовив Віктор. — Ми просто не так зрозуміли тебе! Але ми згодні з тобою, і я, і Стефан. Правда ж, Стефано?

— Правда. Однак я не певен, чи мій батько подобришає від такої обіцянки. Бо знаєте, перш ніж ухвалити дотримувати слова, я не раз казав батькові, що більше не буду, а потім знову...

— Це тому, що ти був молодий і дурний, — втішав його Віктор, — а нині тобі цілих дванадцять років. Ти учень шостого класу, і твій батько, напевно, розуміє, що мусить ставитись до тебе з повагою?

— Хіба я знаю? — мовить Стефан.

— Почекайте тут на мене, — Бартек знову підвівся. — Я іду до Стефанових батьків і підготую ґрунт. Коли все буде гаразд, прибіжу до вас.

— А коли ні? — спитав Стефан, що якимось не дуже покладався на Бартка.

— То ще помірковано, — відповів Бартек і вийшов.

Стефек лише встиг йому гукнути, щоб не казав, де він зараз є. Боявся, що батько може по нього прийти.

Вони сиділи з Віктором і чекали. Стефан був дуже пригнічений і раз у раз повторював: «Ой, перепадає мені...» Віктор мовив без звичайної впевненості в голосі:

— Стефане, знаєш, я заздрю, що тебе тее... наб'ють. Нехай би мене батько хоч щодня бив... Але щоб він був, щоб жив... Я добре його пам'ятаю, мені вже було шість років, коли він загинув. Він і пальцем ніколи мене не торкнув... і мамі не дозволяв...

У Стефана стислося серце. Вікторів батько був шофером. Його забили бандити.

«І на мого могли бандити напасти, — подумав Стефан. — Мені краще... Мене вже давно не били. Останній раз за цигарки, здається... І я таки винен...»

Аж ось з'явився Бартек, і вони відразу побачили з його обличчя, що все гаразд.

Хлопці пішли втрьох до Стефка додому. Батько йому при товаришах наказав, щоб це було востаннє, і звелів негайно піти до вчительки й попросити пробачення.

Стефана це зовсім не потішило.

— Хлопці, — мовив він на сходах, — ви рятували мене досі, то рятуйте до кінця. Я справді не знаю, що там треба казати. Якби мені дали на вибір, то хай би мене краще набили, ніж я маю просити пробачення в Граматики. Адже це все через неї. Я її бачити не можу.

— Це тобі здається, — заперечив Віктор.

— Зовсім не здається... бо як тільки я подумаю про неї, то мені аж у животі коле.

— Дурниці! Коле, бо ти не обідав. Побачиш, як поїси, то й колька мине, — переконував Віктор.

— Але чому Граматика така несправедлива? І взагалі — зразу біжить до батька та до директора скаржитись.

— Стефане, — спокійно мовив Бартек, — шкода, що ти не вчитель. Ти, напевно, був би дуже добрий до учнів. Однак ладу в тебе, мабуть, не було б.

— Що? У мене? — кинувся Стефан. — Ти б побачив! У мене всі по струнці ходили б.

— А якби, наприклад, Северисько... — невинно почав Бартек.

— О, Севериська я б вимуштрував! — вигукнув Стефан. — Він би в мене відучився списувати! Я б викликав батька, матір, двійки йому ліпив би одну по одній...

— То чого ж ти хочеш від Граматики?

Тільки тепер Стефан помітив, що попав до власноручно викопаної ями. Спочатку він витріщив очі, але відразу ж засміявся. Злість у нього минула.

Хлопці відшукали вікно, куди влетів м'яч, — пізнали його по надзвичайно гарних пеларгоніях у ящику.

Ввійшовши до під'їзду, вони побачили на дверях праворуч табличку «Зофія Островська» і обережно подзвонили. Відразу ж почулися кроки, двері відчинилися, і хлопці майже одночасно промовили:

— Добрий вечір!

— Добрий вечір, хлопці, добрий вечір, — відповіла сива стара жінка.

Стефан розгубився, бо гадав, що відчинить сама Грамати-ка, але Бартек ввічливо уклонився й запитав:

— Чи дома пані Островська?

— Звичайно, це я, — відповіла жінка. — А чого ви хочете?

— Ми б хотіли побачити пані вчительку, — сказав Бартек.

— А, ви, мабуть, учні моєї дочки?

— Так, і нам дуже потрібно... — почав Віктор.

— Заходьте, будь ласка, хлопці, — запросила старша пані Островська. — Дочка має зараз повернутися.

Хлопці зайшли саме до тієї кімнати, що вікно її виходило у двір. Під вікном стояв столик з багатьма шухлядками, а на ньому повно всяких дрібничок: фігурки, кошички, картки в рямцях. Якщо м'яч упав на той столик, то, мабуть, половину речей поперевертав, а може, й побив. Друзі почували себе дуже ніяково.

Тим часом стара жінка запросила їх сісти на м'які стільці, сама теж сіла й сказала:

— Дочка зараз повернеться з вечірньої школи. Сьогодні четвер, і вона має прийти раніше.

«Добре тобі раніше», — подумав Стефан, глянувши на дзигарі, що показували вже восьму годину.

— То наша вчителька ще й у вечірній школі працює? — спитав Віктор.

— Атож. У неї багато роботи. Я через свої хворі ноги тільки у квартирі пораюсь. Друга дочка, молодша, в університеті вчиться. Отож Зося на нас працює і ще й дома помагає. Я на неї вже й сердилась не раз. Бо куди це годиться? У неї завжди зошитів перевіряти отакенна купа. І до уроків треба підготуватися. Раніше дванадцятої ніколи спати не лягає. Але, кажуть, вона добра вчителька. Учні її дуже люблять. Приходять сюди часом з вечірньої школи. То вже доросла молодь. Вони бачать працю моєї Зосі.

— Ми, пані, теж бачимо, — мовив Бартек. — В інших шко-

лах у сьомому класі того не знають, що ми в шостому. Це мені відомо, бо мій двоюрідний брат вчиться в сьомому класі на вулиці Коперніка.

— Що ти кажеш? — зраділа старенька. — Я передам Зосі.

— Так, — озвався й Віктор, — ми це розуміємо і, власне, прийшли попросити пробачення за прикрість, якої ми вам ненавмисне завдали.

— За яку прикрість? — злякалася старенька.

— Бо... бо той м'яч... що вчора влетів у вікно, то, власне, через нас...

— Через мене, — Стефан аж підвівся, — але ми ненавмисне. І мені справді дуже неприємно. Я не думав, що так станеться...

— Ну, що ж, — зітхнула жінка. — Що сталося, того не повернеш. Дочці було дуже прикро, бо вона думала... — старенька замовкла на хвилю і глянула на кожного по черзі. — Порцеляновий глечик розбився.

Вона підійшла до столика під вікном і вийняла з шухляди загорнутого в тонкий папір порцелянового глечика з відбитим вушком і носиком.

— Це стара корецька порцеляна. В Корці колись такі гарні речі виробляли. Пам'ятка по моему дідові. Цей глечик був з ним у Сибіру. Стільки років зберігався... Зося так його любила. У ньому стояли олівці на столику. Ну й розбився. Шкода.

— Дозвольте, — простягнув руку Бартек. — У мене дома є такий клей. Я і вушко, і носика так приклею, що навіть непомітно буде.

— Справді? — зраділа пані Островська. — Ой, якби тобі вдалося!

— То ми вже, мабуть, підемо, — підвівся Віктор, а за ним і товариші. — Може, пані вчителька сьогодні спізниться.

— Вона ніколи не спізнюється, хіба що збори якісь, — зітхнула мати. — А тут стільки зошитів на неї чекає, — вона показала на полицку, де лежали перев'язані три величенькі пачки зошитів.

— То, може, нам ще раз прийти? — занепокоївся Стефан.

— Не треба, хлопці, не треба, — мовила пані Островська. — Я вже дочці передам, що ви приходили і просили пробачення. Ви ж більше так не робитимете, правда?

— Звичайно, ні. Я вже ніколи так не кидатиму м'яча у двір. І дуже перепрошую.

Уже надворі Віктор сказав:

— Ну, і зовсім було не страшно, га?

— А знаєте, — мовив Бартек, — мені її справді шкода.

— Тієї старої?

— Ні, Граматики. Адже вона працює, як робітник, на дві зміни. А коли приходить додому, то ще сідає до зошитів. А потім мусить підготувати...

— Гарненький диктант для нас, — гірко перебив Стефан, але Бартек не дав йому вибалакатися.

— Ні, Стефане, ти собі добре про це подумай. Завдяки таким диктантам ми краще пишемо, ніж у сьомому класі якоїсь іншої школи. Я бачив зошити мого двоюрідного брата.

— То це правда за брата? — спитав Стефан.

— Хіба ти не чув, як я казав?

— Чув, але думав, що ти тільки так, задля чемності. Бо Аліна запевняла, ніби часом кажуть щось таке... Ну, як, наприклад, Ельжбета...

Бартек дивився на нього, нічого не розуміючи, а Віктор приклав Стефкові руку до лоба і поважно мовив:

— Переживання сьогоднішнього дня так вразили твою молоду увагу, що я вже боюся за стан твого мозку. А лоб у тебе холодний, — додав він уже звичайним голосом.

— А все ж таки то був прадід, — замислено озвався Бартек. — Але я його склею, так що й не помітиш.

— Склеїш прадіда? — Віктор витріщив очі на Бартка.

— То цінний глечик. У нас дома є корецька тарілка. Я вам покажу колись. А клей у мене — перший сорт. Сам приготував.

— Гаразд. А тепер, хлопці, бувайте здоровенькі і до роботи. Аби не схопити завтра двійку, бо весь наш сьогоднішній клопіт начнеться з початку! — вигукнув Віктор.

— Починаючи з виступу Северка? — аж здригнувся Бартек.

— І з виклику до директора? — додав Стефан.

— Бр-р! — звів плечі Віктор. — Бодай не згадувати!

Того вечора Стефан довго сидів за уроками. Вже всі пішли спати, а він ще чипів над книжкою. Повторюючи вірша, він думав:

«...Прозвали її Граматикою. І всякі коники викидають. А вона може думати, що то на зло. Я вже буду на уроках польської мови уважно слухати. Нехай. Я вже пересердився. Мабуть, у мене така вдача, як у батька. Як розгнівається, то роздер би людину. А за деякий час охолоніє. Мама не раз дивувалася. Бо вона все пам'ятає і так легко не дарує. Каже,

що в неї серце болить від самої згадки про якусь неправду. А директорові я ніколи не забуду. «Я навіть не питаю тебе», — сказав він, а я пишу й пишу той щоденник. І писатиму весь рік. Хоч, правду казати, не варто старатися для директора».

Коли Стефан згадав розмову з директором, йому аж у серці закололо. Певно, він був трохи схожий на свою матір.

РОЗДІЛ ІХ

*Урочиста присяга. Архімед, та не той.
А все через Віктора!*

Нарешті Бартек щось придумав. Ще зранку він сповістив товаришів, що задум готовий, але нічого більше сказати не хотів, бо його «в двох словах» не поясниш. Хлопцям аж смішно стало, бо звичайно неговіркий Бартек цього разу висловлювався довжелезними реченнями.

Коли пополудні вони зібралися втрьох у квартирі Ведмідьських, Бартек виклав усе:

— Ми заснуємо спілку. Певна річ, про те ніхто не знатиме. Це буде таємна спілка. Треба показати всьому класові, чого ми насправді варті.

— Важко нам буде, — зітхнув Віктор. — Вони зовсім не помічають нашої великої вартості. Немов очі їм хто позав'язував.

— Згоден, це справа не легка, але коли ми ухвалимо, то свого доб'ємося.

— Це мені подобається, — додав Стефан. — Я вже дещо роблю для цього.

Бартек, ретельний, як завжди, написав усе на папері й прочитав:

«1. Мета спілки: завоювати добру славу в класі.

2. Засоби досягнути мети: бути першими з усіх предметів».

Другий пункт одразу викликав сумніви. Віктор аж ніяк не брався бути першим з математики, бо в нього, мовляв, «голова не на математичний лад». Трійка з того предмета завжди здавалась йому героїчним досягненням. Стефан же ніяк не міг бути перший з польської мови, бо перед кожною контрольною в нього мурашки по спині бігали.

— То нічого, — пояснив Бартек, — у мене ж теж є своя ахіллесова п'ята — географія. Не бійтесь. Адже це зовсім не

значить, що ми з завтрашнього дня будемо з усіх предметів мати п'ятірки: помаленьку, з тижня на тиждень.

— Е-е-е! — й далі сумнівався Віктор. — Надто важко. Може, краще придумати щось інше?

— Що?

— Ну, наприклад, давайте поговоримо з класом, посперечаємось і переконаємо.

— Балачками не переконаєш.

— Але ж то нудно: сидіти над книжкою! І придумав таке!

— Придумай щось краще,—незворушно відповів Бартек,— аби тільки мати добрі оцінки, а я цілком до тебе приєднаюсь.

— От якби знайти такий спосіб, — озвався Стефан, — щоб без зайвої витрати часу показати класові, чого ми насправді варті!

— Хлопці! — закричав Віктор. — Невже ми нічого не зможемо придумати? Давайте домовимось: протягом найближчих місяців кожен з нас придумає щось блискуче, таке, щоб страшенно здивувало наших однокласників та вчителів.

— Е, Вікторе, — заперечив Бартек, — тобі відразу «щоб страшенно здивувало». Не кожному таке спаде на думку. Звичайно, ми повинні щось вигадати. Нехай то буде якась раціоналізація в шкільному житті, а не обов'язково щось надзвичайне.

— А тому, хто не зможе придумати нічого блискучого, хай зараховується і якась менша вигадка,—додав Стефан: він одразу подумав, що нічого надзвичайного не винайде.

— Треба зробити таке, щоб увесь клас очі витріщив, — вів своєї Віктор.

— А наша спілка матиме якусь назву? — звернувся до Бартека Стефан.

— Звичайно. Я пропоную: «Спілка Трьох Самолюбців».

— СТС, — написав на папірці Віктор. — Краще було б СТО. Можна було б замінити на «100», і це був би наш умовний знак, наша печатка.

— «СТО» — то б могло бути «Спілка Трьох Оскаржених».

— Але ж ми ніякі не оскаржені, — заперечив Бартек. — Просто ми трохи ображені.

— То нехай буде «Спілка Трьох Ображених», — зрадів Віктор.

— Нехай, — погодився Бартек.

— Отже, ведімо когорти наших членів до перемог і слави! — вигукнув Віктор.

— Ну, не когорти, — озвався Стефан, — бо нас лише троє.

Хіба що прийматимеш до спілки інших покривджених у класі?

— Можна, — згодився Віктор. — Коли вже вони нас зовсім не оцінили, то, мабуть, у них так завжди ведеться. Вони ще не одного образять, побачите. І тоді ми відкриємо йому свої обійми. «Іди, брате, зрони сльозу розпачу на наших потрійних грудях!» Побачите, спілка наша ставатиме дедалі міцніша, і всі йтимуть до неї з довірою, а коли вже весь клас буде з нами, отоді ми їм покажемо!

— Кому? — спитав Бартек.

— Ну... тим, що так очорнюють, тим, що зостануться... Ага, — зорієнтувався він, — ну, тоді раніше, коли півкласу буде в нас, а півкласу — ні. А хто буде головою нашої спілки?

— Ніхто, — сказав Бартек. — Ми — тріумвірат. Все обговорюватимемо колективно. Робитимем так, як ухвалить більшість.

— Дуже добре, — зрадів Віктор. — Стефане, щоб ти, не спитавши згоди у мене і в Бартка, нічого не вигадував, бо ти завжди вскочиш у якусь халецу. Спочатку порадься з нами. Ну, а ще що? — звернувся він до Бартка.

— Ви повинні висловити свою згоду на вступ до СТО.

— Я згоден, — сказав Стефан, але Вікторові того здалося мало. Він попрохав зачекати і склав текст присяги. Всі троє підійшли до столика, на якому стояв вазон з гарними айстрами, поклали праві руки одна на одну і повторили за Віктором:

— Я вступаю до Спілки Ображених і присягаюся мужньо боротися за її світлу мету. Присягаюся бути вірним до останнього подиху. І коли я порушу цю присягу, то нехай у мене... повипадає все волосся, так як ось зараз пелюстки з цих айстр.

У Бартка була така міна, наче йому хотілося засміятися. Стефана аж дріж пройняв, коли він побачив, як з останніми словами присяги з айстр посипалися дрібні пелюстки. За мить із пишного кетяга квіток лишилися тільки жовті осередочки.

— От тепер було справді урочисто, — гордо мовив Віктор.

— Заждіть, — сказав Бартек і вийшов до другої кімнати. За хвилику він з усмішкою оголосив: — Я попросив Ельжбетку нам заграти. Зараз вона прийде. Це буде так звана художня частина.

Невідомо чому, Стефан першу мить хотів запротестувати або вискочити в двері до передпокою і втекти. Він глянув на Віктора, думаючи, що й той має такий намір, але Віктор спокійно стояв собі біля полиці і роздивлявся на книжки. Великим зусиллям волі Стефан опанував себе, бо як би він пояснив свою втечу?

Ввійшла Ельжбета. Вона привіталася, поклала на стіл скрипку і сміючись спитала, чи їй справді в них іншої роботи немає, ніж слухати її цигикання.

Ті слова перелякали Стефана. Невже вона дійсно так думає? Він хотів заперечити, але не знав як.

Врешті Ельжбета взяла скрипку і стала біля вікна. Вже сутеніло, і тільки коло того вікна було ще трохи видно. На дівчинці була якась біла блузка чи фартушок, бо скрипка чітко вирізнялася на білому тлі. Ось вона заграла.

Стефан заплющив очі, і йому здалося, що він на селі в бабусі. Уже вечір, всі сидять у садку під деревами, він тримає маму за руку. Хлопець подумав, що хотів би завжди робити приємність батькам та Люцинці і що, мабуть, це не так уже й важко.

Він не чув, коли Ельжбета перестала грати. Віктор штовхнув його ліктем і спитав:

— Стефано, ти заснув?

Бартек увімкнув світло, і всі примружилися. Віктор щось говорив, але Ельжбета дивилася на Стефана — чекала, що він скаже.

Врешті вона спитала:

— А тобі сподобалось?

Стефан кивнув головою.

— Так грати, напевне, дуже важко, Ельжбетко? — мовив він нарешті.

— Ні, Стефку, — відповіла вона, — треба тільки багато тренуватися.

Ідучи додому, Віктор весь час розповідав про свого брата. І здібний, і викладачі його люблять, а нині він — голова спортивного товариства, бо чудово плаває, фехтує, грає в футбол. Видно було, що Віктор не хоче відставати від Бартка: коли в Бартка є така сестра, то в нього — брат.

Стефан зітхнув. Люцинка ще мала, про неї нічого не розкажеш.

Біля воріт Віктор пошепки почав говорити про їхню спілку, але Стефанові відповідати не хотілося. Йому раптом здалося, що то тільки якийсь жарт.

СТО існувала вже майже два тижні, але, як то кажуть, «не виявляла ознак життя». Вся трійка з усієї сили намагалась щонебудь вигадати, але нічого на думку не спадало. Нарешті одного дня Бартек одвів товаришів убік і заявив:

— Є!

— Що є? — спитав Віктор.

— Ідея. Ви знаєте, що на четвер задано закон Архімеда і нам треба зробити дома досліди?

— Знаємо, ну то й що?

— А те, що такого досліду, як ми, ніхто не зробить. Вікторе, ти будеш задоволений. Весь клас очі витріщить.

Хлопці зацікавились, а коли Бартек докладно розповів про свою ідею, вона здалася справді незвичайною.

Учитель фізики велів занурити вдома у воду якусь річ і за законом Архімеда вирахувати, наскільки вона стане легша. Бартек запропонував зробити такий дослід на собі.

Віктор і Стефан спочатку злякалися. Лізти в річку наприкінці жовтня — невелика втіха. Але виявилось, що цілком досить ванної у Бартка вдома. Дослід ухвалили зробити в середу—того дня Барткові батьки приходять аж увечері, а Ельжбета йде до музичної школи. Отже, ніхто не заважатиме. У ванну наберуть води і її рівень позначать рискою. Кожен по черзі влізе у ванну. Потім воду, що підніметься вище риси, вичерпають у відро літровою банкою, і буде відомо, що кожен важить у воді на стільки кілограмів менше, скільки літрів води «випхнуло» його тіло. Ідея дуже сподобалась хлопцям. Вони уявляли, які будуть міни в однокласників, коли на уроці фізики Бартек скаже вчителєві:

— Я знаю, скільки кілограмів я втрачаю у воді.

— І я, — докине Віктор.

— І я теж, — додасть Стефан.

В середу, о четвертій пополудні, як і домовилися, Стефан прийшов до Бартка. Віктора ще не було. Бартек одразу відкрив кран у ванні. Поки Віктор прийде, вони принаймні один дослід виконають.

Коли води вже набігло досить, хлопці позначили рівень її чорним олівцем, і Бартек перший занурився по шию. Стефан швиденько зняв святкову одежу, яку завжди надягав, ідучи до Бартка, і залишився в самих трусах — хоч і забризкаєш, їм нічого не станеться. Він почав старанно вичерпувати воду з ванни у відро. Робота посувалася поволі, бо єдиною літровою посудиною, яку Бартек знайшов удома, була мідна каструлька з довгою неоковирною ручкою.

У Стефана вже рука мліла, але вичерпувати залишилось небагато. Ось рівень води спустився до риси. Бартек заткнув носа та вуха і пірнув під воду. Іще каструльок зо дві і все. Раптом хтось двічі подзвонив.

Стефан лівою рукою витяг товариша за чуприну з води.

— Вже? — спитав Бартек, пирхаючи, наче кіт.

— Ні, але дзвонить Віктор. Що робити?

— Відчини йому, я ж із ванни не вилізу.

Дзвінок пролунав знову.

— Може, одягтися? — запитав ще Стефан.

— Не гайся, біжи, бо Віктор подумає, що нікого немає, і піде додому.

Стефан вибіг до передпокою. В поспіху він забув покласти каструльку і бряжчав нею на всю квартиру, відчиняючи двері. Нарешті Стефан відкинув ланцюжок і, повертаючи замок, подумав: «Зараз я «привітаю» Віктора каструлею по голові і скажу: «Оце тобі, бовдуре, щоб не спізнювався!» Проте він устиг лише сказати: «Оце...» — і скам'янів з піднятою каструлею в руці.

Перед дверима стояла товста жінка в капелюшку з пером, що кумедно тряслося. Коли вона побачила Стефана, очі в неї зробилися круглі з несподіванки. Але тільки на одну мить, бо відразу ж блиснули гнівом, і жінка, піднявши парасольку, кинулась на хлопця.

— Злодії! Злодії! — галасувала вона, біжучи коридором і марно намагаючись влучити парасолькою Стефана по спині. Вона сопла, як паровоз.

Стефан кинув каструльку і помчав углиб квартири. На жаль, він перефлутав двері і опинився в якійсь кімнаті, де на тахті спала Ельжбетка. Дівчинка, видно, почула галас, бо неспокійно заворушилася. Стефан штовхнув двері до другої кімнати. З неї вихід був лише на балкон над вулицею.

Стефан у відчаї нишпорив очима. Де сховатися? В кутку він помітив столик, накритий довгою скатеркою, і шмигнув під нього. В останню хвилину він ще встиг піймати велетенський фікус, якого з поспіху перевернув. Зуби в Стефана видзвонювали із страху й холоду. Що буде далі? Він почув голоси в другій кімнаті. Двері відчинилися, і крізь дірку в скатерці хлопець побачив жінку з пером, яка заглядала до кімнати. За нею стояла Ельжбетка.

— Ви помиляєтесь, — спокійно мовила дівчинка. — Тут нікого не було. То вам здалося.

— Як це здалося? — відповів збуджений голос. — А каструлька — це що? Звідки вона взялася біля порога? Дух її приніс? У моїй кімнаті нікого немає. Я добре бачила. Він міг сховатися тільки у вас.



Але тепер Стефан здогадався, що то сусідка. Бартек часто розповідав про неї. Дивачка якась, що кохалася тільки в своїх кактусах. Усі Федмідьські її не любили.

Раптом хтось знову нетерпляче подзвонив. З передпокою долинав глухий грюк, наче хто гупав у виварку.

— Матір божа! — вигукнула сусідка. — Що тут діється? Хто галасує у ванній? Хто дзвонить? Ельжбетко! А може, то божевільний?

— Заспокойтесь. Звідки тут візьметься божевільний? — казала Ельжбета. — У ванній, мабуть, Бартек стукає. Ви ж самі знаєте, там часом замок засакає.

Так воно й було насправді. Невдовзі Бартка випустили, і він усе пояснив, а за хвилику ввійшов до кімнати з Віктором.

— Стефано, ти тут? — спитав Віктор.

— Тут, — відповів понурий голос з-під скатерки.

— То ходімо до ванної.

— Не піду. Принеси мені одяг.

— Стефку, вилазь, не бійся. Нікого немає. Ельжбета в кухні, а Кактусиха у своїй кімнаті.

— Не вийду. Принеси одяг.

Бартек пішов по одяг. Стефан швидко одягся, лаючи Віктора.

— Не розумію, чому ти лютуєш? — дивувався Віктор.

— Ти зрозумів би, коли б тікав роздягнений, як я, і не знав, де сховатися. Вбігаю сюди, дивлюся — звідси вже виходу нема...

— Ти міг іще вийти на балкон.

— На балкон? Майже голий і в таку холоднечу? Що люди подумали б?

— Коли б ти почав робити які-небудь гімнастичні вправи, то подумали б, що ти запеклий фізкультурник, і ще й оплесками нагородили б.

— Я в блазні не годжусь, нехай уже тебе оплесками нагороджують. Якби це не в чужій квартирі, я б тобі показав.

Марно Бартек затримував Стефана. Марно просив ще раз повторити дослід. Він не схотів залишитись. Боявся зустрітись з Ельжбеткою.

— Брехун, — докоряв він Барткові, — казав, що сестри не буде дома, що вона до музичної школи піде...

— Стефку, я забув тобі сказати, що в неї заболіла голова і вона лягла спати. Вона ж спала, ти сам бачив.

— Спала, але могла побачити, коли я втівав від тієї яги.

— «Могла, могла», — передражнив Віктор. — То, може, ти во-

лів би, щоб то вона дзвонила і уздріла тебе з каструлею в руці?
— Я волів би, щоб ти був точний, коли домовляєшся з нами, — холодно промовив Стефан і вийшов не попрощавшись.

РОЗДІЛ X

*Скільки важив мозок Наполеона. У Віктора гладеньке місце.
Стефанів щоденник. Знову зелена печатка*

Того вечора Стефан був сам не свій. Він брав книжки з полиці і, не заглядаючи до них, клав знову назад. Олівець покотився в нього під стілець, гумка впала під шафу. Коли ж врешті чорнильниця перехилилася і чорнило хлюпнуло на простелений під нею папір, батько відклав газету.

— Що сталося? — спокійно мовив він.

Стефан не чекав, поки батько повторить запитання. Йому треба було поділитися з кимось своїм горем.

Однак його спіткала невдача. Батько, розумний і сильний батько, що завжди вмів утішити сина і знайти раду, — реготався до сліз.

— Чого ти смієшся? — спитав ображений Стефан.

— Як це «чого»? Уявляю собі видовище: відчиняє жінка двері, а на неї чужий парубійко, у самих трусах, каструлею замахується... Луснути зі сміху можна!

— Добре тобі реготати, — відповів засмучений Стефан, — а що... що я... — і докінчив уже подумки: «Що я став посміховиськом в очах товаришки, яка вважає, що я буду славетним, — то нічого? Добра мені славетна людина: бігає гола з каструлькою по чужій квартирі! І навіть рідний батько не розуміє мене. Пропащий я чоловік...»

На другий день Бартек підійшов до Стефка.

— Слухай, Стефане, звичайно, з тобою в нас сталася велика халепа, але ж того ніхто не хотів. Слово честі! Якби ти знав, скільки в нас неприємностей через ту Кактусиху! Мама не раз казала, що воліла б у мишачій норі жити — тільки без сусідки. Отже, я тебе перепрошую, і не сердься.

Стефана захопили зненацька і Барткова промова, досить таки довга, і ці перепросини. Йому стало соромно. Адже то він сам повівся не дуже добре. Кинув товаришів і дверима хряснув. Але відповісти так гладенько він не вмів і лише незграбно бурмотів:

— Ні... що ти... я зовсім... тільки, чи Ельжбета... себто, чи

твоя сестра не злякалася? І, може, сердиться, що каструлька... так бряжчала?

— Ельжбета? О, ти її не знаєш! Її абичим не злякаєш. Вона справді смілива. Може, навіть сміливіша, ніж я, хоч і дівчина. А сердитись нема за що. Вона тільки боїться, щоб тобі оте вчорашнє не зашкодило. Ти міг застудитися, бо холодно було.

— То вона бачила мене? — Стефан почервонів, як мак.

— Ні, не бачила, тільки чула, як Кактусиха розповідала мамі. Я пояснив, що ми перевіряли закон Архімеда.

— Ну і що? Ви закінчили? — перебив Стефан.

— Та ні. З Віктором важко працювати, він тільки хлюпався. Правда, ми обое хлюпались. Всю ванну залили.

На фізиці хвалитися було нічим. Звичайно, всі говорили, що людина набагато легша у воді і плавець може довго триматися на поверхні.

— Тільки голова дуже тягне вниз. Голова, мабуть, найважча, — голосно мовив Северек.

— Ну, твоя голова, либонь, не така вже й важка, — буркнув стиха Стефан.

— Це ж чому? Чому? — спалахнув Северек.

— Дозвольте запитати, — спробував Віктор відвернути увагу вчителя. — Чи можна зважити саму голову? Є на це якась формула?

— Не чув, — усміхнувся вчитель. — А хіба це мало б якийсь практичне значення?

— Звичайно, тоді можна було б підрахувати, скільки важить сам мозок, і приблизно дізнатися, хто ким буде. Себто у кого мозок генія, а в кого — ні. Бо від того, хто має стати генієм, учителі не повинні стільки вимагати, щоб у нього з перевтоми в голову що-небудь не зіпсувалося.

— Ти, Вікторе, видно, генієм не станеш — замала голова! — злостиво вигукнув Север.

— Глянь на свою, — відрубав Віктор. — Мій кашкет тобі на вуха налазить, забув?

— Тихо! — учитель стукнув рукою по класному журналу. — Ні величина голови, ані величина мозку ні про що не свідчать. Мозок кита важить сім кілограмів, слона — п'ять кілограмів, а людини — в середньому тільки тисяча чотириста грамів. Але ж ніхто не скаже, що кит або слон розумніші за людину.

— Цікаво, скільки важив мозок Наполеона?—спитав Віктор.

— Цього я не знаю, — відповів вчитель. — А от, наприклад, мозок геніального фізика Вольти важив тисяча сімсот грамів.

— А чи не відомо про мозок якого-небудь... якого-небудь письменника? — заникуючись і червоніючи, озвався Стефан.

— Аякже, відомо. Мозок Тургенева важив дві тисячі грамів. — (Стефан тяжко зітхнув, проте від наступних слів учителя йому полегшало). — А мозок італійського поета Данте — близько тисячі п'ятисот. Але ще раз кажу: таких речей узагальнювати не можна. Дослідами доведено, що багато значить відношення ваги мозку до ваги тіла. Наприклад, мозок слона — це одна п'ятисота його ваги, мозок горили — одна сота, а мозок людини — одна сорокова.

— Отже, коли я важу сорок два кілограми, то мій мозок... — подумав уголос Стефан.

— Не мучся. Вже відомо, що в хлопця твого віку мозок важить двісті вісімдесят грамів.

Віктор на мигах показував Северкові, що його, Вікторів, мозок важить на десять грамів більше, а тим часом якась учениця запитала:

— А в дівчинки?

— У дванадцятирічної дівчинки на якісь десять грамів менше.

— А-а-а! — пролунав одностайний тріумфальний вигук хлопців. — А що?

— Ніяких «а-а-а!». Марія Склодовська-Кюрі теж була геній, хоч її мозок, може, був і легший, — крикнула Зося Левандовська, рішуче тріпнувши темним волоссям.

Учитель, усміхаючись, підняв руку.

— Слухайте, якщо це вас так цікавить, то поговоріть про такі речі з учителькою біології. Мабуть, вона знає про них набагато більше, ніж я. А я вам скажу тільки одне: що здібніша людина, то хвилястіша в неї поверхня мозку, то більше на ньому таких рівчачків і горбиків. Але повернімося до фізики. Отже, закон Архімеда...

— Знаю! Вже знаю! — вигукнув Віктор.

— Ну, добре, кажи, — мовив учитель, думаючи, що Віктор хоче розповісти, в чому полягає закон славнозвісного грека.

— Я чув, як Костек, мій брат, учив, що в мозку є такі центри всяких здібностей. Отож у мене на тому місці, де мають бути здібності до математики й фізики, немає ні рівчачка, ні горбика. Нічого, гладеньке місце. Як стіл.

Клас зареготав, засміявся і вчитель.

— А мені здається, Вікторе, що на тому місці, про яке ти кажеш, у тебе все гаразд. Зате, коли є в мозку якийсь центр працьовитості, то якраз там у тебе місце гладеньке, мов коліно.

Стефанів щоденник

«Коли Бартек казав мені, що його сестра боїться за моє здоров'я, я те пропустив повз вуха. А проте виявилось, що вона має рацію. З школи я повернувся з дрижаками, в спині колело, а голова просто горіла. Мама загнала мене до ліжка і зразу пішла до пані Бродської, щоб та мені банки поставила. Я страшенно цього не люблю. Але моя мама вірить у банки, а коли мама в що вірить, то навіть батько з нею не сперечається.

Отже, я терпляче ліг спиною догори і зціпив зуби, бо боявся, що Бродська мене опече. Проте вона не опекла. Поставила п'ятнадцять банок на один бік і п'ятнадцять на другий. Тягли вони мене як не знаю що. Мабуть, усю спину втягло в банки. Потім мама дала настою з липового цвіту, цілий кухоль, добрих півлітра. Вночі мені довелося міняти сорочку — так я впрів, зате сьогодні все як рукою зняло. Тільки ще день доведеться полежати в ліжку. Після банок не можна вставати. Мені було трохи шкода, бо сьогодні біологія. Напевно, розпитуватимуть про ті мозки. Може, буде щось цікаве, а я не почую. Але зразу після уроків до мене забіг Віктор — нічого цікавого не було. Вчителька питала на оцінку з усього матеріалу, бо закінчується перша чверть. Ніхто такого не сподівався, і вона вліпила кілька двійок. Я одразу ж узявся повторювати, бо в п'ятницю вона обов'язково мене викличе.

Приходила Аліна. Їй був потрібен атлас. Вона розповідала всякі чудеса про своїх однокласниць. Наче в їхньому класі є дівчинка Бася, що тішиться великим успіхом у хлопців. Вони весь час присилають їй записки і запрошують у кіно. А один хлопець хтозна-яким дивом написав на мурі навпроти вікон їхнього класу: «У Басі найкрасивіші очі». Хто тільки стане біля вікна і гляне на будинок навпроти — обов'язково прочитає. То та Бася начебто ходила горда, як пава, а всі подружки їй заздрили.

«Всі?» — здивувався я.

«Кажу ж тобі!»

Я хотів спитати, чи Ельжбета Ведмідська теж заздрила, але якось посоромився, а поки зважився, Аліна вже скрекотала далі, я не дуже дослухався, про що. Раптом ні сіло ні впало попрохала:

«Стефане, ти можеш мені позичити п'ять злотих?»

«Нащо тобі п'ять злотих?» — здивувався я.

«Та бачиш, у однієї нашої учениці мати вмерла, і ми складаємося на вінок. А в нас дома саме ні гроша немає. Мати одер-

жить за шитво лише в суботу. Тоді я тобі й верну — ти ж знаєш, я слова дотримую».

«Знаю, — кажу, — але тобі не пощастило. У мене є тільки три злотих. Я з собою грошей не ношу. Як мені не потрібні, то зразу кладу в ощадкасу на книжку. Хочу собі купити компас. Мені вже зовсім трошки не вистачає. Коли б я сьогодні пішов до школи, то й цих трьох злотих не було б».

«Ох, що ж я робитиму!» — мовила Аліна, і так сумно, що я аж здивувався. Невже якась подружка не докладе за неї тих двох злотих?

Коли це саме увійшов Віктор і почав допитуватися, чого Аліна така зажурена, а коли довідався, то вийняв два злотих з кишені і доклав до моїх.

Аліна так зраділа, наче йшлося хтозна про що.

«Ой, як добре! Ви не маєте уявлення, як я журилася».

«Подумаєш, є чого журитися, — здвигнув плечима Віктор. — От у мене справді горе».

«Яке?» — зацікавилася Аліна, та й я теж нашорошив вуха.

«Завтра на першому уроці в нас контрольна з математики. Математик списувати не дасть. Отже, мені двійка забезпечена. Чого б я не дав, щоб завтра не було контрольної!»

«Завтра чи післязавтра, а коли ти слабак, то все одно двійка тебе не мине. Яка ж тобі різниця?» — спитала Аліна.

«Велика різниця. Коли післязавтра, то математик до неділі зошитів не встигне перевірити. А коли завтра, то мама до неділі знає, що в мене двійка. І на футбол не пустить. А я мушу бути в неділю на стадіоні. Розумієш? Хоч лусни!»

«Ну, то сховай зошита і до неділі не показуй».

«Аякже! Моя мама працює разом з сестрою математика і про кожную двійку відразу дізнається. Така в них умова. Збожеволіти можна».

Аліна глянула на годинника.

«Уже шоста! — вигукнула вона і схопилася, наче її щось уколело. — Бувайте, хлопці, дякую. А ти, Вікторе, не журись». І лиш п'ятами блиснула. Про атлас, певна річ, забула».

Контрольна з математики не відбулася. І ви б зроду не відгадали чому. Вчитель не захворів, а відклав її, школа не загорілася і не завалилася.

Але на жодній парті не було чорнильниці. Це помітили тільки після дзвоника, коли математик був уже в класі. Перша закричала Зося Левандовська:

— А в нас чорнильниці немає!
— І в нас! І в нас! І в нас теж! — загукали школярі з усіх кінців класу.

— Що за нерозумні жарти! — розсердився вчитель. — Зараз же поставте чорнильниці на місце.

— Але ж ми справді не знаємо, де вони поділися, — скаржилася Зося. — Ви думаєте, що це ми, а ми навіть гадки не маємо...

— Ну, то де ж вони занапалися? Може, то якийсь дотепник з іншого класу тут господарював? Шукайте, подивіться під партами.

Отоді почалося. Заглядали під парти, за грубу, на шафу, хтось відчинив дверцята від груби і копирсав паличкою в попелі. Найретельніші перевертали парти, хоч те було зовсім ні до чого. Стефан підсадив Віктора, щоб той заглянув на грубу. Двадцять чорнильниць — це ж не голка.

Северисько на прохання вчителя побіг до сторожа.

Золотко дуже стривожився.

Він присягався, що вчора після уроків усі чорнильниці були на своїх місцях. Хтось, мабуть, забрав їх уранці, перед дзвінком.

— Але хто? — суворо питав учитель, вдивляючись в обличчя учнів. — Напевне, хтось із вас. Вам же це на руку.

— Якщо це хтось із нашого класу, то ясно хто, — мовив Северек, значуще поглядаючи на Віктора.

Віктор кинувся, як опечений.

— А ти бачив? Скажи, ти бачив?

— Бачити не бачив, але хто вчора в роздягальні казав, що віддав би все, аби тільки сьогодні не було контрольної?

— Я казав, ну то й що?

— А те, що це тобі на руку.

Учитель допитливо поглянув на Віктора.

— Ні, пане вчителю, — захищав товариша Стефан. — Це вже справді занадто. Я прийшов разом з Віктором перед саміським дзвінком. Мало не спізналися. Козелкевич нас бачив.

— Бачив, — підтвердив Козелкевич. — Вони вбігли до класу в останню хвилину.

Золотко приніс тацю з повними чорнильницями. Вчитель глянув на годинника.

— На контрольну вже часу не вистачить. Перенешу її на післязавтра. І пам'ятайте: ніяких вибриків. Приготуйте про всяк випадок олівці.

Коли пролунав дзвінок, Віктор схопив за руки Стефка та

Бартка і потягнув за собою у віддалений порожній куток коридора. Там він зупинився і приклав пальця до вуст.

— Тихо. Я хочу вам дещо показати.

Оглядаючись на всі боки, він витяг невеликий згорнутий учетверо папірець.

— Що це? — запитав Стефан.

— Я знайшов його в дірці під моєю чорнильницею, а що воно таке, не знаю, Може, ви...

Він розгорнув папірця. Там чіткими друкованими літерами було написано: «Ми можемо все». Під тими словами не було підпису, а тільки кругла зелена печатка зі знаком Н, оточеним чотирма крапками.

— Ну, ви що-небудь зрозуміли? — нетерпляче допитувався Віктор.

Бартек похитав головою. Стефан теж мовчки низав плечима, але Вікторового погляду він унікав, і обличчя в нього зашарілося. Він ту печатку знав.

РОЗДІЛ XI

*Сварка з Северком. Клопіт пана Хибали.
Стефан підозрює сестру*

Чорнильниці знайшлися в п'ятому класі за грубою. Той, хто їх туди виніс і, видно, в поспіху поставив, не передбачив, що вони можуть поперевертатися. Черговий, побачивши чорнильний струмочок, який витікав з-за груби, зчинив галас.

Стефан цілий день був неуважний і мовчазний, аж товариші помітили те. Він не відповідав ні на ущипливі зауваження Северка, ні на запитання Ромка. Думка про зелену печатку не давала йому спокою. Що спільного міг мати «шеф» з шкільними справами? Як він поширив свою діяльність на 6-й клас «Б»? Невже ще хтось з учнів, крім Стефана, знав про «спортивне товариство»?

Обережно, щоб не привернути нічиєї уваги, він обертався і перебігав очима по обличчях однокласників. Хлопці були різні: з довгими, прямими або кирпатими носами, чорняві чи біляві, причесані або розпатлані — але ніяк не було схоже, щоб хтось із них міг витримати оті «вступні випробування».

«Але й сам «шеф» на такого не скидається. А. Аліна? Хто про неї щось погане подумав би? Ельжбета напевне не повіри-

ла б, якби хтось таке сказав», — міркував Стефан і знову по черзі приглядався до кожного обличчя.

— Стефку, в чім річ? — прошепотів Віктор, але Стефан швиденько перевів погляд на вчителя і вдав, що не почув запитання.

Після уроків, уже на вулиці перед школою, Віктор мало не побився з Северком.

— Ти ж нічого не виграв, що сьогодні контрольної не було. Післязавтра буде, все одно двійку заробиш. Хочеш, закладемося? — сказав Северек і додав, стукаючи себе пальцем по голові. — У тебе отут логіки бракує.

— Я тобі як дам у вухо, то відразу виб'ю всю твою логіку, — відповів Віктор. — І теж можу закластися, хочеш?

— Ти йолоп. Навіть не знаєш, що таке логіка.

— Я не знаю, я? — крикнув Віктор, якого Северкові слова зачепили за живе. — Стефане, потримай!

Портфель полетів у руки Стефанові, піджак до Бартка, але Северек не став чекати на Вікторові докази. Він ганебно втік з поля бою.

Розлючене Вікторове обличчя відразу розцвіло переможною усмішкою. Він уже спокійно надів піджака і взяв портфеля. Ішли вони мовчки. Бартек гриз якусь стеблину. Стефан гнав перед собою старий гумовий підбор.

Вони вже підходили до Барткового будинку, коли Бартек виїняв з рота травину і спитав Віктора:

— А що воно, власне, таке, та логіка?

— Як це «що»? Отже, і ти не знаєш? — на обличчі Віктора відбився величезний подив.

— Не знаю.

— Я теж не знаю. Що це? — озвався й Стефан, який весь час розмірковував, чи не осоромить його таке запитання.

— От тобі й маєш! — витріщив очі Віктор. — А я думав, що хоч ви мені скажете... Бо я теж не знаю, — спокійно закінчив він. А побачивши, що друзів його слова вразили, квапливо додав: — Нічого, Костек, напевно, знає. Я потім вам скажу. Однак не міг же я стерпіти, щоб оте теля було розумніше за нас!

Бартек тяжко зітхнув:

— Але як же буде з контрольною?

— Велика біда! Я зараз як візьмуся до математики!..

— Я можу до тебе прийти, — запропонував Бартек.

— Ні, ні! Нащо ти собі голову морочитимеш? — аж надто палко почав відмовлятися Віктор. — Не приходь.

— Я прийду. Мені ближче. Розв'яжемо разом кілька задач, — сказав Стефан, — бо в тебе, Вікторе, коротка пам'ять, а потім усе звертають на ціль «звіринець».

— Не на цілий, а на три чверті, — поправив його Віктор. — У Ромка двійок немає. Ну, нічого не вдієш. Приходь. «Трьом мушкетерам» доведеться почекати, — додав він з жалем.

Стефан даремно дзвонив до своєї квартири — мами дома не було. Він вийшов у двір і сів на лаві напроти під'їзду.

З вулиці зайшов якийсь молодий чоловік з двірником Хибалою.

Той Хибала був найпопулярніша особа в їхньому кварталі. І всі давні, довоєнні мешканці, і ті, що оселилися тут по війні, любили Хибалу за його дбайливість і доброзичливість. Він не раз одержував премії за зразковий стан доручених йому будинків і дворів. Пожилці цінували бездоганну чесність і сумлінність немолодого вже двірника, зате всі місцеві забіяки боялися його, як вогню, і воліли не попадатися йому на дорозі.

Стефан почув голос Хибали:

— ... сам уже нічого не вдію. Лиш трохи десь загаює — і вже якась шкода. То віконце в підвалі розіб'ють, то ящик з сміттям перекинуть, то гілку невідомо як зламають. Кара божа! А оте писання! Подивіться самі!

Хибала зупинився з своїм супутником біля Стефанового під'їзду і показав намальовану на сірій стіні «головоногу» людину. З круглого обличчя, на якому очі були позначені крапками, а ніс — рискою, виростали дві руки і дві ноги. На кожній було по чотири пальці різної величини. На лівій руці висіла величезна торба. Над головою, оздобленою нечисленними, але хвацько закрученими волосинами, біг кривий напис: «Мама все літає й літає».

Обурений Хибала ждав співчуття, та даремно. Чоловік засміявся.



— Що ви хочете, пане Хибало. Помилка немає. З малюнка вже по самій торбі видно, що то така мама. Чудово!

Помітивши, як засмутився двірник, він поспішив виправитися:

— Знаєте, пане Хибало, як людина ото в першому класі вивчить кілька літер, то її аж розпирає з радощів. У зошиті все вмістити важко. А... ви гадаєте, що то мої шибеники?

— Таж у цьому під'їзді тільки у вас такі малі діти, — мовив Хибала. — Понаписують, літери пов'їдаються, а потім хоч зубами вигризай.

— Добре, добре, я їх полаю і повішу в хаті на стіні дошку, хай там пишуть, — запевнив чоловік і, вклонившись, зник у під'їзді.

Двірник зняв кашкета, витер хусткою лоба і, знову надіваючи, пробурчав:

— «Чудово, чудово!» А якби так усі писали, гарна була б стіна? Та кому це казати, я ж добре пам'ятаю, що й він писав на цих стінах! І його я ганяв! Боже, як час летить. Вже його діти до школи ходять. Яке коріння, таке й насіння...

— То ви вже тут працювали, як той пан був малий? — перебив його здивований Стефан.

— Аякже! Він з моїм сином у цьому дворі бився. Та й не раз, — махнув рукою Хибала і пішов до свого діла.

Стефан міг тепер досхочу намілуватися написом і мамою, що все літає й літає.

— От збитошники! — мовив він сам до себе і раптом пригадав, що йому розповідала Аліна. «Всі їй заздрили», — ніби знову почув він. Отже, не тільки малеча пише. А що коли?.. Гм... Він уважно придивився до стіни. Місця вистачить. Але це треба зробити розумно. Так, щоб ніхто...

Ту мить Стефан побачив маму, що входила у хвіртку з великим пакунком білизни під пахвою. Вона поверталася з пральні. Поряд вистрибувала Люцинка! Стефан підбіг, віддав портфель сестрі, а сам узяв у мами білизну. Біля входу в під'їзд він кивнув головою на стіну:

— Люцинко, то не ти часом? Хибала скаржився.

— Я? — обурилась Люцина. — У нашому класі не пишуть таких дурниць, — зневажливо заявила вона.

У Віктора Костек пояснював їм обом:

— Логіка... логіка... Ну, як би вам сказати... Логічне мислення — це п р а в д и в е мислення.

— Пхе! — закричав губу Віктор. — «Правдиве!» А що то означає? Кожен думає, що коли він думає, то думає правдиво. — Але іншим краще видно. Ось послухайте народну казочку. Пішов Войтек до бабусі, повернувся, а мати його й питає: «Войтку, що тобі дала бабуся?»

«Голку».

«А де ж вона?»

«Іхала хура з сіном, я і встромив голку в сіно».

«Погано. Треба було її встромити в шапку, шапку на голову натягти і додому принести».

Пішов Войтек удруге. Повертається весь яечнею заляпаний.

«Войтку, що тобі дала бабуся?»

«Дала мені п'ятнадцятеро яєць. Поклав я їх у шапку, а шапку на голову натягнув».

«Погано. Треба було їх у торбу з висівками покласти, зав'язати і принести додому».

Пішов Войтек утретє. Повертається з повною торбою висівок, а в тих висівках маленьке поросля вже ледве дихає.

«Що тобі дала бабуся?»

«Дала поросля. Я його в торбу з висівками поклав».

«Погано. Треба було його за собою на мотузці вести і кликати: «Паць, паць!»

Пішов Войтек учетверте. Повертається, а за ним біжать собаки з усього села.

«Що тобі дала бабуся?»

«Дала мені грудку масла. Прив'язав я її за мотузку і кликав: «Паць, паць!»

— От бачите, — закінчив Костек. — Войтек не вмів логічно мислити. Тепер розумієте?

Стефан сміявся, Віктор теж. І раптом обурено вигукнув:

— Ну ніякої тобі логіки!

РОЗДІЛ XII

*Задум здійснено. Що в людині найцінніше?
Як сподобатися Ельжбеті? Стефанів щоденник*

Ельжбетка Ведмідьська передала Стефанові через брата книжку, яку вже кілька разів радила йому прочитати. Тепер він читав її не відриваючись. І жалкував, що Ельжбеті довелося його так довго вмовляти. Жалкував, що вже пізня осінь

і не можна податися куди-небудь до лісу. В книжці так цікаво розповідалося про життя людей, здружених з природою, що хотілося одразу, негайно в ліс — пожити, як вони.

Стефан був вдячний Ельжбеті за книжку. Бо сам він, може, ніколи б не прочитав її. Адже на світі стільки книжок! Гарна дівчина Ельжбета! Надзвичайна! Він би хотів їй якось віддячити. Але як?

Один задум хвилював Стефана вже кілька днів, хоч виконати його було нелегко. Потрібна була підготовка й обережність. Та врешті настав день, коли Стефан ухвалив свій задум здійснити.

Шматочок крейди, поцуплений у класі, лежав у кишені. Стефан чекав тепер на слухну хвилину. В листопаді смеркає рано, проте до самої вечері у дворі й на сходах вешталися люди. Стільки квартир у тих кам'яницях! І людей як на заводі.

Мати кілька разів нагадувала йому, щоб виніс сміття. І кожного разу він відповідав:

— Винесу, мамуню. Не забуду. От тільки уроки вивчу — не хочеться перебивати.

Було вже далеко за дев'яту, коли Стефан схопив відро і вибіг надвір. Він швидко висипав сміття до бляшаного ящика і бігцем повернувся у свій під'їзд. Пронизливий листопадовий вітер гнався за ним і дихав холодом у спину.

Між першим і другим поверхом Стефан зупинився, обережно поставив відро в куток і тихенько відчинив вікно. Він легко виліз на невеликий плаский дашок над дверима під'їзду, витяг з кишені крейду і швидко вивів уздовж телефонних дротів над вікнами першого поверху похвальний напис на честь Ельжбети.

Він не відчував, як вітер куйовдить йому чуприну, не відчував пронизливого холоду. Йому навіть було жарко. Хоч би ніхто не застучав!

Спритно перекинувши ноги через парапет, Стефан хотів уже злазити з вікна, коли його побачила Аліна, що бігла вниз.

— Стефано, що ти робиш? Чого ти вилазив у вікно? — здивовано спитала вона.

— Тобі привиділося. Я зовсім не вилазив... а тільки... вікно хотів зачинити, — знякотив на хвильку Стефан, але далі вже брехав без зупинки: — Вітрига такий, вікнами хряскає, мало не зірве. Шкода шибок, правда ж? А ти куди так пізно?

— У будинок навпроти. Мама пальто перешивала і обіцяла сьогодні прислати, — Аліна машинально відповідала, а сама

підозріливо приглядалася до хлопця. Стефан відчував, що ву-
ха в нього горять. Йому зовсім не хотілося, щоб Аліна розте-
ліпала про його подвиг. Він сам хотів показати напис Ельжбе-
ті або наче випадково стати з нею недалечко, щоб вона сама
його побачила. Але, крім неї, ніхто не повинен про це знати.
А тепер... Треба було чимось забалакати Аліну.

— Слухай, Аліно, — Стефан уже встиг охолонути, — що то
за історія була з тими чорнильницями?

— Що, що? З якими чорнильницями? — удала здивовану
Аліна, тріпочучи віями.

— Не прикидайся, — різко мовив Стефан. — Коли Віктор
боявся контрольної, ти сказала, щоб він не журився. І контроль-
ної справді не було.

— Не було? — Аліна ледве стримувалась, щоб не засміяти-
ся. — Ого, мабуть, Віктор зрадив!

— Кажу, не прикидайся! То ті хулігани зробили. Вони за-
лишили знак.

— Знак? Який знак? — темні брови Аліни підскочили аж
на самого лоба, під жовте волосся.

— Ось такий, — Стефан дістав крейду з кишені і на пара-
петі намалював кружечок з літерою Н і чотирма крапками все-
редині. — Такий, тільки зелений. Я теж такий самий одержав
тоді, як утік від них. Той «шеф» і Віцек...

— Т-с-с-с! — засичала Аліна і витерла хусточкою парапет. —
Стефку, що ти вигадуєш? Те вже давно скінчилося. І я благаю
тебе: нікому жодного слова. То дурниці. Віцек з ними нічого
спільного не має.

— Дурниці? Чому ж ти так швидко стерла?

— Бо... бо Хибала лається і... не треба про це говорити. Ка-
жу тобі, не треба. А Віцек? О голубчику, тобі до нього далеко.
Він навіть Ельжбеті сподобався.

— Чим? — зацікавився Стефан.

— Тим, що він просто надзвичайний. Яки ти побачив його
знімки! Артист! У нього, наприклад, є такий знімок: лава в пар-
ку, на ній відкрита книжка, скрізь падає листя, а один листок,
немов метелик, опустився на сторінку. Я показувала Ельжбе-
ті. Вона була в захваті. Сказала, що там видно творчу думку.

— Так і сказала? Ельжбета?

— Авжеж. Бо це і є творчість. Мистецтво. Розумієш? Пока-
зати щось так, як ще ніхто не показував. Ельжбета на цьому
розуміється. Вона теж буде артисткою. Вона каже, що найцін-
ніше в людині — творча думка. А Віцек якраз...

Хтось на другому поверсі відчинив двері, і Аліна побігла вниз, а Стефан помчав угору. Ото заговорилися!

Стефан довго не міг заснути. Він перевертався з боку на бік і роздумував над словами Аліни. Ельжбета буде артисткою. Виступатиме в концертах. А концерт — то велика втіха. Значить, творча думка Ельжбети, напевно, дуже цінна. Ну, а Віцек? Що надзвичайного у тій фотографії? Книжку залишили на лаві. А як дощ піде? Книжка пропаде. А коли вона ще й бібліотечна? Нічим там захоплюватися. Аліна, як завжди, перебільшує. Ельжбеті вже скоріше б Костек сподобався. Все може пояснити. Лікарем буде. Можливо, якраз він прославиться своїми творчими думками? Хтозна... Але як сподобатися Ельжбеті, коли тобі лише дванадцять років і неповних чотири місяці?

Стефан тяжко зітхає і засинає.

Стефанів щоденник

«Сьогодні з самого ранку йшов дощ. Уже коло хвіртки я згадав про напис.

Я повернувся назад і став навпроти нашого під'їзду. Стіна намочена, напис ледве можна було розібрати. Але то нічого. Висохне, і Ельжбета вже не задритиме якийсь там Басі.

Пополудні ми домовилися зібратись у Бартка. Відчинила мені ота їхня сусідка, але не впізнала мене. Віктор уже прийшов. Бартек витяг якогось товстого зошита і сказав, що так далі не можна, що наша спілка не проявляє ніякої активності, що коли так і далі триватиме, то треба буде її розпустити.

Виявилося, що Спілка Трьох Ображених має свій літопис. Саме отой товстий зошит. Це мені дуже сподобалося. Я подумав, що Бартек має добру голову. Можливо, він колись стане міністром або директором великого магазину, бо директор повинен бути сумлінний і розумний, а Бартек якраз такий і є. В його магазині все було б на місці, та й у міністерстві був би лад. Але Віктор назвав Бартка причепю і сказав, що він до всього прискіпується і вишукує плями на сонці. А Бартек заперечив, що плями на сонці його не турбують, а турбують чисті аркуші в нашому літописі, які треба заповнити.

«Бо що тут є? — мовив він, показуючи перші сторінки. — Назва спілки, список членів, а тут, де починається так звана діяльність, сама тільки моя ідея, та й то невдала».

Ми зазирали з Віктором на ту сторінку. Вона була розлінована і над кожною колонкою стояв напис: «Чия ідея», «В чому

вона полягає», «Наслідки її». Я голосно прочитав, те, що було написано в колонках:

«Бартоломей Ведмідський. Перевірка, скільки втрачає у вазі кожен член СТО, занурений у воду. Не вдалася через недисциплінованість Віктора Пуголовка».

«Ти так написав?» — підскочив Віктор.

«Це ж правда, — спокійно відповів Бартек. — Якби ти тоді не спізнився, ніякого б гарמידеру не було. З Стефаном дослід напевне б удався».

«Я ненавмисне».

«Навмисне чи ненавмисне, але в мене вся голова була мокра».

Мені набридло слухати їхню суперечку, і я спитав Бартка, що буде в літописі далі. А він відповів, що це залежить від нас, що нам з Віктором треба тепер щось по черзі придумати, бо він не може весь час думати за нас. І щоб ми не барилися.

Ми замислились і дуже хотіли щось придумати, але нічого не виходило. Врешті Віктор пояснив, чому в нас нічого не виходить: ми просто перевтомлені навчанням. Барткові було легше, бо він придумав перший, а нам дедалі важче, бо з кожним днем нам усе більше голови забивають. Я погодився з ним і ще додав, що страх у такій справі теж не допомагає.

«Який страх?» — запитав Бартек.

«Страх перед двійкою, — відповів я. — Весь час бійся, щоб двійки не схопити, бо вчителі страшенно вимогливі: не вивчиш уроку або щось таке — одразу двійку вліплять».

Віктор додав, що взагалі всім геніям їхні геніальні ідеї спали на думку тоді, коли ті генії не ходили до школи. Навіть Архімед, коли б йому щодня завдавали стільки, як нам, не мав би часу, щоб залізти у ванну і закричати: «Еврика!»

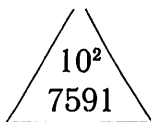
Бартек ще раз відкрив літопис СТО на першій сторінці і цілком слушно зауважив, що на самому початку повинен бути герб нашої спілки, який одночасно стане нашим знаком, або печаткою.

«Давайте придумаємо зараз цей знак, — попросив він, — хай хоч щось зробимо».

Отже, ми знову засіли за той герб, або печатку.

Я пробував переплести літери СТО по-всякому, але то дуже важко. А Бартек раз, два—і намалював. Він, мабуть, заздалегідь усе придумав, але не хотів нам показувати, доки ми самі щось

вигадаємо. Зрештою, побачивши, що в нас нічого не виходить, він поклав свій проект перед нами. Вигляд у нього був такий:



Ми з Віктором нічогосінько не розуміли. Тоді Бартек нам розтлумачив, що десять у квадраті — це сто, а сто — це СТО, Спілка Трьох Ображених. Я запропонував додати ще літеру «Б» — себто «безневинно», але Бартек похитав головою, що не треба.

Віктор же запалився і сказав, що на печатці слід намалювати ще й пістолета, але Бартек переконав його, що то бандити з пістолетами ходять, а наша спілка має шляхетну мету.

«Ти, Бартку, навмисне вигадав цю математичну задачу, — скаржився Віктор, — щоб я нічого не зрозумів. Пістолет — це пістолет, а що означають оті сім з чимось тисяч?»

«Ех ти, мудрецю з гладеньким місцем на мозку, — дорікнув йому Бартек, — та це ж дата заснування нашого товариства, тільки ззаду наперед».

Врешті ми ухвалили рік викреслити і залишити тільки 10^2 в трикутнику. Віктор ще хотів, щоб на печатці були мечі, або списи, або хоч дубове листя, але Бартек заперечив, що то — старовина, а наша спілка цілком сучасна. Я теж так вважаю: коли вже й мати щось, то останньої марки.

Бартек зобов'язався намалювати наш герб у літописі. Блакитною фарбою.

«Блакить — це віра, а ми ж віримо, що врешті весь клас разом з отим підлабузником Севериськом усвідомить свою жахливу помилку і зніме з нас ганебне тавро», — промовив Віктор у своєму дусі.

«Підлабузником?» — здивувався Бартек.

«А ти хіба не бачив? — звизав плечима Віктор. — До кожного вчителя лізе з своєю авторучкою. Я помітив, як він чигає на ту мить, коли вчитель розгорне журнал».

«Це тому, що на кафедрі ніяка ручка не влезить. Завжди хто-небудь візьме», — пояснив Бартек.

«Я знаю, — можеш не пояснювати. А чому ні ти, ні Стефан, ні я не біжимо до кафедри, а завжди тільки він, Северек? Тому, що він підлабузник».

«Ні, — заперечив Бартек: він завжди був справедливий, — тому, що тільки в нього на весь клас добра авторучка».

Тим часом мені сяйнула ідея.

«Бартусю! — закричав я. — Записуй у літопис моє прізвище. В колонці «Чия ідея» швидко пиши: «Стефан Журавець».

«А яка ідея?» — спитав Бартек, розгортаючи літопис.

«Завтра побачите. Не скажу, щоб не наврочити. Я гадаю, що ми її здійснимо, і Северек разом з своєю авторучкою спіймає облизня».

Заінтригований Віктор хотів випитувати далі, але якраз тут мить до кімнати ввійшла Ельжбетка.

Як це назвати, не знаю. Я ж, здається, не сором'язливий, а там, у Бартка, завжди розгублююсь і не можу й слова мовити. Так було й тоді. Я хотів щось сказати Ельжбеті. Навіть пам'ятаю, що то було щось важливе, а язик у мене наче здерев'янів. Я ледве видавив із себе запитання про той похорон.

«Який похорон?» — злякалась Ельжбетка.

«Матері якоїсь твоєї однокласниці».

«Якої? — недовірливо допитувалась Ельжбета. — Звідки ти це взнав?»

«Та десь чув».

«Ні... то, напевно, не в нас. У якомусь іншому класі. Якби було в нас, то я б знала».

«Мабуть, таки не у вашому класі», — згодився я, бо що мені лишалося робити? Ну й брехуха Аліна! Чого тільки не вигдає! А я повірив, як дурень.

Язик у мене знову наче прилип до піднебіння, і я вже до кінця ані слова не міг із себе видавити. Допіру на сходах згадав, що мав сказати Ельжбеті, як мені сподобалась її книжка».

РОЗДІЛ XIII

Декламація над канавою. Фатальний урок. Торна пляжа на білій блузці

Другого дня Стефан раніше, ніж звичайно, побіг до школи. Він поспішав здійснити свою ідею, продуману вже в деталях. Знову йшов дощ, і Стефан дужче натягнув кашкета, підняв комір і, переборюючи зустрічний вітер, пострибав через калюжі.

Невдовзі його догнав Віктор.

— Привіт, Стефане! Чому так рано?

— Привіт, а ти чому? — відповів питанням на питання Стефан, котрий якраз сьогодні волів би не зустрічати друга.

— Мчу, бо хочу попрохати в Бартка зошита з задачами. Перевірю... у мене щось не вийшло, — зітхнув Віктор.

— Знаю я твоє «не вийшло». Признайся, що ти й не заглянув у задачник, — накинувся на нього Стефан. — А Бартек не любить, коли ти списуєш.

— А хто любить? Я теж не люблю. А коли ти знаєш, що Бартек не любить, то міг би здогадатися і запропонувати мені свого зошита. Дружба вимагає жертв.

— Якби я не поспішав, я б тобі показав жертву, — буркнув Стефан. — Ледар ти. Що ти вчора робив? На сьогодні нічого, більше не завдавали, тільки ті задачі.

— Задачі та біологію, — поправив Віктор.

— Ой лишенько! — переполошився Стефан. — Я зовсім забув про біологію. Але мене недавно викликали. Може, обійдеться. Я навіть не знаю, що було завдано.

— От бачиш, — докірливо мовив Віктор, — а на мене зразу «ледар». Ніякий не ледар. Я мучився, кривавим потом обливався — нічого не виходить, хоч ти вмри. Нарешті я сказав собі: невже я мушу дуба дати через ці задачі? І щоб по моїй смерті мама собі очі виплакала? А ти знаєш, Стефано, що важать очі в житті людини? Та ще й учора до Костка приходив товариш. Вони разом школу закінчували, тільки Костек пішов у медичний, а той товариш у Вищу театральну школу. Стефано, коли б ти почув, як він декламує!..

Дорогу саме загородив трамвай, і Віктор, ставши над кана-вою, почав:

— Хто ще дітям у колісці голову гідрі зітнув...

На цьому слові він так енергійно махнув портфелем, що ручка відірвалася, і портфель мало не гепнувся в грязюку. Віктор спритно підхопив його в останню мить і, анітрохи не збентежившись, повів далі:

— О так! Я теж повинен зітнути голову якій-небудь гідрі. Неодмінно! Я це відчуваю. Ось тут відчуваю, — ударив він себе по блаженському пальці на грудях, — що давитиму всяких там кентаврів, як мух, як груші з дерева, труситиму!

— Схаменись: яких кентаврів? З Місяця?

— А щоб ти знав: на Місяці й не те ще може бути.

— Ти вже, Вікторе, краще за Місяцем не тужи.

— Певна річ, я за Місяцем не тужу. Поки що я думаю лише про гідру, себто про задачі. Даси зошита?

— Дам. Але пам'ятай: часом що, рятуй мене на біології.

— Про що може бути мова!

Вони ввійшли до порожньої ще роздягальні і зняли пальта. Стефан дістав з портфеля зошита з задачами і дав Вікторові. Кашкет і тепла куртка Барткові вже висіли на своєму місці.

У класі Віктор захопився списуванням. Стефан перекинувся кількома словами з Бартком, і той одразу вийшов з класу, потягнувши за собою двох дівчаток — буцімто хотів їм щось показати в стінгазеті.

Журавець миттю дістав з портфеля новеньку жовту ручку з довгим тонким шнурком на кінці. Підійшовши до кафедри, він вийняв з ямки чорнильницю і намотав на неї трохи шnurка. Шнурок виявився занадто довгим. Стефан безпорадно озирнувся навколо. В дверях показалася Барткова голова.

— Уже?

Стефан похитав головою. Ножиць не було, і він швиденько відкусив шнурок зубами, потім міцно зав'язав навколо чорнильниці, а ручку поклав у заглибину. На чорній кафедрі вона зразу впала в око.

Він ще встиг сісти за парту, коли до класу повернулися дівчатка. Віктор закінчив списувати. Він, мабуть, і не помітив, що діялося коло нього.

Стефан задоволено усміхнувся. Нехай там Віктор рветься до бою з гідрами і кентаврами, хай Бартек силкується вигадувати карколомні ідеї. Його власна ідея скромна, невелика, але, кажуть, не один геній починав з дрібниць. Едісон, наприклад...

До класу ввійшла вчителька біології, і настрої у Стефана відразу погіршав. Він аж мерзлякувато повів плечима. Наче хто йому склянку води за комір вилив.

«Е, мене, мабуть, не викличе. Я минулого разу добре відповідав. І за першу чверть маю четвірку. Вона завжди за абеткою питає...» — втішав себе Стефан, але по спині йому бігли дрижаки.

Вчителька веліла викласти на парти зошити. Стефан зітхнув з полегкістю. Малюнки він зробив ще минулого тижня. Крім того, перевірка зошитів забере багато часу. Справді, вона тривала досить довго. Дівчатка затримували вчительку біля себе, просили щось пояснити, щось виправити. Перевіривши зошити, вчителька зробила кілька малюнків на дошці і несподівано почала розповідати новий матеріал. Стефан повеселішав. Напевне, вона вже сьогодні не викликатиме. Не встигне. Він кілька разів повертав голову до Вацка Сітарека: той один на весь клас

мав годинника і тому повинен був сигналізувати, скільки ще хвилин до дзвінка. Лишалось тільки двадцять хвилин. Уже тринадцять. Десять!

Вчителька раптом поклатла крейду, витерла пальці хусточкою і взяла з кафедри записника, куди вона ставила оцінки. Стефан похолов.

Хто не знає тієї хвилини, коли учні затамовують подих, чекаючи на прізвище, яке пролунає з вуст учителя! Дужче б'ються серця і в тих, що не знають уроку, і в тих, що приготувалися «на медаль» і прагнуть відповідати саме сьогодні.

Стефан відчув, що вуха почали в нього горіти, як завжди, коли він хвилювався. Він благально зиркнув на Вацка. Той показав на пальцях: п'ять і ще два.

— Журавець!

Сталось. Стефан поволі підводиться з-за парти. Старанно обсмикує куртку. Пригладжує чуприну. Все для того, щоб виграти час.

Учителька відкриває рота...

— Стефано, йди до дошки, — озивається Віктор. — Правда ж, пані вчителько, краще біля дошки?

— Ні, Журавцю, відповідай з місця. Що ти скажеш...

— Пробачте, будь ласка, — знову перебиває Віктор, — я хотів спитати про носи.

— Про носи? Про які носи? — здивовано зиркає на нього вчителька.

— Про носи великих людей, — починає Віктор, і хоч звичайно він розмовляє швидко, зараз зважає слова і кожне обмірковує. — Один хлопець з десятого класу сказав, що в усіх великих людей були великі носи. От, наприклад, у Коперніка... Але я вирішив запитати у вас, бо ви краще знаєте, чи ніс...

— Що за дурниці! Вперше чую. Журавцю, скажи...

— Так, я бачив голову Наполеона, — Стефан удав, що він не зрозумів, чого від нього хочуть. — Справді, ніс у нього був великий.

— І в Шопена теж, — правив своєї з невинною міною Віктор. — А Шопен славиться в усьому світі, навіть бельгійська королева захоплюється ним...

Звичайно кажуть, що вчитель добре знає своїх учнів, знає їхні вади і чесноти. Але учні теж уміють підглядіти звички або риси вдачі вчителів. Так от, про молоду вчительку біології шостий клас чудово знав, що її можна було «забалакати». Аби тільки її зацікавила тема — і тоді питай, скільки хочеш, вона

залюбки відповідатиме. Час непомітно минав, і учням завдяки цьому вдавалося уникнути небезпеки.

Та цього разу нічого не вийшло. Носи славетних людей не зацікавили вчительку.

— Вікторе, заспокойся і не заважай. А ти, Стефане... скажи мені... Ну, наприклад, опиши зовнішній вигляд..

— Значить... зовнішній вигляд... — затинався Стефан, не маючи навіть уявлення, що йдеться про вигляд шовкопряда.

— А у вчителя математики теж дуже великий ніс. Правда ж? — кинув Віктор, прагнучи за всяку ціну врятувати друга від двійки.

Це вже було занадто. Віктор передав куті меду. Адже всій школі було відомо, що вчитель математики кожного дня проводить молоду вчительку біології, і хтозна, може, він уже її наречений.

Вчителька почервоніла аж по саме волосся.

— Що це означає? — суворо звернулась вона до Віктора. — Ти ще й глузувати починаєш?

Віктор тільки тепер збагнув, що ляпнув дурницю, але вже було пізно.

— Ні, нічого... бачте... Шопен і Сократ, і навіть Костюшко... хоч у нього ніс був кирпатий... але великий... Отож я думав...

— Пані вчителько, — почувся з другого кінця класу Северків голос, — вони вас навмісне заговорюють. Журавець, напевне, уроку не знає. Звісно.

Обурені погляди хлопців і дівчат не спинили Северка. Він навіть не помічав їх і задоволено спостерігав, як в учительки очі стали круглі з подиву і на обличчі відбився гнів.

— Ах, он воно що? — обурено вигукнула вона. — Журавцю, признайся, ти вивчив урок на сьогодні?

— Ні, — гордо відповів Стефан. Йому вже нічого було втрачати.

— Ах, он воно що? — повторила вчителька і, перш ніж Северек помітив, що може знадобитися його авторучка, схопила з кафедри ручку, над якою так трудився Стефан, — схопила, щоб поставити в журнал фатальну оцінку.

Хтозна, чи шнурок, яким Стефан прив'язав ручку до чорнильниці, був закороткий, чи рух схвильованої вчительки зарізкий — але чорнильниця вискочила з свого місця, перевернулася і плюснула чорною рідиною на кафедру, журнал і білу блузку.

— О-о-о! — співчутливо загукали дівчатка. — Така гарна блузка! Чорнилом!

Вчителька опанувала себе. Вона швидко відскочила од кафедри, підхопила чорнильницю і вставила на місце.

— Хто це вигадав? — гнівно спитала вона. — Такого ще не було.

Клас мовчав. Стефан не дивився вчительці у вічі. Він швидко зважував у думці: признатися чи ні? Якщо признатися, то за це та ще за невивчений урок буде не інакше, як записка до батьків. Може, на перерві піти й пояснити, що то мало бути удосконалення, раціоналізація для вчителів? Не повірять! Якби він хоч урок знав, то можна було б спробувати, а так шкода праці.

— Востаннє питаю: хто це зробив?

Разом з словами вчительки пролунав дзвоник, та він уже не ніс порятунку.

Зненацька за спиною в Стефана почувся спокійний Бартків голос:

— То я. Дуже прошу пробачити. Я хотів, щоб ручка на кафедрі завжди була під рукою. Видно, зробив надто короткий шнурок. Дуже прошу пробачити.

Вражений Стефан ані пари з уст не міг видобути. Тим часом вчительчине обличчя полагіднішало. Бартек Ведмідський належав до її найкращих учнів. Його зошит з біології був зразком, і вона це підкреслювала при кожній нагоді. То як же гніватися на улюбленця?

— Бартек? — невдоволено і водночас здивовано мовила вона. — Ой, хлопче, що ти мені наробив. Нова ж блузка.

— Так. Я відразу помітила, що ви в ній прийшли вперше! — вигукнула якась із дівчаток.

— Треба цитриною!

— Або виполоскати у воді з цитриноюю кислотою.

— І зразу ж!

— Може, відмиється, бо це шкільне чорнило нікуди не годиться, — потішали вчительку дівчатка. Вони оточили її і, пропонуючи допомогу, повели в коридор.

— Ну, цього разу тобі минулося, — прошипів Стефанові Северек.

— Але тобі не минеться, — закричав розлючений Стефан і кинувся з кулаками на Северка.

— Хвилинку, — схопив його за куртку Бартек. — Все можна обговорити спокійно.

Інші хлопці побачили, що починається щось цікаве, і не виходили з класу.

Бартек повернувся до Северка, що, видно, нічого поганого не ждав:

— Ти зробив не як товариш, а як...

— Як свиня! — різко кинув Стефан.

— Стефку, не ображай свині! — енергійно запротестував Віктор.

— А що? Хіба я що? — захищався Северек. — Я — піонер!..

— Піонер не доносить, — твердо мовив Бартек.

— З нього такий піонер, що навіть рідного брата послав би на шибеницю! — зневажливо заявив Віктор.

— Мені начхати, що ти про мене думаєш, — відповів тим самим тоном Северек. — Я знаю, що роблю. Піонер ніколи не бреше...

— Але на товаришів не клепає, — заперечив Бартек.

— Це твої товариші, а не мої! Ти б їхню брехню підтримував, я знаю, — боронився Северек.

— Ні, брехні я не підтримую. Але те, що ти робиш, Севере, те... те не гідне піонера.

Ніхто з класу до суперечки не втручався. Становище було ясне: з одного боку трійка нових учнів, що мали недобру славу, з другого — Северек, з яким краще жити в злагоді.

Проте на останні слова Бартка хтось притакнув, а ще хтось голосніше крикнув:

— Правда!

Северек швидко озирнувся в той бік.

— Хто? Хто це сказав?

Ніхто не озвався. Тільки Вацек глузливо мовив:

— Слідство проведи. «По-піонерському».

Всі вже проштовхувалися до дверей. Клас потроху спорожнів. Бартек ще хотів щось розтлумачити Северкові, але Віктор потягнув його за рукав.

— Дай йому спокій. То тупак. Хіба ти не бачиш, який у нього ніс? Справжній гудзик.

— Ти з своїм носом теж Коперніком не станеш! — відрізав Северек.

— О, мій ще виросте. Я щодня роблю масаж. Це допомагає. Раджу й тобі цей спосіб. Хоч тобі, як щиро казати, потрібніший був би масаж зовсім з іншого боку.

— Годі, — перебив Віктора Бартек, і вони вийшли з класу.

Незважаючи на Вікторові дотепи, обличчя в хлопців були невеселі, настрій гнітючий.

— Бартку, — почав Стефан непевно. — Бачиш... і моя ідея не вдалася. А наче така проста річ. Добре, що ти мене врятував. Було б мені непереливки.

— Нема про що говорити. Прив'яжи до ручки довший шнурок, і учителів треба попередити. Але нащо Віктор так дурня клеїв?

— Даруйте, — запротестував Віктор, — я теж хотів допомогти Стефанові. Ти й досі не збагнув? З біології він навіть не знав, що задано.

— Забув. Ну, зовсім з голови вилетіло, — виправдувався Стефан, приховавши те, що забути про уроки йому дуже допомогли «Три мушкетери».

— Стефку, кепські справи з твоєю головою, — з удаваним співчуттям мовив Віктор. — Ніс у тебе нівроку, мов та гармата, а от з головою — кепсько.

РОЗДІЛ XIV

*Зустріч у підвалі. Жалі пані Бродської.
Орфографія зрадила! Аліні живеться нелегко*

Стефан довго не міг отямитися після тієї пригоди. А надто що обставини весь час нагадували йому про неї.

Наступного дня вони виміряли з Бартком потрібну довжину, а Стефан замінив шнурок тонкою гумкою, яку вициганив у матері.

Та коли хто з учителів помічав і хвалив ту раціоналізацію, йому казали:

— Це Ведмідський придумав!

— Це Бартків винахід!

Бартек аж згинався над партою, а Стефан почував себе скривдженим, як, мабуть, і кожен, хоч би й найскромніший винахідник, коли його забувають замість увінчати шаною.

До того ж він ще мусив бути і вдячним Барткові!

Дома помітили: у Стефана щось не гаразд. Даремно він пояснював усе тим, що багато завдають уроків і болить голова. Він ледве відкараскався від великої порції касторки — мама вважала її за найкращі ліки проти головного болю.

Над уроками ж він справді сидів тепер більше і готував

їх старанніше. Ніякого чуда не сталося, причина Стефкової ретельності була дуже проста. «Три мушкетери» помандрували до Бартка. Звичайно, він хотів намовити й Ельжбету прочитати ту книжку. Цікаво, чи сподобається вона їй так само, як йому?

Ох, три мужні мушкетери! Стефан біг до підвалу по вугілля, гарцюючи, немов д'Артаньян на вогненному румаку, і коли б зараз трапився якийсь ворог, якась перешкода на шляху — він проклав би собі шлях одним ударом шпаги, хоч замість неї в хлопця в руці була тільки залізна лопатка на вугілля.

Так, мушкетерам усе було до снаги. Вони виходили живі й здорові з найнебезпечніших поєдинків. Найнавальніші погоні не могли їх догнати. Найпідступніші засідки були для них лише полем, де вони показували свою хоробрість. Ото було життя!

Стефан сів на купі нарубаних дров під стіною і простягнув поперед себе ноги. Руки самі схрестилися по-наполеонівському. Очі, втуплені в відро з вугіллям, бачили замість нього барвистий танок чудових героїв з книжки.

І нагло груди Стефанові знялися в глибокому зітханні. Він уперше в житті відкрив ту «Амеріку».

«В книжках усе зовсім інакше!.. А життя — дивна річ. І якщо хто не народився в сорочці, то в нього завжди самі невдачі. За що не візьмуся — невдача... Списував диктант — помітили. Кинув м'яча — він у вікно до вчительки влучив. А з законом Архімеда хто в безглуздому становищі опинився? Звичайно, я. А тепер із цією ручкою. Винахід мій, а Бартка за нього хвалять. Ех!»

Раптом спалахнуло світло і перервало потік чорних думок. Хтось спускався в підвал. У широкі шпарини між дошками, що ділили підвал на окремі закапелки, добре видно було коридор. Першу мить Стефан злякався: подумав, що то матері набридло його ждати і вона прийшла подивитися, чи нічого з ним не сталося. Він швиденько схопив відро і вже хотів вискочити в коридор. Аж виявилось, що то не мати, а всього-на-всього Аліна Бродська. Вона швидко бігла просто до Стефана, бо підвал Бродських був якраз навпроти підвалу Журавців. «От би злякати її!» — подумав хлопець, та вже було пізно: Аліна його помітила і сама перелякалася.

— Ой Стефане! Що ти тут робиш?

— Як це «що»? По вугілля прийшов. А ти?

— Я? Теж по вугілля.

— Без відра?

— О... так... ні... себто, не зовсім по вугілля, я хотіла сказати... по дрова.

— А дрова ти куди візьмеш?

— Так, на руку. Кілька полінець.

— Ну, то бери швидше, поки я підвал не замкнув. Підемо разом.

Поки Стефан замикав на замок свої двері, Аліна шукала ключ у кишенях фартуха.

— Загубила, чи що? А може, залишила в передпокої?

Стефан підозріливо глянув на неї.

— Про що ти думаєш? До підвалу біжиш з порожніми руками, забуваєш ключі... Аліно, що з тобою?

— Ох, ти знаєш, як мене замучили ті уроки, — заторохтіла Аліна, вже зовсім опанувавши себе. — Сиділа оце над математикою години зо дві, аж у голові запаморочилось. Але про борг я не забула. Сьогодні принесу, не хвилюйся.

— Я зовсім не хвилююсь, — буркнув Стефан. — Ходімо, бо холодно.

Вони вже піднімалися на другий поверх, коли Аліна зупинилась і вигукнула:

— Ох, я й забула. Мені ще треба зайти до...

Стефан не розібрав куди. Її вже не було. Він знизав плечима і злий пішов нагору.

Дома його чекала буря.

— Тебе тільки по смерть посилати! — гнівалась мати. -- Я вже хотіла йти до підвалу, от тільки пані Бродська прийшла та затримала. Ну, у неї теж своє горе — Аліна.

— А що? — нашорошив вуха Стефан, однак мати пішла поратися на кухню.

В кімнаті Люцинка одягала свої ляльки. Він тихо спитав її:

— Ти чула, що тут говорила пані Бродська?

Люцинка мовчки кивнула головою.

— Ну, то розкажи що?

— Розкажи, розкажи, — передражнила сестра, почувавши себе господарем становища, — а як я що прошу, то в тебе завжди немає часу.

— Ну, добре вже, добре, кажи.

— А даси мені санки на неділю?

— Як не буде снігу, то дам.

— Тоді відчепись. Я хочу санки, як буде сніг.

— Ну, добре вже. Дам тобі санки, як буде сніг, але тільки на півдня.

Люцинка зітхнула. Вона розуміла, що вимагати собі санки на цілу неділю — марна річ. Тому вона почала:

— Пані Бродська таке говорила про Аліну, таке говорила!

— Горенько, з тобою терпець лусне. Я й сам знаю, що не співала, — сердився Стефан.

— Вона приходила шукати її.

— Як це шукати? У нас? — Стефан подумав, що він не дочув.

— Так. У нас. Бо Аліна кудись побігла. І від самого обіду її не можна було за уроки посадити. Пані Бродська так нервувалася, як не знаю що. І раптом Аліна кудись вискочила, пані Бродська думала, що до нас. Пані Бродська турбується, чи закінчить вона сьомий клас. Бо в голові в неї немає... глузду. А що таке глузд?

Стефан не відповів, тільки підігнав її, щоб швидше розповідала.

— І пані Бродська каже, що коли Аліна не закінчить у цьому році школи, то вона, мабуть, утопиться... Подумай, який жах! Подумай лиш!

— Не бійся, тут ніде топиться. І що далі?

— Ну, і Бродська ще казала, що Аліна, замість думати про уроки, думає про хлопців, і що той Франек, знаєш, Гавронський, той, що минулого року з тобою в одному класі вчився, той, що...

— Знаю, — перебив її Стефан. — Ну і що?

—...ну, то той Франек приніс Аліні якогось листа чи записку, а пані Бродська її прочитала й сказала, що кістки йому переламає, коли ще раз спіймає з такою поштою, бо той Франек був ніби як листоноша. Так? Стефане, так?..

— Так, ну, а далі що?

— І пані Бродська сказала, що хай тільки взнає, хто ті листи пише, то вона як візьме качалку...

— А я як візьмуся до тебе, щоб ти не слухала того, що не слід, — почувся з кухні сердитий мамин голос. — Ти все зробила, що я тобі казала?

— Все, мамусю, — швидко відповіла Люцинка і перебралася з своїми ляльками в куток між шафою й комодом, якнайдалі від брата.

— Стефане, ану берись натирати підлогу в малій кімнаті, —

звеліла мати. — Всі на мої руки дивляться. Я вже здоров'я не маю. Ось як зляжу колись надовго, тоді побачите.

Стефан слухняно взявся натирати підлогу. Але думки про Аліну не покидали його ні на мить. «Оце то штука! Лист був, напевне, од Вічка Мрозовського, того, що начебто сподобався Ельжбеті. Аякже, хіба Ельжбеті сподобається такий стиляга...» Він енергійно човгав грубою сукниною по паркету, аж поки матова від пасти підлога почала блищати «мов дзеркало», як любила казати мама.

Він витрусив сукнину у вікно в коридорі, поклав її на кухні і почав допомагати матері натирати мідяні кульки від плити.

— Боже мій, — зітхнула мати, — жаль мені ту Бродську. Що вона має в житті? Чоловік — п'яниця. Пропиває не тільки своє, але ще й у неї все з-під рук тягне. Аліна — єдина дитина, і та в погане товариство попала...

— Е, мамусю, може, вона тільки раз щось там накоїла. Подруги в неї гарні, я знаю. От, наприклад, Ельжбета, сестра Бартка Ведмідьського, того, що до мене приходить. Він дуже гарний хлопець, ти ж знаєш...

— Знаю, я познайомилася з його матір'ю на батьківських зборах. Справді, начебто порядні люди. А Аліна до них ходить?

— Не бачив, але, мабуть, ходить...

— І до тебе тепер рідко заглядає. А восени...

Пролунав дзвоник. Стефан пішов відчиняти. То була Аліна.

— От тобі й на! — усміхнулася мати. — Про вовка помовка...

— А вовк у хату, — підхопила Аліна. — Знаєте, в мене стільки роботи — просто у голові не вкладається.

— Ну-ну, ти вже вкладеш, аби лиш схотіла, — буркнув Стефан, проводячи її до малої кімнати.

— Стефано, я, власне, прийшла подякувати тобі за... книжку, — мовила Аліна і, користаючись, що нікого не було, тицьнула йому в руку гроші. — І Вікторові подякуй, бо я його вже давно не бачила.

Стефан пирснув.

— Гаразд, подякую йому за те, що ти його давно не бачила. Це можна.

— А більше в тебе нічого цікавого почитати немає?

Стефан з підозрою глянув на неї. Про що вона говорить? Досі Аліна книжок у нього не просила. Чи, може, це вона знову про гроші?

В кімнату зазирнула Люцинка, глянула на Аліну, на Стефа-

на, але, переконавшись, що при ній вони все одно нічого цікавого не скажуть, пішла в кухню, причинивши за собою двері.

— Віддай Вікторові, — притишила голос Аліна. — Я сама до нього сходити не зможу. У мене тепер з мамою... ой-ой-ой! Все їй мушу пояснювати... вона не вірить мені.

— А хіба тобі можна вірити? Як з тим похороном?

— З похороном? — повільно повторила Аліна і раптом пожвавішала. — О, було дуже добре. Ми такий гарний вінок купили...

— Ох ти брехуха! — неголосно промовив Стефан. — Навіщо ти брешеш?

— Ти що? — насторожилась Аліна. — Посоромився б...

— Це тобі треба соромитись. Ніякого похорону у вашому класі не було. Коли ти мені зараз не скажеш правди...

— Чи ти ба, який розумний! А дулі з маком не хочеш? Ще ти мені зробиш?

— Розкажу твоїй мамі. Аліно, я тобі раджу, кинь тих хуліганів. Нічого доброго з того...

— Тихо. І не втручайся в мої справи. Можна подумати, що ти самою правдою живеш. А тоді, коли я тебе на сходах застала, ти правду сказав? «Шкода шибок, бо такий вітер», — передражнила вона, — і раптом невідомо звідки на стіні з'являється напис: «Ельжбета — надзвичайна дівчина». Що, може, то не ти?

— Чому це я? То, напевно, про ту Ельжбету, що живе навпроти. Знаєш, така чорнява, худа.

— Певна річ, про чорняву, тільки не про ту, що живе навпроти. Я знаю, про яку, не бійся. У тебе руки в крейді були. А якби навіть не те, я все одно зразу б догадалася. Орфографія тебе зрадила. Ти ж написав «надзвечайна», «є» замість «и». Побачиш, Ельжбета лусне від сміху. Завтра ж її приведу.

Стефана було розгрознено.

— Аліно, — почав він лагідно, — не треба, навіщо тобі з мене сміятися? Я поспішав. Адже кожен може, поспішаючи...

Він уже не захищався. О, та злощасна орфографія! Мабуть, вона його переслідуватиме на кожному кроці до кінця життя. Коли Аліна приведе завтра Ельжбету... Ні, нізачо в світі не можна цього допустити.

— Алінко, може, тобі ще гроші потрібні? Я можу почекати. І Вікторові скажу...

— Обійдись без твоєї ласки. Обіцяла віддати — і віддаю.

І все. Мені треба було на... на той похорон. — Вона показала Стефанові язика й засміялася. — А тобі до того діла немає. Зрозумів? Не втручайся в мої справи.

— Роби, що хочеш, — знизав плечима Стефан. — І в мої справи теж не втручайся.

— Отож-бо! Хай кожен дбає про своє, — вже зовсім подобришала Аліна. — І не думай, що мені легко живеться. Не те, що вам, — вона озирнулася навколо. — Чисто, тихо. А в нас весь час сваряться. Батько нап'ється, трощить усе, жодної тарілки цілої дома немає. З матір'ю б'ються.

— Аліно! Як ти можеш говорити таке про своїх власних батьків?

— А що мені приховувати? Може, тут, у вас, не чути? Чи мало сусіди прибігали маму боронити? А в управління будинків уже кілька разів скаржилися, що спокою через нас немає. Якби не мама... то... ой Стефане, ти навіть не уявляєш собі, що то значить така сім'я, як у тебе чи в Бартка. Ти щасливий, живеш спокійно, а я...

Аліна вийшла. Стефан сидів приголомшений. На столі перед ним лежала розгорнута книжка. Він сперся ліктями на стіл і нахилив над нею голову, але літер не бачив. Так, це правда. За Бродського знав увесь під'їзд. І не тільки їхній під'їзд. Якось його принесли з парку всього в грязюці, обідраного. Іншим разом пані Бродська плачучи просила Стефанову матір позичити грошей. Мати відразу дала їй гроші, ні про що не питаючи. Стефан удавав, ніби не бачить. Який сором!

Стефан і не помітив, як до столу підійшла Люцинка. Вона мовчала — видно, чула останні слова Аліни. Нарешті озвалася стиха:

— Ой Стефку, як добре, що наш татусь...

У передпокої почулося знайоме клацання замка.

— Татусь, татусь прийшов! — радісно закричала Люцинка і кинулася до передпокою. Стефан побіг за нею.

— Ну, і втомився ж я сьогодні, — мовив батько, знімаючи пальто. — І мороз бере. А вечеря готова?

Він заглянув на кухню і, побачивши сковороду, на якій парувала ковбаса з гречаною начинкою, зрадів.

— Зосю, скрізь добре, але дома найкраще. Пусти, доню, я помию руки, і давайте вечеряти, бо в мене з голоду аж кишки до спини присохли.

— Татусю, а я вже всі уроки зробив. На сто два проценти! — похвалився Стефек.

— Чудово. Після вечері зіграємо в шашки.

Стефек допомагав матері накривати на стіл. Приємний настрий суботнього вечора псувала йому нав'язлива думка. Навіщо Аліні були потрібні гроші? Чого вона тоді спускалася в підвал? Чому збрехала про похорон?

На жодне з цих запитань він не міг знайти відповіді.

РОЗДІЛ XV

Алло, це Ельжбета! Умовний сигнал. Лаври обертаються на бадилля. Що Бартек „ненароком“ підслухав. Смерть мушкетера! Хулгани діють!

— Стефане! Стефане! — вбігла в кімнату Люцинка. — Зараз же йди до телефону! Хтось тебе кличе...

Стефан підвів голову, але з місця не зрушив.

— Мене? До телефону? Тобі часом не приснилося?

— Зовсім не приснилося, — розсердилась Люцинка. — Панна Ірена постукала до нас, я їй сама двері відчинила. Вона сказала: «Стефка просять до телефону». Ну, мерщій іди, сам поцаши!

Стефан миттю опинився на сходах. Двері навпроти були відхилені.

Сусіди, професор Пагач з дружиною і майже дорослою дочкою, ученицею одинадцятого класу, переїхали сюди минулого року. У них був телефон, єдиний на весь під'їзд, і вони дозволяли сусідам користуватися ним. Певна річ, їх турбували тільки у важливих випадках.

Стефан несміливо ввійшов — його ще ніколи в житті ніхто не кликав до телефону.

— Будь ласка, Стефку, — озвалася панна Ірена з кімнати, — бери трубку.

Телефонний апарат стояв на маленькому столику в передпокої. Стефан підніс трубку до вуха.

— Алло! — промовив він трохи хрипко від хвилювання.

— Стефан? Стефане, це ти? — запитав здалеку чийсь голос.

— Так, це я, — підтвердив Стефан.

— Добрий вечір, я тебе відразу не впізнала. Це Ельжбета Ведмідьська, здогадався?

— Ні... як же б?... А що? — запитав спантеличений Стефан, відчуваючи, як перешкоджає те, що він не бачить, з ким розмовляє. — А що? — повторив він.

— Бартек дуже прохав, щоб ти зараз прийшов до нього з Віктором.

— З Віктором? Але ж Віктора тут немає.

Стефан почав підозрювати, що Ельжбета кепкує з нього. Якби ж хоч побачити її обличчя, її очі — він би напевне зорієнтувався. Та ба!

— Я те саме казала Барткові, — вела далі Ельжбета, — але він запевнив мене, ніби ти знаєш, що робити, і за тебе можна не турбуватися. Аж бачу, що ти...

— Ні! Ні! Так! Так! — почав безглуздо вигукувати в трубку Стефан, аж панна Ірена занепокоєно виглянула з кімнати. — Скажи Барткові, що я, звичайно, зараз буду.

— Не скажу, бо ти його побачиш раніше. Я дзвоню з міста, від подруги.

Стефан чув якийсь підозрілий сміх, Ельжбета цитькала, відштовхувала когось від трубки, і голос її лунав весело.

— Ну то добре. Дякую. До побачення...

На тому боці трубку повісили. Допіру ту мить Стефан промовив:

— Будь ласка! До побачення.

— Ну що? Ну що? — допитувалася Люцинка, яка чекала за дверима. — Хто тобі дзвонив? Із школи?

— Угу, — буркнув Стефан. — Дуже пильна справа. Не заважай.

Він зайшов у велику кімнату, виштовхав Люцинку, що вбігла слідом за ним, і зачинив двері.

— Підожди, хай-но мама прийде — я їй усе розкажу: і про телефон, і що мене не впустив, ага, і що знову «моргаєш», побачиш... — нахвалялася за замкненими дверима Люцинка.

А Стефан тим часом «моргав». Це був їхній з Віктором умовний сигнал, щоб розмовляти на віддалі. Існував він уже два роки. Користуватися ним можна було з пізньої осені до ранньої весни. Влітку густе листя дерев у парку між будинками все закривало.

Нині з свого вікна Стефан чудово бачив освітлене вікно Вікторової квартири в будинку за парком. Він погасив світло, полічив до десяти, ввімкнув, полічив до десяти, знову погасив. І так кільканадцять разів. Це означало: «Негайно приходь до мене».

Раптом світло у Вікторовому вікні теж погасло і відразу ж засвітилося. Це була відповідь: «Іду».

— Розкажу... зараз розкажу, — бубоніла надута Люцинка.

Стефан уже надягав куртку.

— Спробуй тільки, яbedo. Скажеш, що я вийшов у дуже важливій справі, — мовив він гордовито. — Мене викликали по телефону.

На Віктора він зачекав перед під'їздом. Дорогою до Ведмідьських обидва міркували, яку це пильну справу мав до них Бартек. Чому не прибіг сам?

Бартек зустрів їх з таємничим виразом на обличчі.

— Ну, що сталося? — спитав нетерплячий, як завжди, Віктор.

— Поки що нічого, — неквапливо відповів Бартек.

— То навіщо ця пожежна команда?

— Яка пожежна команда?

— Яка, яка! — передражнив його Віктор. — Дзвониш, як на пожежу: «Зразу! Негайно!» Ми з Стефаном летимо стрімголов, а ти собі цідиш: «Поки що нічого». Коли нічого, то міг би з такою важливою справою і сам прийти до мене або до Стефка.

— Я не міг, — не давав вивести себе з рівноваги Бартуть, — не міг, бо нікого дома немає, а повинен хтось прийти з управління полагодити зіпсований калорифер у ванній. А крім того...

— А звідки ти знаєш, що в наших сусідів є телефон? — перебив його Стефан.

— О, ти хіба не знаєш, що Ельжбета іноді розмовляє з Аліною Бродською по тому телефону? Ірена Пагач — колишня учениця моєї мами. І тепер часто заходить до нас. Вона казала, що живе у вашому під'їзді. Ірена завжди охоче кличе до телефону Аліну. Сьогодні Ельжбета йшла до якоїсь подруги, що в неї є телефон, і я попрохав повідомити тебе...

— Ну, добре, що було далі, ми знаємо. А зараз...

— А зараз трохи терпцю. Дивіться — ось наш літопис. Літопис СТО. Я б хотів, щоб ми зробили, ну, ніби... ніби історичний огляд нашої діяльності.

— Бартку, чи ти сьогодні часом не впав із сходів? — співчутливо спитав Віктор. — Іноді, коли вдаришся головою, буває струс мозку. Я це знаю. Одного разу я теж нісенітницю плів.

— А я нісенітниці не плету. І головою не вдарився. А ти, Вікторе...

— О лишенько, коли ви не перестанете і коли ти, Бартку, не

почнешь говорити трохи швидше, то я вас запевняю: на обох ваших головах вискочать гулі, такі, як куряче яйце..

— То чого ж ти перебиваєш? — добродушно здивувався Бартек. — Я мушу все викласти логічно.

— Бартусю, що тобі дала бабуся? — ехидно буркнув Віктор, але замовк, побачивши, як Стефан грізно підняв кулака.

— Отут перед нами вся наша діяльність. — Бартек поклав руку на старанно розліновану сторінку. — Всі наші ідеї зазнали краху. СТО мала нам... мала нас...

— Мала привести нас до блискучих перемог на полі бою і покрити наші молоді голови лавровими вінками слави, — підхопив Віктор, що був дуже спритний на пишномовні звороти.

— А тим часом ті лаврові вінки обернулися на сухе бадилля двійок, — зітхнув Бартек.

— Ну що ж, як кажуть, нічого не вдієш, — намагався втішити Бартка Стефан. — В житті всяк буває. Після грози настає сонячна година. Може, й нам ще пощастить...

— «Може, може», — завжди спокійний Бартек починав утрачати терпець. — Як почувете все, ви не те скажете.

— Ну, то розкажуй же!

— Так от, сьогодні по обіді я чув розмову моїх батьків. Вони не знали, що я сиджу в сусідній кімнаті...

— Підслухав, — уточнив Віктор.

— Джентльмен не підслухує, — виголосив Стефан десь почуву чи вичитану фразу.

— Це ще залежить від того, що підслухуєш, — заперечив Віктор. — Ну, а далі?

— Я підслухав ненавмисне, — зніяковів Бартек, — і якби йшлося не про нас...

— Про нас?

— Та дай же йому закінчити!

— Наш батьківський комітет ухвалив купити і подарувати нам на Новий рік велосипед.

Стефан і Віктор аж підскачили.

— Велосипед?

— Нам? Нам трьом? Як же це?

— Не нам трьом, а всій школі.

Ентузіазм у хлопців одразу згас.

— Пхе! — чмихнув Віктор. — На всю школу один велосипед! Я вже бачу, який хвіст стоятиме до того велосипеда!

— Довший, ніж за помаранчами! — діловито підтвердив Стефан.

— А між іншим, глузувати нема з чого, — спокійно сказав Бартек. — Велосипед буде для одного учня.

Хлопці знову нашорошили вуха.

— Для того, хто до Дня дітей, себто до першого червня, матиме найкращі успіхи в навчанні.

— Овва! Попрошайся відразу з тим велосипедом! У кожного з нас є своя скромна, але ефектна китиця двійок. То велосипед для зубрил. Просто шкода нашого коштовного часу.

— Ні. Не шкода. Велосипед, власне, має бути заохоченням до кращого навчання. Хто з Нового року буде...

— Хлопці! Як би я хотів мати ті два колеса! — вигукнув раптом Віктор, забувши всі свої пишномовні фрази.

— У мене колись був тільки самокат, — сумно мовив Бартек.

— А я навіть самоката не мав, — понуро признався Стефан.

— Той велосипед повинен бути наш, — Віктор уже став у позу Юлія Цезаря. — Ми зуміли організувати могутню СТО і так само зуміємо скласти точний розклад, за яким у певні години кожен з нас зможе користуватися подарованим велосипедом. А потім... уже в недалекому майбутньому вся Європа, та що я кажу, весь світ почує, що у велогонці миру Прага — Берлін—Варшава перший прибув до фінішу Віктор Пуголовок. Весь стадіон з небаченим ентузіазмом скандуватиме...

— Жу-ра-вець! Жу-ра-вець! — докінчив у тон йому Стефан.

— Звідки, йолопе, Журавець, коли лідером весь час був Пуголовок? — люто кинувся Віктор.

— Щоб то був Журавець, або Пуголовок, або Ведмідський, — незворушно мовив Бартек, — шкільний велосипед насамперед мусить дістатися першого червня одному з нас. Як ви цього гадаєте домогтися?

Запала довга мовчанка.

— Треба взяти себе в руки, — порушив тишу Стефан.

— Без цього не обійтись, — зітхнув Віктор. — Стану до бою з клятою математикою.

— А я з географією. Попрошу батька, може, він мені тоді глобус купить.

— Мені здається, що я вже роблю трохи менше помилок. Тільки ота злощасна історія! За що? За що мені така мука?

— За велосипеда, — нагадав Бартек.

— Життя учня — то суцільне пасмо мук, — почав був Віктор, але Бартек не дав йому докінчити:

— Слухайте, нам потрібна сильна воля. Ми повинні її в себе виробити... Тільки сильна воля і рішучість...

— Є! Є! — вигукнув Віктор, — Я знаю спосіб. І оцініть моє добре серце: я міг би приборкати цей спосіб для себе, але через свою вроджену шляхетність поділюся з вами. Отже, рішуча людина завжди ставить після свого прізвища крапку. А людина з сильною волею підкреслює літеру «ш». Як тільки прийду додому, зразу ж у всіх зошитах підкреслюю двічі літеру «ш». Вам раджу зробити так само.

Несподівано у дверях позаду хлопців пролунав сміх. То Ельжбета стояла там уже кілька хвилин. Вона чула, як Віктор пропонував свій спосіб виробити сильну волю.

— А що таке? Що? Чого ти смієшся? — Віктор намагався приховати збентеження. — Я на власні очі чув про це в одній книжці.

— А я на власні вуха бачила рецепт, як зробитися невидимим. «Глупої ночі зарізати чорного півня, з його шлунка вийняти чорний камінь. Коли покладеш той камінь під язик, станеш невидимий». Вікторе, це з тієї самої книжки, запевняю тебе.

Віктор образився і не відповів ані слова. Ельжбета зникла, зачинивши за собою двері.

Стефан співчутливо глянув на Віктора. Жах! Якби це його, Стефана, так хтось висміяв, та ще й такий розумний, як Ельжбета, він би, певно, згорів з сорому.

Проте Віктор і не думав горіти. Він сидів ображений, зневажливо випнувши губи, і, на диво, мовчав.

— А я вам скажу, — озвався Бартек, — що найбільше нам заважають мушкетери.

Стефан і Віктор дивились на нього, нічого не розуміючи.

— Так, так, мушкетери. Це я кажу взагалі. Я маю на увазі цікаві книжки. Я, коли читаю, то білого світу не бачу. Ота остання двійка з географії — через мушкетерів.

— А я тоді про біологію забув теж через мушкетерів, — додав Стефан.

— Скільки я задач не зробив через тих мушкетерів! — вигукнув Віктор. — Ясно. Ми повинні об'єднатися під одним гаслом: «Геть мушкетерів! Смерть мушкетерам!»

— Смерть мушкетерам! — підхопили бойовий поклик Стефан та Бартек.

Хлопці обговорили і записали в літопис кілька ухвал про взаємну допомогу в навчанні, про години, коли — але тільки після того, як усі уроки зроблено, — можна почитати книжку, покататись на ковзанах тощо.

Велосипед буде завойовано.

На пропозицію Віктора, друзі погодились вітатися й прощатися гаслом: «Смерть мушкетерам!» Воно мало нагадувати про всілякі перешкоди в навчанні.

За таким прощанням їх і застала в передпокої Ельжбета. Вона здивувалась:

— Чим перед вами завинили хоробрі мушкетери?

— Ой, завинили, завинили, — зітхнув Бартек, а Віктор, уздрівши нагоду помститися за недавню поразку, спитав з підкресленою ввічливістю:

— А ти знаєш, який вплив можуть мати три мушкетери на Міжнародні велогонки Миру?

— Мушкетери на Міжнародні велогонки Миру? Що за дурниці?

— Не дурниці. Ні, ні. Ми це добре знаємо, — відповів Віктор. — Хоч ми тільки учні шостого класу, — додав він з удаваною скромністю і з справжньою зловтіхою.

— Смерть мушкетерам! — заgrimів потрійний поклик біля дверей Барткової квартири.

— Смерть мушкетерам! — пролунали два бойові поклики біля воріт на Беднарській.

Стефан хотів налякати тим гуком Люцинку, що відчиняла йому двері, але до передпокою вибігла страшенно розгнівана мати, і він незчувся, як дістав кілька разів по шиї.

— Де ти волочишся? Де тебе носить у таку пору? А в мене від думок голова обертом іде!

— Мамо, я в Бартка... — белькотів Стефан. — Бо... уроки такі важкі... і нам треба взятися... ну... знаєш...

— Я тобі покажу... я тобі! — не вгавала мати, аж нарешті втрутився батько:

— Зосю, заспокойся. Знову печінка розболиться. Він же дома вже. Заспокойся, — він обернувся до ошелешеного Стефана. — Мати хвилювалася, бо якісь півгодини тому в парку хулігани напали на професора.

— Напали? Як?

— Він ішов додому з валізкою в руці. І валізку у нього відняли. Він кликав на допомогу, але якраз нікого поблизу не було. Тільки з дому подзвонив у міліцію. Там зараз прийшли до нього, протокол складають. Якісь молоді хлопці напали. Що лиш діється на світі, що діється...

Вечеряли мовчки.

Похмурого настрою не могли розвіяти навіть приємні мело-

дії, що линули з репродуктора. Невдовзі батько встав і вимкнув його.

Стефан ні про що інше не міг думати: в парку... хулігани... напали... Це напевне ті, з зеленою печаткою... напевне вони...

РОЗДІЛ XVI*

*Стефанів щоденник. Погано, коли не змієш танцювати.
Потрібна Стефанова допомога. Стефанів щоденник*

Стефанів щоденник

«У нашому підвалі діється щось підозріле. Ще тоді, як Аліна прийшла по дрова без ключів і без кошика, мені це здалося дивним, але потім воно якось вивітрилося з голови. І аж сьогодні я знову про все згадав.

У нас дома кожен має свої обов'язки. Батько любить, щоб був порядок, як в армії. Хто свого не зробить, той мусить доповісти, тобто пояснити, як і чому. Ну, одне слово, краще зробити без розмов усе, що належить. Мої обов'язки такі: виносити сміття, приносити вугілля і чергувати кожну другу неділю. Кожна друга неділя — «чоловіча», себто господарюємо і порядкуємо ми з батьком. Щодо господарювання, то справді: ми пораємося на кухні, миємо посуд, але щодо порядкування, то я помітив: завжди порядкує мама. Бо вже напередодні вона наказує, що має бути на обід, і в неділю теж командує: зробіть це, зробіть те. Я звернув на те батькову увагу, але він тільки махнув рукою і сказав, що тепер рівноправність. Гарна рівноправність, коли все робиться так, як хоче мама. В «жіночу неділю», себто тоді, коли чергують мама і Люцинка, ми з батьком теж нічого сказати не можемо, ну, наприклад, щоб був помідоровий суп, який я дуже люблю. Люцинка ще й дорікає мені, що в «жіночі» дні склянки краще витерті. В суботу завжди трохи більше роботи, бо мама любить, щоб у неділю було все «полюдському». І тоді топимо в обох грубах, отже, по вугілля я ходжу двічі.

Сьогодні я пішов з електричним ліхтариком, бо світло в підвалі зіпсоване. Беру відро і вимикаю ліхтарика — нащо батарею марнувати? — аж чую кроки на сходах до підвалу.

Мені моторошно стало, бо кроки якісь такі обережні, а хто йде, не видно. Іде в наш кінець. Раптом я бачу: засвітився ліх-

тарик, але якийсь особливий. Лампочка така завбільшки, як горошина. Людини не видно. «Що за мара?» — думаю я собі. А те світло скероване на цеглу, поскладану в кутку коридора, під стіною. Бачу руку, що бере і відкладає вбік цеглини. Потім та рука просовується в заглибину і щось там виймає чи кладе. Світло падає на руку, і я бачу манжету сорочки і куртки, а біля манжети знизу, якраз на зап'ясті,—чорну бородавку. Рука знову кладе цеглини на місце. Світло гасне, і хтось обережно, але швидко вибігає з підвалу.

Я не боягуз, але тремтів, може, трохи від холоду, а трохи таки від того, що бачив. Отямився я і чимдуж кинувся до схованки. Знайшов я її не зразу, кілька цеглин прийняв, поки уздрів. У схованці лежав папірець. Підніс я його до очей і... отетерів. Якись цифри, літери, знизу зелена печатка, а обабіч ще два слова: «труна» і «калоші». Першу мить я хотів забрати папірця додому і там поміркувати над ним, але потім мені спало на думку, що папірця ж для когось покладено. Коли папірця не буде, то виявиться, що його знайдено, — краще залишити й підглядіти, хто по нього прийде. Так, але той, хто візьме папірця, не читатиме ж його вголос, і я вже ніколи не дізнаюся, що там написано. Треба той лист переписати, тільки чим?

Мої думки летіли, наче баскі румаки, як сказав би Віктор. Я шкодував, що його немає поруч. Та на довгі роздуми часу не було, я поскладав цеглу на місце, взяв відро з вугіллям і відніс нагору. Дома я схопив олівець та папір і в підвалі швидко переписав ті цифри й літери. Коли я вже складав цеглу назад, то знову почув, що хтось іде.

Я встиг вимкнути ліхтарика і сховатися до нашого підвалу. Рукою притримуючи двері, я вдивлявся в морок. До цегли підійшла Аліна. Я добре бачив її, бо в руці вона тримала запалену свічку. Вигляд у неї був наче трохи наляканий. Вона відкрила схованку, дістала папірця і, видно, зразу зрозуміла, що там написано, бо шепнула «О боже!» і обличчя в неї зробилося таке нещасне — мені навіть шкода її стало. Я вже хотів промовити: «Аліно, скажи, що то значить. Може, я тобі допоможу». Але пригадав, як з тим похороном вона нізачо не хотіла признатися, не сказала мені, на що їй потрібні були гроші. Певне, так само було б і тепер. Сам дошукаюся правди.

Дома я переписав шифр на останню сторінку загального зошита, а папірця знищив. Бо міг би його загубити абощо, а так, може, потроху додумаюся, що там написано.

А написано було там ось що:



Н, 1—О, 19, Е, 20, А, 26, І, 30 —
В, 17, Е, 21, О, 14, — 15 — 3, 15, О, 22, И, 24(5)
труна і калози

Я сидів над тією загадкою, дивився на неї, як ворона на сир, сушив собі голову, та все дарма. Аж Люцинка мене спитала, чому я так гризу олівця. Я відповів, що так легше розв'язувати задачі. Однак тієї «задачі» не розв'язав.

По вечері прийшла Аліна. Вона крутилася на стільці, наче там цвяхи були понатикувані. Врешті, коли нікого не було в кімнаті, попросила мене позичити п'ятнадцять злотих.

«У мене є лише п'ять злотих, — сказав я. — І навіщо тобі стільки грошей? Ти не вмієш розраховувати своїх витрат. Кишенькових грошей ти, напевно, маєш більше, ніж я».

«Нічого ти не розумієш! Жінкам завжди потрібно більше грошей. А зрештою, чого це я тобі пояснюю? — розсердилася Аліна, проте зразу ж полагіднішала. — Я трохи заборгувала подругам. У понеділок обіцяла віддати. А на тому тижні — вже Новий рік, я б хотіла купити мамі якийсь подарунок».

«Навіщо купувати? Краще самому що-небудь зробити», — втрутилася Люцинка.

«Щоб зробити, треба мати час. Ти, Люцинко, ще не знаєш, скільки доводиться сидіти над уроками», — солодко відповіла Аліна, але я бачив, що гнів її аж розпирав.

Мені теж хотілося сказати, що ті гроші, мабуть, потрібні їй на зовсім інше, але я вчасно прикусив язика. Я б виявив тим, що мені дещо відомо, і випустив би, можливо, нитку, по якій хочу дійти до клубка.

Я спитав Аліну, чи вона рада, що скоро свято.

«Зовсім не рада. У мамі стільки роботи, тож прибирати квартиру доводиться мені самій. Тато обіцяв допомогти натерти підлогу, але... — махнула вона рукою. — Навіть печива не будемо пекти, купимо готове».

«Однак Дід Мороз що-небудь тобі ж принесе? Напевно, щось несподіване. Мені, може, подарують іграшкову кухню», — мріяла Люцинка.

«Мені подарують піке на білу блузку. Лежить сховане в шафі, — сказала Аліна. — Мама думає, що я не знаю, а я вже давно знаю».

Вона взяла в мене п'ять злотих, а в моєї мамі позичила решту. Ніби на той подарунок. В середу обіцяла повернути.

А я волю не знати, що мені подарують на свято».

На другий день різдвятих свят, пополудні, в квартирі Ведмідьських мали зібратися юні гості. Запрошено Стефана, Віктора, Романа Козелкевича, двох двоюрідних братів Бартка і кількох подруг Ельжбети, серед них і Аліну Бродську.

Від неї Стефан і довідався, що будуть дівчата. Це його трохи збентежило — що то за розвага з дівчатами? Він поділився новиною з Віктором. На Віктора звістка теж справила певне враження, бо він заявив:

— Попрошу в Костка краватку.

Стефан замислився над цими словами: Віктор завжди знав, як треба поводитись. Хтозна й звідки, бо їхня родина жила дуже скромно. Тільки Костек завжди приводив товаришів, страшенно «наглянцованих», як казав Віктор. Може, то від них він і навчився так вільно почуватися на людях? Стефан не міг собі пригадати, щоб Віктор коли-небудь був чимось збентежений, затинався чи не знав, що відповісти. Навпаки, він славився своїм добре почепленим язиком і сам дуже цінував той хист. Багато хто заздрив його дотепності й невимушеності.

«Легко бути невимушеним, коли в тебе все в порядку, — думав Стефан. — А я без краватки буду як дурень. Краще зовсім не йти».

На другий день свят Стефан з самого ранку крутився то коло батька, то коло матері. Йому не вистачало хоробрості. Нарешті він зважився:

— Тату, позич мені свою краватку, бо пополудні я йду в гості до Бартка.

— Краватку? — здивувався батько. — А без краватки ти не можеш?

— Краще шию собі помий, — озвалася з кухні мама, — це важливіше.

— Ти завжди так... Що я — шкіру собі на шиї повинен здерти? Я ж купався позавчора... А як там усі будуть у краватках, а я мов біла ворона? Віктор іде в краватці.

— Ну, ти тільки на свого Віктора не задивляйся. Я бачу, що він уже зачіску модну носить. Як йому мати дозволяє? Ще й цигарки палити почне.

— Не бійся. Не почне. Така гидота, бр-р-р, — стріпнувся Стефан.

— А ти що — пробував? — зацікавився батько.

— Уже давно, — признався Стефан. — Мені тільки млосно стало, а Віктор аж захворів. Братові довелося його відрятовувати.

— А той... ну, Бартек?

— Бартек одразу відмовився. Навіть не попробував.

— Один розумний знайшовся. Ну, то як з краваткою? Зосю, дати йому?

— А що то за бал там буде? — запитала мама.

— Ніякого балу, просто так, хлопці і... і дівчата, і, мабуть, сестра Барткова що-небудь заграє, бо в них є піаніно.

— Е, то там, певно, й танці будуть. Гаразд, дам тобі краватку. Танцювати без краватки не годиться, — вирішив батько.

Задоволений перемогою Стефан про всяк випадок ще раз помив шию і старанно почистив черевики. Мама сказала, що до святкового темно-синього костюма найкраще пасуватиме блакитна поплінова сорочка, яку йому подарували на різдво. Батько сам пов'язав йому темно-синю гладеньку краватку. А мама позичила свою батистову хусточку. Стефан крутився, як манекен, коли мама чистила щіткою йому піджак. Вуха в нього горіли. Він не відчував того, лише вражено припав до дзеркала, звідки на нього дивився якийсь чужий, святково вбраний хлопець.

— Стефане! Який ти!.. Ти такий!.. — не могла знайти слова Люцинка, захоплено стрибаючи навколо брата.

Прийшов Віктор, вишукано привітався і поцілував Стефановій матері руку. Стефан це запам'ятав: треба так у Ведмідьських.

Вийшли вони разом. У під'їзді чимось пахло. Віктор потягнув носом і скривився:

— Це фіалки. Якась дівчина напарфумилась.

— А ти хіба ні? Від тебе за три кроки тхне, аж у носі свербить, — зневажливо заявив Стефан.

— Це зовсім інше. Це тільки одеколон. Мужчина не вживає парфумів, йому досить одеколону. Кілька крапель на хусточку. Мені дав Костек, — пояснив Віктор і, помітивши сумнів у Стефановому погляді, додав: — Напевне дав би, тільки його дома не було, довелось взяти самому.

— Ага, — зрозумів Стефан.

У Ведмідьських усе пішло краще, ніж він собі потайки уявляв. Двоюрідні брати, щоправда, трохи старші, були в краватках. Ромек Козелкевич прийшов у новому бордовому светрі в білу смужку, і це анітрохи не бентежило його. Бартек і ще один хлопець теж не мали краваток. Видно, можна було й так. Стефанові навіть здалося, що Ельжбета, вітаючись, кинула на нього якийсь дивний погляд. Він знову зніяковів. Добре, що Аліна шепнула йому:

— А ти шикарний хлопець.

У батьків були свої гості в іншій кімнаті. Вони не заважали молоді. Пані Ведмідська тільки допомогла Ельжбеті накрити стіл. Стефан, побачивши апетитні бутерброди з шинкою і телятиною, ковтнув слину і злякався. «Пам'ятай, не наїдайся там так, наче тебе дома не годують», — згадав він материні слова. Аби тільки не забути!

І печиво, і бутерброди були такі смачні, що з неймовірною швидкістю цілими купами зникали зі столу.

Стефан допіру після того, як стіл прибрали, згадав про материне попередження. На жаль, було запізно. Він утішав себе, що всі поведились так само, ніхто ні на кого уваги не звертав, а господарі, припрошуючи гостей, про себе теж не забували.

Концерту, на який сподівався Стефан, не було. Правда, Ельжбетка сіла до піаніно, але почала грати вальс, а Бартек, вайлуватий Бартек, запросив до танцю Аліну і так викручувався з нею, що Стефан власним очам не вірив.

Віктора теж не довелося просити. Він уже танцював з якоюсь Ельжбетиною подругою. Тільки Стефан сидів скований, збентежений, не знаючи, що робити з очима, з руками й ногами.

— Стефане, чому ти не танцюєш? — кинула йому від піаніно Ельжбета і, побачивши його нещасну міну, додала: — Ти не любиш танцювати?

— Ні, ні, зовсім не люблю, дуже не люблю, — схопився Стефан за її слова, як потопельник за соломинку, і вже трохи вільніше почав придивлятися до танців.

Віктор танцював найкраще. Де й коли він устиг навчитися? Барткові брати вельми поважно вели своїх партнерок. Роман Козелкевич цим мистецтвом володів не дуже добре. Щохвилини когось перепрошував, а все ж таки Стефан навіть йому задрів.

Аж ось поряд з ним сіла задихана Аліна.

— Хочеш, навчу? — запитала вона.

— Ні, не зараз, мовчи, — буркнув він неввічливо, але зразу пожалкував і мовив смиренно: — Аліно, тепер уже весь час будуть тільки танцювати?

— Ні, чому весь час? О, ти побачиш, Ельжбетка — майстер вигадувати всілякі розваги. Але я не знаю, чи тобі вони сподобаються. Я волю танцювати... тільки танцювати...

Стефанові здалося, що Аліна сьогодні якась інша, ніж звичайно. Певне, тому, що вона була в святковій сукенці, з разком намиста на шиї. Обличчя в неї було ніби втомлене, повіки трохи

почервоніли. Можливо, то тільки здавалося так, але її міна, якась нещира усмішка і хвилини задуми начебто зраджували поганенький настрій. Стефан подумав: коли б у нього дома були такі умови, як у Аліни, то він, либонь, зовсім би не показувався людям на очі, соромився б. Яке пекло знялося там позавчора! Кричали, проклинали, перевертали стільці. Галас стояв на весь під'їзд. Першого дня свят сусідка знизу прийшла позичити тарілок і розповіла, що в Бродської пропали якісь гроші і крам на блузку, відкладений на подарунок Аліні. Певне, чоловік на горілку виміняв. Який сором!

Йому стало шкода Аліни. Треба сказати їй щось приємне, щось таке, аби відвернути її думки від тих прикростей.

— Аліно, слухай... Як там Віцек? Робить і далі чудові фотографії? Ти вже давно нічого про нього не говорила.

Аліна зразу підвела голову і, пильно дивлячись на Стефана, гостро мовила:

— Чого це ти раптом Віцка згадав? Яке тобі до нього діло? Краще цікався кимось іншим.

Стефана взяла злість. Адже Віцек зовсім його не цікавив. Він про нього запитав тільки, щоб розважити Аліну, але коли вона така оса, він теж може вжалити.

— Я його згадав, бо вчора мені попав до рук папірець з отією зеленою печаткою.

— Папірець з печаткою? Де? — здавленим голосом запитала Аліна і навіть немовби зблідла.

— У шухляді. Я складав свої речі і знайшов папірця, якого мені колись підкинули.

— А... — зітхнула з полегкістю Аліна. — Давній папірець. А я вже думала... — і, побачивши, що Стефан пильно дивиться на неї, додала: — Тобі пощастило, ти зробив розумно.

— А ти? Хіба ти не могла зробити так само? — спитав, користаючись з нагоди, Стефан.

— Я? — Аліна схаменулася, що може сказати зайве, і знову набундючилась. — Я вже тобі колись казала, що всі ті дурні забавки давно скінчилися. Віцек занадто серйозний для них, а я... я теж вважаю, що краще в такі речі не встрявати. Тільки... тільки...

Ельжбета закінчила вальс гучним акордом і, встаючи з-за піаніно, гукнула танцюристам:

— Гарного потрошку! Давайте щось інше придумаємо.

— Стефку! Про те ні слова, — шепнула Аліна, побачивши, що Ельжбета прямує до них. Коли вона підійшла й спитала

Стефана, чи любить він загадки, хлопець полегшено зітхнув. Отут уже з ним міг зрівнятися хіба що Віктор. Стефан навіть випростався.

За розвагами час минав швидко. Стрілки на годиннику нагадували, що час додому. Перша пішла Аліна, а за нею одне по одному й інші гості. Стефан і не помітив, як залишився тільки вдвох з Віктором. Бартек показував Вікторові черевики до лиж, подаровані йому на різдво. Ельжбета принесла кілька книжок, щоб Стефан вибрав собі якусь почитати.

— Візьми ось цю, про наполеонівські війни, дуже цікава, — мовила Ельжбета і тихо додала: — Знаєш, Стефку, я б хотіла тебе щось попросити...

Стефан пильно глянув на дівчинку: голос у неї був стурбований.

— Йдеться про Аліну, — вела вона далі ще тихіше. — Мені здається, що з нею діється щось недобре.

— Вона тобі казала що-небудь? — спитав Стефан.

— Ні. Вона стала якась потайна. Її наче щось мучить. І сьогодні в неї були заплакані очі. Ви живете в одному будинку. Може, ти більше знаєш?

Стефан уже хотів розповісти про останній бешкет у родині Бродських, але Ельжбета додала:

— Я помітила, що Аліна часто має клопіт з грошима. Весь час позичає в мене, у інших дівчат.

— А віддає?

— Так. Завжди віддає. Перед святами в неї набралось трохи більше боргів, то вона принесла в клас крам на блузку. Одна дівчина купила, і Аліна віддала всі борги. Ні, вона таки віддає все до останнього.

— Крам на блузку? — здивувався Стефан. — Який?

— Біле піке. А що, може, вона й до вас із ним приходила?

— Ні, ні, я просто так запитав. У мене вона теж часом позичає. І у Віктора. Але теж завжди віддає. Навіщо їй потрібні ті гроші?

— В тім то й річ. Я теж думала про це. Раніше Аліна всі дрібні гроші тратила на солодощі, бо вона страшенно любить цукерки. А нині, бачу, ані гроша на них не витратить. То навіщо ж їй гроші? Як там у них дома? Я знаю, що її мати добра кравчиня і непогано заробляє. Батько теж працює. Аліна одначка. Може, в них лихо якесь?

— Ельжбето, не кажи нікому, але, бачиш, у Бродських у родині діється не гаразд. Алінин батько що заробить, те проп'є.

Коли в нього немає грошей, то виносить речі з дому. Там... там жахливо.

Стефан знову хотів розповісти про останній бешкет, але прикусив язика. Адже він тільки-но почув, що крам на блузку Аліна продала в класі. В чому вона заплуталася? Що означав той папірець у підвалі?

Ельжбета, немов читала його думки, озвалася:

— Послухай! Недавно Аліна повернула мені книжку, яку брала почитати. Взяла я її, розгорнула і знайшла в ній записку якусь: літери й цифри. Я віддала її Аліні, і коли б ти побачив, як вона змінилася на обличчі! Миттю порвала записку на клаптики, а я ж усе одно нічого б у ній не зрозуміла, бо вона, певне, була написана якоюсь умовною абеткою.

— Що ти кажеш? — зацікавився Стефан. — А велика записка?

— Ні, невелика. Мені стало смішно, бо внизу, під якоюсь круглою печаткою, вже звичайною мовою було написано «смерть і пелерина». Подумай, «смерть і пелерина!» Чисто по-дитячому: печатки, таємниці, не вистачає тільки присяги «клянуся власною кров'ю», га? Як ти гадаєш?

Стефан не відповів. Він мовчки придивлявся до Ельжбети: чи не кепкує? Чи знає що-небудь про їхню спілку? Чи не попав їй до рук літопис СТО? «Чисто по-дитячому», — бриніло йому у вухах. Подумаєш, доросла яка! На один клас старша, і вже їй здається, що вона може на всіх звисока дивитися.

Проте Ельжбета не мала ні наміру, ні бажання дивитися на Стефана звисока. Ні, вона розмовляла з ним цілком серйозно.

— Стефане, я знаю, що в тебе розумна голова, тому й прошу: допоможи мені!

Йому стало соромно за свою підозру. Він не знав, що відповісти, і ледве видавив з себе:

— А навіщо це тобі? Що тобі Аліна? Адже... адже... вона зовсім не така, як ти.

Стефан хотів сказати: «Ти зовсім не така, як Аліна», — але в останню мить не зважився.

— А якби це був твій товариш? — спитала Ельжбета. — Якби, наприклад, Ромек або Віктор почав так дивно поводитись і ти б помітив за ним щось погане, ну, одне слово, таке, що може погано скінчитися, — то як би ти чинив?

— Якби Ромек, — відповів, подумавши, Стефан, — то я б сказав: «На здоров'ячко, хоч в'язи собі скрути!» Яке мені до нього діло? Тільки й того, що в одному класі вчимося. Мину-

лого року був у нашому класі один хлопець, Франек Гавронський. Доки він був порядний хлопець, то приходив до нас і я до них ходив, а потім він зробився такий бешкетник, почав хуліганити, двійку за двійкою хапав — я й перестав з ним товаришувати. Батько сказав, що він мене... — (сказати «відшмагає» — не випадало) — що він мені не дозволяє з ним товаришувати і все. Кінець і крапка. І залишився він на другий рік. Так йому й треба.

Ельжбета похитала головою.

— А я думаю інакше.

— Про що ви все говорите й говорите? — підійшов до них Віктор. — Нам, Стефане, час іти.

Хлопці почали прощатися, Ельжбетка ще встигла сказати:

— Стефане, поміркуй і зайди як-небудь, поговоримо. Я розраховую на тебе!

Дорогою Віктор кілька разів допитливо поглядав на Стефана, але той мовчав, удаючи, що його цікавить тільки мокрий сніг, який хлюпав під ногами. Він необачно вліз у найбільші калюжі, аж бризки летіли. Нарешті Вікторові урвався терпець, і він крикнув:

— Ану перестань, а то я тебе як бризну!

Проте він не міг довго сердитись на товариша. Він почав згадувати про вечірку:

— А гарно я танцював, га? Та й взагалі весело було. А шинка яка смачна! Я наївся за весь час!

— Я теж, — відповів Стефан, — хоч в гостях і не годиться...

— О мій дорогий, — перебив його Віктор, — якби я на це зважав, то взагалі міг би так схуднути, що далі нікуди. Кілька днів тому у нас була тітка з чоловіком та дітьми. Сіли їсти, а мама каже мені потихеньку: «Не їж стільки, зважай на гостей». Вчора ми були в тітки, стіл заставлений наїдками, а мама знову: «Не їж стільки, ти в гостях». Ну, то коли ж я маю їсти? В будень знову буде як не затірка, то суп з локшиною, а я їх не зношу.

Стефан повернувся додому з геть мокрими ногами і схопив грип.

Стефанів щоденник

«То вже другий грип цього року. Щодо першого, то я претензій не мав. Кілька днів до школи не ходив, і якась контрольна минула мене, але тепер — просто жах: пропадають дні зимових

канікул! І ніхто вже мені їх не верне, хоч це страшенно несправедливо. Дивно світ влаштований — через якісь мокрі черевики лягати на цілий тиждень до ліжка! І, як на зло, мороз узявся, хлопці ганяють на ковзанах, а я тут сам нуджуся.

Температура в мене вже спала, але горло ще болить і їсти не хочеться. А по святах, як слушно сказав Віктор, знову почнеться суп з локшиною, затірка і капуста, хоч у моєї мами і суп з локшиною дуже смачний.

Вугілля за мене носить тато, і щоразу я чекаю, чи він там чогось не помітив. Але поки що нічого. Тільки Люцинка мені якось сказала, наче Франек Гавронський виходив з нашого підвалу. Він їй пояснив, що в нього туди м'яч закотився. Піжон, хто ж узимку грає в футбол? Я все думаю про ті зашифровані записки. Чого б я тільки не дав, аби взнати, що там пишеться, коли ж дивлюся на ті цифри й літери, мов баран на нові ворота, і нічогосінько не розумію. Що таке «труна й калоші» або ті слова, які бачила Ельжбетка?

Адже вони нічого не означають, бо в труні калоші не потрібні, а смерті в пелерині я теж не бачив. Дивно...

Віктор у мене був тільки раз. Ого, про вовка помовка: чую його голос у передпокої...»

— Здоров, Стефане! Що поробляєш? Все дряпаєш у тому зошиті? І яка з того користь? Я зайшов сказати, що Костек не пускав мене до тебе, бо грип заразний. Але, по-перше, ми ж з тобою не цілуємось, а по-друге, мені треба тобі багато чого розповісти.

— А на ковзанці ти був?

— Був, але лід поганий, і, напевне, буде знову відлига, бо в мами сьогодні крутить коліно. Ага, забув: мама завтра їде у відпустку на цілі два тижні, а я буду за кріпака.

— Як це? — не зрозумів Стефан.

— Просто-простісінько. У Костка після свят екзамен. Він зубрить з ранку до ночі. Квартира як куринь — повно диму, аж чорно. Все господарство на мені — я прибираю, варю, бігаю до крамниці. І ще мама мені наказувала, щоб я дбав про Костка. А про мене ніхто не подумав, що новорічні канікули тільки раз на рік бувають, щоб бідний учень теж міг вільно дихнути. Та де там, ще навіть не понюхаєш тієї волі, а вже тобі ярмо на шию надінуть. І взагалі, хто на нас зважає? На урочистих зборах стільки говорять про приклад Радянського Союзу. А чо-

му ж у нас зимові канікули закінчуються шостого січня, а в них аж на тиждень пізніше? Невже ми не можемо взяти приклад з передової країни соціалізму?

— Це так, але ж там канікули починаються пізніше, — пригадав Стефан.

— То не має ніякого значення, — категорично заявив Віктор, — ми не повинні їх геть у всьому наслідувати. Та не бійся, про перепочинок для натруженої шкільної дівтори жоден раціоналізатор не подумав. Ага, он Костек над ліжком у себе порозвішував різні формули й таблиці — начебто помагає. Він, як розплющить уранці очі, то й побачить їх, і засинаючи — теж... Знаєш, воно таки непогано. Ти зараз маєш час, міг би для нас із Бартком щось таке зробити.

— Але що?

— Поворуши мозком і придумай сам, то й до літопису СТО можна буде записати. Мені вже ніколи. Бувай, біжу спину гнути на того визискувача Костка. Уяви собі, він мені сказав, що я міг би почистити йому черевики! Але не діждеться, щоб я кривавим потом обливався над його...

Далі Стефан на почув: Віктор був уже за дверима.

РОЗДІЛ XVII

*Стефек просить допомоги. Герогіфи були важчі.
По ниточці до клубочка*

Новий рік Стефан святкував навлежачки. Почував він себе, як запевняв, чудово і робив усе, щоб йому дозволили встати з ліжка, але мати щоразу міряла температуру і, глянувши на термометр, мовчки хитала головою. Стефан люто поглядав на скляну трубку, холодну і неприємну на дотик. Така, здавалося б, дрібничка, а яку має силу.

Першого дня після Нового року йому дозволили встати. Він походив по квартирі — ноги були наче чужі — і зрозумів, що по хворобі легше вдавати героя лежачи або сидячи. Про те, щоб вийти надвір, годі було й думати. Стефан тинявся од вікна до вікна і заздро дивився на людей, що метушилися в дворі. Люцинка бігала з подругами. В парку хлопці гралися в сніжки. Погода була похмура й сира, а все ж таки вимушене сидіння дома здавалося Стефанові незаслуженою кривдою.

Радіо, єдина розвага під час хвороби, набридло йому. Всі

книжки він уже перечитав. Хлопець ходив з кутка в куток на-суплений, злий невідомо на кого. В ньому дедалі росла досада і образа на друзів, що зовсім про нього забули.

«Боягузи! — думав він. — Грипу злякалися! Барткові, зви-чайно, мама заборонила. Слухняний! А якби Бартек захворів, я б ні на що не подивився. Неодмінно побіг би відвідати його. А він... Віктор теж: здавалося б, зразковий товариш. Ніхто його не переговорить. Цілу доповідь може виголосити: «За товари-ша не пошкодую життя!» А як до діла прийшлося, то зразу ви-явилось, чого ті балачки варті. А Ведмідський...

Плин гірких думок перебила поява Аліни. Щоки в неї поро-жевіли від свіжого повітря, пальто було вологе. Вона крутила-ся по кімнаті і торохтіла весело, як і раніше.

— Ой Стефане, чи тобі канікул не жаль? Ніхто розумний на канікули не хворіє, тільки той, хто на голову впав, а ти ж завжди хвалився своєю макітрою. А ми з мамою кілька днів бу-ли на селі, там краще. На Новий рік батько теж приїхав. Учора повернулися. Ой, як добре трохи провітритись. Була сьогодні в Ельжбети. Ага, забула, ось тобі лист: Ох, де ж я його діла? Є. На.

Стефан почервонів. Ельжбета написала йому листа!

Удаючи, що шукає, де видніше, він підійшов до вікна і роз-горнув складений у кілька разів аркуш. Лист був від Бартка. На щастя, Аліна не бачила, яке розчарування відбилося на Стефановому обличчі.

«Стефку, — писав Бартек, — я теж хворів, але тільки два дні. Болів живіт, бо я забагато з'їв усяких ласощів. Були збо-ри загону. Северек з глузду з'їхав. Моя мама піде й скаже, що так не можна. Віктора теж на зборах не було. Я все вам роз-кажу, коли побачимося. Поки що нікому ні слова. Таємниця СТО! Смерть мушкетерам! Бартек».

— А Северек — це хто? — спитала Аліна, коли Стефан повернувся, складаючи аркуша.

— А-а-а! Ти, значить, прочитала Барткового листа?

— Ні-і... так... себто... — зникла Аліна, а потім несподі-вано заявила: — Адже то звичайна записка, лист мав би бути в конверті. Ти б теж прочитав. Що, може б, не прочитав? Не ви-тримав би. Я переконана. Адже по-нашому написано.

— А по-якому ж? По-японському, чи що?

Стефан розсердився, але його обурення не справило ніякого враження на Аліну. Вона глузливо дивилась на хлопця.

— Не конче по-японському, — ущипливо сказала вона. —

Коли ви вже маєте якісь таємниці, то повинні їх як слід оберегати.

Враз Стефанові сягнула одна думка. Він затамував гнів і, удаючи, наче глибоко замислився, повільно мовив:

— А знаєш, Аліно, так справді можна зробити. Ні, я кажу не про такі дурниці, — він зневажливо махнув щойно прочитаною запискою. — Северек — то наш товариш, дуже ретельний піонер, мабуть, щось нове вигадав, а Бартек висміює його. Але, наприклад, коли б хтось із нас захотів переслати в листі якусь таємницю, то її треба заховати не тільки в конверт, бо якщо хто схоче, то може й конверт розпечатати. Адже так?

— Ще б пак! — відповіла Аліна, немовби знала про те з власного досвіду.

— Ну от, — вів далі Стефан. — Якби ті, хто листується, знали китайську чи японську мову, то, звичайно, можна було б вимальовувати ієрогліфи, але мені здається, що найкраще придумати якусь свою абетку, ну, для власного вжитку. Непогана ідея, га? Як ти гадаєш?

— Відкрив Америку!

Трохи глузливий, поблажливий тон Аліни, що відверто трактувала Стефана, як молодшого брата, страшенно дратував хлопця, але він не показував того.

— Яку там Америку, — покірно мовив він. — Я ж знаю, що можна скласти таємний шифр. Навіть читав про це в одній книжці. Але хіба то легка річ? Мені здається, що ні. Можливо, для цього треба багато знати? Коли ми вже будемо в старших класах, то напевне щось придумаємо. А поки що нічого не втнемо.

Аліна зовсім не помітила, як Стефан умілими лестощами привів її туди, куди хотів.

— Ну, не святі горшки ліплять, — ласкаво сказала вона. — І ти зумів би скласти таку абетку.

— Навряд. Для мене то, мабуть, надто важка справа.

— Зовсім не важка. Коли б тобі було треба, то я б розповіла, як це робиться.

— Справді? От добре! — щиро зрадив Стефан. — Допоможи мені, а я тобі за те колись домашній твір напишу. Можеш на мене розраховувати. Тільки одна умова: щоб то був твір ні про що.

— У нас не пишуть творів ні про що, — обурилась Аліна. — То тільки у вашій школі такі дурниці можливі.

— Як то? Хіба ви не пишете творів про канікули? Ти ж до мене прибігала! Або «Золота осінь» чи... «Вечір у місті» абощо.

— Ой Стефане, ти як у воду дивився! — раптом спустилася з неба на землю Аліна. — Нам учителька польської мови вже щось говорила про «Важливу подію в дитинстві».

— Чудово, напишу тобі на сто два проценти.

— Але ж хіба це твір «ні про що»?

— Для мене то ні про що. Такі твори я можу на цілі кілометри розписувати. А, наприклад, з біології — «Порівняння спільних рис комах» або з історії — «Доля селянина в давній Польщі» ніяк не втну, кілька речень напишу й кінець. Хоч ти вмири.

— Наша вчителька любить такі твори, як ти кажеш, ні про що, завжди вигадася щось таке. Це в нас називається «вільна тема».

— І слушно. На таку тему можна писати все, що заманеться. Летиш, немов на крилах. Це не якийсь там підрахунок ніг, голів, суглобів, і щоб точно, як у підручнику. А звідкіля я можу знати, коли в мене пам'ять погана? Однак ти хотіла мені розповісти, як зробити таємну абетку.

— Ну, дивись. — Аліна взяла Стефанів олівець, що лежав на столі, і почала писати на берегах газети. — Ти хочеш, наприклад, написати своє ім'я «Стефан». Тоді пишеш 15, 0, 7, 22, 8, 11. «15» означає «С»; 0, — «Т», а «7» — «Е». Розумієш?

— Розумію, але дуже важко запам'ятати, яка цифра означає яку літеру. Мабуть, визубрити треба?

— Можна полегшити працю.

Стефан мовчки дивився на Аліну, хоч боявся, що вона в очах його прочитає ледве стримуване запитання: «Як ти розшифруєш свої листи?» Зайвий поспіх, якесь необережне слово зрадять його. Тож він гамував нетерпіння і чекав на докладне пояснення:

— Можна полегшити працю, коли домовитись, що «а» — це «1», «б» — «2» і так далі, по черзі. Але такий шифр, — Аліна закопилила губу, — для першого класу. Краще почати з цифри «3» або взагалі написати абетку ззаду наперед. А ще можна кожную другу літеру замінювати цифрою, тоді як натренуєшся, то досить глянути на листа—і вже знаєш, про що йдеться.

— Завдала ти мені роботу! — Стефан сів і аж за голову схопився. — Я мушу сьогодні ж укласти шифр для нашої... — він затнувся, бо мало не сказав «спілки», — для нашої компанії. А тоді можеш бути листоношею. Луснеш, а нізачо не прочитаєш. Будеш сушити собі голову...

— Мені й не снилось сушити собі голову вашим дитячим листуванням. Хоч, якби я схотіла, то напевне розгадала б його. Не таке розгадували. Ти, мабуть, не знаєш, що в Парижі на одній площі стоїть обеліск, який Наполеон вивіз з Єгипту. Весь обеліск покритий ієрогліфами. Їх вирізьблено за кілька віків до нашої ери. Коли Наполеон привіз той обеліск, ніхто не знав, що на ньому написано. А проте знайшовся чоловік, що прочитав ті ієрогліфи. З твоїм зашифрованим листом, либонь, було б трохи менше клопоту, га?

Ох, як же Стефан жалкував, що ніхто ніколи не оцінить його янгольської лагідності й терпіння! Баранячої міни, яку він корчив, щоб Аліна ні про що не здогадалася! О Вікторе, майбутній акторе, ти б так не зумів!

Аліну дуже тішила покірність Стефана, що завжди був такий задержуватий. Вона поклала собі дати йому ще одну пораду.

— Стефано, я тобі ось що скажу. Коли ви хочете мати свій шифр, то ще треба придумати й пароль.

— Авжеж, треба, — згодився Стефан, хоч зовсім не розумів, що Аліна має на увазі.

— Пароль має бути щоразу інший. Адже хто-небудь міг би розгадати ваш шифр і на зло або жартома писати листи від тебе Барткові, а від Бартка тобі. Понаписував би всяких дурниць, ви б полаялися — і кінець вашій дружбі. А коли під листом стоятиме пароль, то відразу буде видно, що пише втаємничений.

— Ти сама казала, що кожного разу пароль треба змінювати. То звідки ж той, хто одержить листа, знатиме, чи то лист від товариша, коли товариш змінив пароль і не попередив про те?

— Треба домовитись. Пароль повинен складатися з двох слів, підібраних так, щоб перше слово означало, ну... ну, якусь рослину, а друге, припустимо, щось залізне. Ви обидва про те знаєте, ти, пишучи до нього, підписуєшся, наприклад, «резада і гармата», а він до тебе «хризантеми і відро». Ти «порічки й сапа», а він...

— Капуста й ніж! — радісно крикнув Стефан. — Це ж чудово! Мені страшенно подобається! Помідори й лопата! Огірки й обценьки! Квасоля й міст! Петрушка й ножиці! Чудово!

— Для тебе з рослин сама городина існує, — ущипливо мовила Аліна.

— Нехай буде «троянда й кочерга»! Ну, я для нас таке вигадаю, що ти очі витріщиш. Побачиш!

Стефанові дуже сподобалась думка скласти власний шифр,

призначений лише для членів СТО, спеціальний пароль, який щораз буде змінюватися, — це ж так цікаво! Він справді хотів сьогодні ж укласти таємний шифр і ніяк не міг дочекатися, коли Аліна піде. Сьогодні вона була зовсім в іншому гуморі, ніж тоді, на вечірці у Ведмідьських. Торохтіла без перестанку. Стефан уже не дуже й слухав її, тільки дивувався, як вона швидко й багато говорить.

Нарешті Аліна пішла. Стефан негайно витяг зошита, до якого переписав цифри і літери з тієї записки. Н, 1—О, 19, Е, 20, А, 26, І, 30 — В, 17, Е, 21, О, 14, — 15, — О, 15, О, 22, И, 24.

Це про такий шифр Аліна говорила: кожна друга літера замінена цифрою. Коми, мабуть, відділяють літеру від літери. А що означають поперечні риски? Ага: вони стоять між окремими словами. Перше слово: Н,1 — що ж це таке? Стефан перебрав: ну, не, ні, на. Найкраще пасувало «на». Тоді «1» означало б літеру «а». Це вже дещо...

Коли Стефанова мати надвечір повернулася додому, він сидів, увесь червоний, над аркушем, що зверху до низу був списаний рядами літер і цифр.

— Стефане, ану лягай до ліжка! У тебе, мабуть, знову температура!

— Ні, мамуню, ніякої температури в мене немає, тільки я зовсім забув про їжу. Так намучився...

— А що, задача така важка? Ну, і розв'язав?

— Розв'язав, — переможно відповів Стефан. — Знаєш, один учений ще більше мучився, але врешті досяг мети. Я теж.

У записці, яку Аліна тоді вийняла зі схованки в підвалі, повідомлялося:

«На операцію внесок 15 злотих».

РОЗДІЛ XVIII

*Не тільки в Ахіллеса була п'ята. СТО має власний шифр.
Стефан бере уроки танців*

Стефан просто місця собі не знаходив з нетерплячки. Він знав таємницю! Розгадав таємну абетку! А чого те все варте, коли ні перед ким не можна похвалитися своїми успіхами? Якби хоч Вікторові сказати. А якщо Вікторові, то чому не Барткові? Бартек серйозніший, він би навіть випадково не пробалакався.

Але... Нині Стефан сам господар становища. А потім? У то-

го ж Віктора завжди безліч ідей. І він сердиться, коли Стефан чи Бартек не згоджуються з ним, а коли з ним погодитись, то рідко виходить щось путне. Ні, краще нікому про відкриття не говорити.

Однак треба принаймні здійснити ідею таємного шифру для Спілки Трьох Ображених. Це можна і навіть слід зробити разом.

— Люцино, тобі доведеться зараз сходити до Віктора.

— Не доведеться, бо я не хочу.

— А я тобі кажу, що доведеться.

— Ні! Скоро стане темно, і я боюсь.

— Така велика дівчина, а така боягузка. І тобі не соромно?

— Зовсім не соромно. Ще хулігани нападуть.

Стефан аж сичав з люті. Ото б мама почула про хуліганів!..

— Добре. Я піду сам, хоч і хворий. Однак коли я від того зовсім занедужаю, ти будеш винна. А як умру — тоді побачиш.

— І зовсім ти не вмреш, — упиралася Люцинка, — бо ти вже здоровий.

— Мамуню, — голосно мовив Стефан, — я збігаю до Віктора.

— І не думай, — відповіла мама з кухні. — Якщо завтра буде гарна погода, то вийдеш.

— Але ж, мамуню, мені конче потрібна географія. Сьогодні ввечері я б повторив пройдене, бо зразу після свят мене напевне викличуть.

— І завтра встигнеш!

— На завтра ми домовилися з Бартком разом розв'язувати задачі. Сьогодні в мене весь вечір вільний, а без підручника я нічого зробити не можу. А як схоплю двійку, то всі на мене нападають. А хоч хто-небудь мені допоможе? Хоч на остілечки? Адже могла б Люцина збігати.

— Добре, нехай Люцинка сходить, — мовила мати, переко-нана Стефановими доказами.

Люцина скривилась, показала Стефанові язика, але коли вже мама сказала, щоб вона сходила, то доведеться йти.

— Скажи Вікторові, щоб негайно — чуєш? — негайно прийшов до нас. Зрозуміла?

— Ага. Тобі захотілося, щоб він до тебе прийшов, і тільки тому я й повинна йти. А про географію ні слова. От ти себе й виказав.

— Нічого не виказав. Я вважав, що ти сама догадаєшся. Звичайно, Віктор повинен захопити з собою географію. Але...

Та Люцинка вже була за дверима.

Думка скласти таємну абетку для членів СТО надзвичайно сподобалась Вікторові.

— Чого ми раніше про це не подумали, — бідкався він. — Адже для такої організації, як наша, — то важлива річ. Звичайного листа кожен може прочитати, розмову по телефону кожен може почути, а так напишу я тобі або ти мені про яку-небудь справу великої державної ваги, і навіть коли наші листи опиняться в руках у ворога — не біда, він шифру не розкусить.

— Отож-бо, — Стефан мимоволі дер кирпу: адже то була його ідея. — Давай олівця, складемо шифр. Ото Бартек здивується!

Він написав на аркуші паперу всю абетку. Щоб невтаємниченим важче було розгадати шифр, він позначив літери цифрами як попало. Потім написав шифром слово «таємниця» і дав Вікторові прочитати. Той довго марудився, доки познаходив за цифрами відповідні літери, і зрештою роздратовано мовив:

— Такий шифр нікуди не годиться. З абеткою перед очима не можу прочитати, а що ж тоді без абетки? Виходить, я завжди повинен носити з собою шифр. А я неухажливий. Всі великі люди були неухажливі, знаєш?

— Тепер уже знаю. То й що?

— А те, що неухажливі люди все гублять. Отож, коли я загублю папірець з шифром — усій таємниці кінець. Кінець і крапка.

— Ну, значить, треба його вивчити напам'ять.

— Ще чого не вистачало. Мало мені доводиться уроків зубрити, то я ще якийсь дурний шифр вивчатиму.

— Придумай розумніший, — образився Стефан.

— Певна річ, придумаю. Найрозумніше завжди те, що найпростіше. Дивись: «а» це 1, «б» це 2, «в» це 3 і так далі. Нічого зубрити не треба. Можна на пальцях вирахувати. Тільки треба запам'ятати, на який десяток які літери припадають. Ба-чиш, як просто?

— Дуже просто, — надувся Стефан. — Надто для тих, хто захоче прочитати нашого зашифрованого листа. Ото вже справді буде, як ти кажеш, кінець і крапка.

— Нічого подібного. Аби до такої простої речі додуматись, треба, щоб отут, — Віктор постукав себе пальцем у тім'я, — олія була. Розумієш?

— Ані в зуб ногою. Видно, в мене тут, — Стефан з іронією поворачив Вікторів жест, — немає олії.

— Ну, ти ж не винен. — Віктор удав, наче він не дочув іронії в Стефанових словах. — Зараз я тобі все поясню. Звичайні

люди уявляють собі хтозна-що, сушать собі голову, щоб розв'язати найпростішу справу...

— А ти не сушиш собі голову, щоб розв'язати найпростішу задачу? — нагадав не без зловтіхи Стефан.

— Ні! Не сушу! Я зразу впевнююсь, що не розв'яжу задачі, і переписую її в тебе або в Бартка.

— Справді. Геніально, бо просто. Еге ж?

— Можеш не глузувати. Ти чув що-небудь про Гордіїв вузол?

Стефан знизав плечима. Тепер Віктор узяв реванш.

— Ну так. У кожного є своя п'ята, а в тебе навіть дві: польська мова й історія.

— У тебе теж дві п'яти.

— Ні, ахіллесова п'ята в мене тільки одна — математика. В Ахіллеса теж була одна.

— Клишоногий твій Ахіллес.

— Не клишоногий. У нього обидві ноги були чудові і все тіло невразливе ні до якої зброї, тільки одна п'ята...

— Вікторе, я зараз як уріжу тебе чимось твердим, то виявиться, що в тебе ахіллесова п'ята й на голові є, бо там гуля вискочить така, як куряче яйце. А тобі стародавня історія за іграшки? То скажи що-небудь про теорему Піфагора.

— Здаюсь! Здаюсь! — тікав від Стефана Віктор навколо столу. — Хай він провалиться, той Піфагор! Хай його дідько схопить! Скільки я намучився з тією теоремою! А по святах математик напевно до мене причепиться. Він має на мене зуб. Ти зауважив?

— Не зауважив. Тобі лиш так здається. Ну, то як же з абеткою?

— Ми ж її склали. Про що ти кажеш?

З Віктором так завжди було. Що він придумав — те мусило бути найкраще. Стефанові не лишалося нічого іншого, як утерти йому носа подвійним і змінним паролем. Віктор зрозумів з одного слова.

— Значить, ми можемо взяти, наприклад, назву якогось наїдку.

— І додати щось з географії, — швиденько докинув Стефан, побачивши, що мама заглядає до кімнати.

— Добре. Отже, тушкована капуста... — Віктор з приємністю потягнув носом, бо з кухні йшов смачний запах капусти.

— ...і Атлантида! — докінчив Стефан.

- Млинці з м'ясом...
- І Суецький канал!
- Смажена ковбаса...
- І Галапагоські острови!
- Картопля з салом...

Стефан дедалі з більшим подивом позирав на Віктора, що, називаючи черговий наїдок, прямо таки втішався, аж слину ковтав і очі примружував. Добре, що хоч назви страв він вимовляв стиха. Тим голосніше Стефан кидав у відчинені двері географічні назви:

— І Мис Доброї Надії!

— Або так: горохова юшка на бульйоні, а на друге — локшина з сиром. У-у-у, скажу тобі, перший клас! — Віктор знову ковтув слину.

— Чи ти з неба впав? Під зашифрованим листом цілий обід готуватимеш? — крикнув обурено Стефан.

Віктор отямився.

— Е ні... про що ми? Ага: пароль. Так, так. А я про маму згадав. Ти ж знаєш, мами дома немає. А коли вона дома, то завжди такий список на цілий тиждень зробить і вивісить на буфеті в кухні. Кожен, хто є дома, відповідає за те, щоб наприклад, горох на ніч був намочений або капуста на борщ куплена. А знаєш, Стефано, я сьогодні такий картопляний суп зварив — пальці оближеш. Ще й на вечерю залишилось, хіба що Костек... Але мені вже пора йти, я тільки-но згадав про одну важливу справу.

Ту мить до покою заглянула Стефанова мати.

— А ходіть-но до кухні. З'їсте трохи капусти.

Віктор почав відмовлятися:

— Красно дякую. Я як ішов з дому, то так наївся... І взагалі... мені вже треба йти, бо Костек, мабуть, забуде про вечерю, а мами немає...

— Не балакай, а йди швидше, бо капуста холодне.

Зваживши на це, Віктор так заходився коло капусти, що господиня двічі йому підкладала. Після чаю з печивом він витер губи хусточкою і вишукано подякував, устаючи з-за столу.

— Тепер вертайтесь до своєї географії, — мовила мати.

Стефан уже в кімнаті пояснив здивованому Вікторові, до чого тут географія.

Абетку було складено. Лишилось тільки повідомити Бартка. Хлопці умовилися піти до Ведмідьських завтра.

Бартек не виявив захвату, чого хлопці аж ніяк не сподіва-

лися. Він не хотів розуміти, яка то видатна річ — власний шифр.

— Ну, й що з того? — спитав він, вислухавши палку і не позбавлену, як звичайно, перебільшень розповідь Віктора. — Ну, й що з тієї абетки? — повторив він спокійно.

Вікторові й Стефанові просто мову відібрало: так байдуже сприйняти їхню чудову новину!

— Як то що? Ти не розумієш? — закричав нарешті Стефан. — Ми зможемо листуватися один з одним!

— Ми й так можемо. Ти одержав мого листа?

— От-от: одержав, але я певен, що Аліна його прочитала.

— Ну то й що? Щось сталося?

— Цього разу нічого не сталося, але коли б ти звирив мені якусь таємницю або щось важливе...

— То я б не передавав листа через Аліну, а сказав би тобі її сам або переслав поштою.

— А ти гадаєш, що на пошті не можуть розпечатати листа і взнати таємницю?

— Ви з глузду з'їхали, — заявив Бартек. — Про що ми писатимемо? Про уроки на завтра? Чи про те, щоб один прийшов до другого? Дуже великі секрети!

— Слово честі, у мене просто руки опускаються. — Віктор кинувся на канапу, аж пружини зойкнули. — Бартусю, мені тебе щиро жаль. У тебе є хист до точних наук, це правда. Математик з тебе чудовий, це теж правда. Але уяви в тебе нема ні на гріш. Ані на півгроша. Ти начебто практична людина, а не подумаєш про такий випадок: наприклад, я вмираю. Лежу на смертному ложі, — кажучи це, Віктор простягнувся на каналі і склав руки на животі. — І жаль мені лише одного: що забіраю з собою до могили таємницю схованих у парку скарбів. І от що я роблю: простягаю посинілу руку і прошу аркуш паперу, на якому ставлю кілька знаків, зрозумілих тільки нам. Згортаю папір надлюдським зусиллям, кидаю останній потьмянілий погляд... І кінець. І крапка. Тоді не Костек, а ви, мої вірні друзі, успадкуєте мою рогатку, і засувку зі справжньої бронзи, і колекцію пряжок.

Віктор кінчив і застиг нерухомо. Стефан піддався настроєві і аж подих затамував. Раптом кімната наповнилася реготом. То Бартек упав поперек Віктора на канапу і аж ногами дригав, так сміявся. За хвилину до нього приєднався Стефан, та й Віктор, силкуючись вибратися з-під важкенького тягара, давився сміхом.

— Згода! — кричав Бартек. — Здаюсь! Певна річ, у таких випадках шифр потрібний. Ой, леле! За чим би ми з Стефаном сльози проливали, якби справжню бронзову засувку успадкував Костек! Та ще й найкращу в класі рогатку! Згода! Від сьогодні користуємось вашою абеткою!

Стефанові нагло перехотілося сміятися. Як це «вашою» абеткою? Він чекав, що Віктор спростує непорозуміння, але той або взагалі не чув помилки, або не надавав їй значення, бо вже знову почав жваво пояснювати Барткові складний для невтаємничених, але простий в основі метод користування паролем.

Бартек і тут заперечив. Правда, галузь кулінарії була йому така сама близька, як і Вікторові, але він одразу висловився проти нелюбої географії.

— Нехай буде що-небудь з історії, це краще.

Віктор би погодився, йому було все одно, але тут ображено втрутився Стефан:

— Ані слова з історії. Я не згоден. — А побачивши, як здивувався Бартек, пояснив: — Так, так. Не витріщай очей. Я маю право не згоджуватися. Чия ідея ця абетка? Моя. Хто придумав такий комбінований пароль? Може, Віктор, га? Ні на яку історію я не згоден.

Віктор не бажав сперечатися про заслуги у винайденні абетки та пароля і швидко почав:

— Знаєш, Бартку, з історією воно й справді якось недобре виходить. Ти тільки послухай: «Грюнвальдська битва і свинячий холодець» або «Олександр Македонський і фарширований перець». Ні, це смішно, слово честі. Так не можна. Стефан має рацію.

— Два проти одного, поступаюся, — діловито оголосив Бартек.

Стефан нагадав про літопис. Він зовсім не думав зрікатися навіть такого скромного вшанування своїх заслуг.

Коли Бартек уже замикав на ключ шухляду з літописом, Ельжбета відчинила двері і з порога спитала:

— Хлопці, хочете прийти до нашої школи на вечір?

Віктор та Бартек зразу ж погодились. Стефан ніяк не міг знайти причини до відмови, і його мовчанку Ельжбета зрозуміла як згоду.

Ввечері батько слухав радіо. Передавали танцювальну музику. Люцинка витягла маму з кухні і танцювала з нею навколо столу. Вона підстрибувала, як горобець на нитці, аж батько

сміявся, крутилася спритно і в такт. Стефан заздрісно дивився на неї і врешті промовив хрипким голосом:

— Та-ак, Люцинку мама навчила танцювати, а мене, значить, не треба?.. Всі вистрибують, тільки я, мов той слуп у кутку...

Того вечора Стефан почав знайомитися з мистецтвом танцю. І той перший урок навіть минув непогано.

РОЗДІЛ XIX

Чудо-велосипед. Підступно задумана, але часно підслухана пошта. Северка треба навчити розуму

Велосипед, що його купив батьківський комітет для найкращого учня, стояв у вестибюлі школи, якраз посередині, але за дерев'яним бар'єром. Це було і добре, й погано. Погано, бо кожен хотів торкнутися велосипеда, спертися рукою на кермо, переконатися, чи легко ходять педалі. А були й такі недовірки, що твердили, ніби то взагалі велосипед не справжній і шкода й час гаяти дивитися на таку «липу». За дивним збігом обставин «недовірки» виходили переважно з нечисленної, на щастя, групи патентованих ледарів, яких не могло спонукати до науки навіть таке диво, як той чудовий велосипед.

А велосипед таки справді був чудовий! Від нього очей не можна було відірвати. Перші дні після зимових канікул до бар'єра увесь час так і липнули цікаві. Після кожного дзвоника потічки хлопців і дівчат з усіх класів зливалися в один стрімкий потік. Він спадав з усіх поверхів прямо у вестибюль, в напрямі до велосипеда. І весь час учні знаходили в ньому якісь нові принади, весь час поїдали очима прекрасний витвір техніки. Минали дні, а хвиля захоплення не спадала.

Чорна лакована рама, сріблясті спиці, сидло, що пахло шкірою, ланцюг, навіть насос, навіть гальмо — все це стократ обговорювано, обмацувано очима, показувано пальцями.

От через те бар'єр і був потрібний. Добре, що він був, бо жодна машина, навіть зроблена найдосконалішим майстром, не витримала б, коли б її стільки обмацували. Крапля по краплі і скелі руйнує.

— Дуже добре, що тієї нагороди не можна брати в руки, — зауважив якось Бартек, стоячи з друзями біля бар'єра.

За хвилину перед тим сторож якраз відіпхнув кількох п'яти-

класників, які так напірали на бар'єр, що він аж вигнувся й затріщав.

— Дуже добре, — притакнув Стефан.

— А що — поменшало б його? — задирикувато мовив Северек, що стояв поблизу.

— Ти вгадав, — спокійно відповів Бартек. — Кожен захотів би покрутити колесо, натиснути на педалі, перевірити гальмо. Ого! Були б і такі, що поцікавилися б, чи не злущиться лак, коли дряпнути нігтем. І на кінець року стояв би тут зовсім інший велосипед.

— Невелика радість — одержати обідраний велосипед, — скривився Стефан.

— А вже про гонки... й мови не може бути, — додав Віктор.

— Ну, коли говорити про вас, то можете не хвилюватися: ні новий, ні обдряпаний цей велосипед вам не попаде! Тож не журіться, дорогі товариші, пошкодуйте нервів.

У словах цих, сказаних з удаваною чемністю, було стільки глуму, що навіть незворушного Бартка зачепило.

— Чому?

— Чому? — гостро повторили Стефан і Віктор, обертаючись до Северка.

— Тому, що цей велосипед одержить у нагороду той, хто... хто... сумлінний... і ретельний... і передовий, і весь час дбає про піонерську честь!

Останні слова Северек виголошував уже піднесеним тоном, а на слові «честь» ударив себе в груди, даючи зрозуміти, що саме в тому місці згадана честь обрала собі гідне пристановище.

— Ти ба який мушкетер! Хто б подумав, — глузливо мовив Стефан.

— Справді. Істинний Портос! — підхопив Віктор. — Чого тут тільки нема: і обов'язок, і сумління, і честь! Тобі тільки шпаги та кінського хвоста бракує. Северку, серце моє, плюнь на велосипед. Мушкетери з висоти чотирьох копит промовляли. А в тебе тільки двое, і ті не підковані.

Северек почервонів як рак. Хлопці й дівчата навколо уважно розглядали велосипед, але кілька, що стояли ближче, чули «обмін думками». Хтось схвально шморгнув носом, хтось пирснув.

— А ти не дражнись! Зрозумів? — кинувся до Віктора Северек. Учитель, почувши крик, підійшов до натовпу, що вже танув, бо пролунав дзвоник. Уздрівши вчителя, Віктор став сумирний, немов ягнятко.

— Хто дражниться? Схаменися! Скажи вже краще, що я тебе надто хвалю. Скажіть, — звернувся він просто до вчителя, — коли я порівнюю його з мушкетером, наприклад з Арамісом, — то хіба дражню?

— А кінський хвіст, а копита? — кричав роздратований Северек.

— Це так звані «художні засоби», — з поважною міною пояснив Віктор і, помітивши здивований погляд учителя, додав: — Щоб змалювати твій образ. Ми якраз проходимо це з літератури. Севере, ти був неуважний на останньому уроці. Коли ти не візьмеш себе в руки, не бачити тобі велосипеда, як власних вух.

— Ну, годі! До класів! Ви дзвоник чули? — нетерпляче мовив учитель.

—...і показував Сітаркові блокнота. Там у нього занотовано: коли ти списував, у кого й що, — розповідав Бартек.

Віктор, якого це стосувалося, сидів, наче в рот води набрав. А такі випадки, коли йому бракувало слів, траплялися рідко.

— Ну, добре. І що з того? — кинув Стефан. — Сітарек питав його?

— Нащо було питати? Северек сам похвалився. Завтра він збирається йти з тим блокнотом до директора. Щоб директор побачив, яке з нас добірне товариство.

— З нас? — повторив Віктор. — Він же казав тільки про мене.

— Дай мені закінчити. Спочатку він казав тільки про тебе. Що в тебе немає ніякої поваги до піонерського керівництва, себто до нього, що ти весь час його висміюєш, що для тебе немає нічого святого і так далі. А потім, що він тобі завтра влаштує сюрприз і що разом з тобою весь бур'ян з поля, себто з нашого класу, треба вирвати. А той бур'ян — це ніби Стефан і я, бо ми теж є в Северковому блокноті.

— Ну, в гарному товаристві завжди веселіше.

Видно було, що Віктор потроху оговтується.

— А той блокнот заведено тільки на нас чи на весь клас? Сітарек там теж є? — поцікавився Стефан.

— Ні! Сітарка немає. Север казав, що хто з ним добре живе, той може не боятися. А Сітарек же на кожних зборах годинника йому позичає. Отже, про нього Север начебто не пише. Та Сітарек не дуже йому вірить. Він мені сказав, що все те йому не подобається, так піонери не роблять.



— Але Северкові він цього не сказав? Боягуз! — схопився Віктор, грюкнувши партою.

— Не сказав, — підтвердив Бартек і важко опустився на парту. Видно, його страшенно стомила така довга мова.

— Ну, і що тепер? — нетерпляче спитав Стефан.

— Треба поміркувати, — мовив Бартек.

— Еге ж, знаю я тебе: поміркувати, продумати, зважити, обговорити. Ти, Бартусю, можеш собі дозволити таку розкіш. Голову даю, — Віктор у запалі плеснув себе рукою по голові, — голову даю на відруб, що про тебе там написано набагато менше, ніж про мене. Ти, серденько, нічим директора не вразиш. Але я! Горе мені, коли він позаписував усе! Ні, я не можу допустити, щоб через це пан директор журився. А він журитиметься — я директора добре знаю. І мамі скаже, і мама теж журитиметься. Ні, хлопці, якщо ми на таке погодимось, то нехай мене зараз же, негайно кладуть у могилу. І кінець. І крапка.

— Не гарячкуй, — мовив Бартек, але його слова подіяли зовсім навпаки.

— Я гарячкую? Я? — Віктор раз у раз хряпав кришкою парті. — Виявляється, ви мене не знаєте! Я спокійний, як Тихий океан! Як усі океани світу, закуті полярним морозом! Так. Щоб ви знали і щоб вас переконати в цьому, я негайно йду до Северка і цілком спокійно заявляю йому...

— Що? — спитав Бартек.

— А тепер ти не даєш мені закінчити. Отже, моя заява буде така: в одне вухо — раз! У друге вухо — два! — Віктор бив повітря перед собою, кришка парті без упину торохтіла.

— Далі... три! Кров чвиркає з носа! Северисько граціозно беркиць на землю! Це чотири! А я страшенно зневажливо поглядаю на нього згори, просто з сорокового поверху, і кажу: «Кінець і крапка», — і йду геть з його блокнотом у руках. Хлопці! Весь клас урятовано! Хто це зробив? Хто? Оцей скромний хлопчина, який стоїть перед вами і недарма носить ім'я Віктор, що латиною означає переможець.

— І який носить прізвище Пуголовок, — злостиво додав Стефан. — Мабуть, тому ти й лізеш у бійку. Але палиця має два кінці. Звичайно, ти можеш дивитися згори на лежачого Северка, але ти його спочатку поклади. У нього кулаки добрі...

— То ходімо втрьох. Ми СТО чи ні? Присягалися: «Вірність та братерство до останнього подиху»? Пам'ятаєте? А як не хо-

чете, то значить, наша СТО нічогосінько не варта! І кінець. І крапка.

Тепер уже Бартек не витримував:

— Годі! Про вірність та братерство ми, звичайно, пам'ятаємо. Але я на тебе теж можу з сорок п'ятого поверху подивитися, знаєш? СТО прагне до світлої мети, записано в літописі. Пам'ятаєш? А в тебе світла мета — це «у вухо — раз» і «в друге — два»! І кров з носа пустити! І втрюх на одного — он яка світла мета. Так?

Віктор не знав куди очі діти.

— Еге... Я теж гадаю, що так не можна, — озвався збентежений Стефан, який хвилину тому був ладен іти на Вікторів поклик. — Галас підніметься, Северкова мати прибіжить до директора, і по ниточці дійдуть до клубочка. А нам же треба, щоб Северек не пішов завтра з тим блокнотом...

— Що ж робити? — Віктор покірно дивився на Бартка.

Бартек ухвалив:

— Напиши йому кілька слів. Ввічливо, діловито й твердо.

— Гаразд. Зараз напишу, — Віктор, скривившись, вирвав аркуш із зошита й почав гризти ручку. — Як почати? Адже не «шановний пане»? «Шановний товаришу» — теж ні. То собака, а не товариш.

— Напиши: «Шановний громадянине!»

— Гаразд, хай буде «Шановний громадянине». Далі вже я сам.

Віктор писав чіткими, великими літерами. За кілька хвилин він прочитав:

Шановний громадянине!

Слухай, Севере, ти з самого початку став під нас підкопуватись. Досі це тобі миналося. Ми не хотіли прийижуватись, звертаючи увагу на таких типів, як ти. Але якщо ти нині, висолопивши язика, помчиш до директора капати на нас, то найближчими днями понесеш додому в портфелі власні зуби, а батько й мати, побачивши тебе, упадуть трупом. А подумай, чим батьки перед тобою завинили? Схаменись і почни жити як людина, тоді ти, може, перестанеш бути свинею, чого тобі бажає з піонерським привітом

Віктор Пуголовок.

Бартек незадоволено похитав головою.

— Лист мав бути ввічливий, а в тебе вийшло зовсім навпаки. Викресли оті «зуби».

— Викреслюю, хай буде так. А що замість «зубів» поставити?

— Нічого, викресли все речення до кінця.

— Нічого?.. Так не можна, бо моя думка йде нанівець. Там сказано: «Але якщо ти нині, висолопивши язика, помчиш... то найближчими днями...» — а далі я викреслю і що? Голуба миру намалювати?

— Я б так не написав, — упирався Бартек.

— Я думаю! — задер носа Віктор. — Не кожен так зуміє. Відколи вже я працюю над власним стилем. А стиль — обличчя людини, знаєш? І не тільки я так вважаю. Якийсь мудрець хтозна-коли теж так сказав. Може, колись і ти хоч трохи зрівняєшся зі мною.

Бартек тільки плечима знизав. Тим часом Віктор ретельно згорнув аркуш, написав зверху ім'я та прізвище адресата й сказав:

— Треба негайно вручити зацікавленій особі. Хто це зробить?

— Не я, — відповів Бартек.

— І не я, — мовив Стефан.

— Ну, то ходімо до його будинку, може, трапиться якась нагода, — ухвалив Віктор.

«Нагода» мала щонайбільше сім років, кашкет з відірваним козирком і дуже сопливий червоний ніс.

— Слухай-но, малий, ти знаєш, де живуть Вітковські?

— Знаю, а що?

— А Северка Вітковського знаєш?

— Знаю, а що?

— Візьмеш цього листа і віднесеш йому, добре?

— Ні! Не віднесу.

— Віднеси. Хіба тобі шкода?

— Сам віднеси. Северек б'ється.

— Що? Такого гарного хлопця, як ти, б'є? Ох він негідник! — підлещувався Віктор. — Але дома він не битиметься, не бійся. Мати не дозволить. А коли віднесеш листа, я тобі щось дам.

— А що?

— Марку. Гарну марку, от побачиш. За таку марку тобі в школі кожен дасть, що ти схочеш. Ну, віднесеш?

Хлопчик підійшов і взяв листа.

— У власні руки, чуєш? — крикнув услід йому Віктор.

Ждали вони кілька хвилин. Малюк повернувся і простягнув червону, змерзлу, як і ніс, руку:

— Давай марку.

— Віддав? — спитав Віктор.

— Так.

— У власні руки?

— Ну, у власні. Давай марку.

— А Северек питав, хто тобі дав листа?

— Не питав, бо його не було дома. Лист взяла у власні руки його мама.

Стефан пирхнув, Віктор був злий. Якби там не було товаришів, особливо Бартка, малий замість марки одержав би дулю. А так, під мовчазним поглядом Бартка, Віктор дістав блокнота й почав гортати сторінки. Врешті він знайшов марку й поклав на долоню малому. Той, незважаючи на свій вік, уже розумівся на марках, бо, глянувши на неї, розчаровано скрикнув:

— Пхе! Оце така гарна марка?

— Гляньте на нього! Носа витерти не вміє, а такою маркою нехтує! — удав обуреного Віктор. — Такою маркою! Ти знаєш, хто то на ній? Копернік! Сам Копернік!

Приголомшений потоком докорів, власник кашкета з відірваним козирком промимрив:

— Знаю.

— Отож! Ну, бувай!

Стефана подія явно розвеселила. Однак Барткова міна непокоїла Віктора, бо він невдовзі кинув:

— А що, може, треба було Мексіку віддати або Конго? Він же у власні руки не вручив.

— Він не зрозумів, що це означає, — пояснив Стефан. — Однак що б нам зробити таке, аби показати тому Северкові, провчити його...

— І одержати велосипеда! — закінчив Віктор.

Бартек усміхнувся.

— Навіщо стільки слів? Спосіб єдиний.

— Єдиний, але найгірший, найважчий, — жалібно мовив Стефан. — Бартку, ти допоможеш мені з історії? Історичка попередила, що питатиме пройдене, і я вже спати не можу.

— Я можу, — трагічно зітхнув Віктор. — Але найкращі хвилини, золоту пору моїх юних років повиває чорним смутком та клята математика.

— І напис над ліжком не допомагає? — підколов його Стефан.

— Допомагає, але тільки-но гляну на нього, то й згадаю, що мушкетерам не треба було вчити ніяких геометричних теорем. Щасливі! Бартусю, голубе, допоможеш мені?

Бартек удруге кивнув головою.

РОЗДІЛ XX

Хто краде? Почалося з гантованих літер. Север сів маком

Дивні й дуже прикрі речі почали діятися в будинках на вулиці Беднарській. Щокілька днів з під'їзду до під'їзду, з квартири до квартири бігла звістка про нову крадіжку. Спочатку в одному під'їзді зник дитячий візок. Власники його жили на четвертому поверсі, щодня вносити і виносити візок було незручно, тож вони вирішили залишати його в кутку, біля входу в підвал. Візок був старий, нікому, здавалося б, не потрібний. А проте знайшлася людина, що звабилася на нього.

Друга крадіжка була зухваліша. Злодії зламали замок у підвалі й поцупили звідти справжній дитячий велосипед. Хазяї на зиму винесли його до підвалу, щоб не захарашував переповненої квартири. А третя просто налякала всіх. Бо що ж то був за злодій, коли він, не ламаючи замка, пробрався в квартиру інженера Росвятинського і забрав звідти маленький туристський радіоприймач? Як він увійшов? Чому вкрав лише радіоприймач, а не торкнувся чемодана в передпокої, не взяв чогось із шафи чи з письмового столу?

— Це хтось свій, — запевняв двірник пожилців, що допитувались за подробиці. — Чужого ж сразу видно. За приймач я не кажу, його можна під полою винести. А велосипед, візок? Його злодій десь у себе сховав, а потім, коли стемніло, виніс. Я всіх тут знаю. До своїх не придивляюся, от він і міг проскочити.

— У Росвятинських злодій, певне, орудував відмичкою. Так і в міліції сказали. А як він простежив, коли їх дома не було? Хибала має рацію, то, мабуть, хтось свій. Знає, де й коли господарі відсутні, — мовив Стефанів батько, припасовуючи новий замок до дверей.

— Ми нічого про той приймач не знали, — дивувалась мати, — хоч інженер у нашому під'їзді живе, а злодій знав.

— Росвятинських не видно й не чути. Люблять тишу, аж шкода їх, що вони під Бродськими живуть. Наслухаються бешкетів.

— Татусю, — втрутилась Люцинка, — пані Росвятинська ходить до пані Пагач навпроти. Я бачила.

Стефан чув усю розмову, проте участі в ній не брав. Іншим разом його б схвилювала і сама крадіжка, і те, що вона сталася так близько. Але сьогодні!

Йому від шкільних справ аж голова пухла. Він сидів за столом у великій кімнаті, удаючи, що читає книжку, і час від часу стискав руками голову, наче боявся, що вона лусне. Коли ж вона навіть не була гаряча. А шкода! Стефан благословив би новий грип, високу температуру і навіть справжній біль. Що завгодно, аби тільки викликати співчуття батьків і відвернути якнайдалі їхню увагу від першого півріччя і табеля з оцінками.

Соромно признатися, але звістку про крадіжку він сприйняв просто з полегкістю. Батьки й Люцинка були такі вражені нею, що, мабуть, не швидко згадають про речі, на думку Стефана, набагато важливіші.

— Отаке життя! — прошепотів він і знову стиснув голову, котрий уже раз пригадуючи, яка біда несподівано звалилась на нього.

Звичайно, на чудовий табель він не плекав ніяких надій. Бартек і Віктор теж. Та коли вже вони пообіцяли собі, що кожен візьметься до своєї ахіллесової п'яти, — то тим самим твердо стали на правдивий шлях. І навіть визначили найближчі дні на «підтягування». Стефан і нині добре пам'ятає приємну бадьорість, яка так недавно сповнювала його на згадку про їхню незламну ухвалу, що увінчається... здобуттям велосипеда.

Але вчителі можуть усе зіпсувати. А ще кажуть, що вони дбають про успішність учнів. Аякже!

Минулого четверга пополудні Віктор та Бартек повинні були допомогти Стефанові приготуватися з історії. А вчителька історії навмисне; безумовно навмисне, викликала Стефана на день раніше, коли він того зовсім не сподівався. І як підступно!

Стефан того дня був винятково уважний. Він слухав, як викликана учениця докладно й цікаво розповідала про Наполеона. Назвала навіть рік його народження — 1769. Вчителька, дуже задоволена, похвалила її і сказала:

— Видно, що ти цікавишся історією. Дякую.

Усміхаючись, вона поставила оцінку і зразу ж звернулася до Стефана:

— А Журавець нам скаже, що було через двадцять років.

Стефан зібрав усе своє самовладання, на яке тільки міг спромогтися з несподіванки.

— Через двадцять років Наполеонові було двадцять років, — відповів він упевнено.

Тут і там пролунав сміх. Він дедалі гучнішав. За мить уже реготав увесь клас. Вчителька підозріливо подивилася на Стефана, врешті теж криво усміхнулася.

— Ну що ж, сідай.

Все було ясно. «Дякую» вчителька казала, коли ставила п'ятірку або четвірку. «Сідай» означало двійку.

Чи варто було після того повторювати з товаришами історію?

Бартек вважав, що варто, але Стефек на зло пішов увечері в кіно.

Те ж саме наступного дня сталося з Віктором. Після уроків Бартек мав допомогти йому з геометрії, але математик якраз того дня викликав його до дошки і запропонував довести теорему Піфагора. Багата уява Вікторова була ні до чого. Його гнучкий язик здерев'янів. Трикутники й прямокутники під його рукою перетворювалися в якийсь фантастичний план неіснуючого міста. Він енергійно стирав літери, замінював їх іншими, відступав на крок від дошки, ніби для того, щоб краще охопити поглядом весь рисунок, а насправді розпачливо наставляв вуха, очікуючи порятунку з передніх парт.

Даремно.

Після того він теж відмовився від допомоги Бартека, і той сам один пітнів над географією, мукою свого життя.

Але хлопці трималися. Вони не занепали духом. Віктор щохвилини повторював: «У житті всяк буває» і, розраховуючи на якийсь щасливий збіг обставин, запевняв друзів, що, поки погані оцінки не виставлено в таблиці, журитися не варто.

Отож вони й не журилися. Аж до сьогодні...

Сьогодні з самого ранку в школі панував якийсь небуденний настрій: адже після уроків класні керівники мали роздати таблиці з оцінками за півріччя.

Бартек чекав Стефана й Віктора біля входу до школи, і вже в роздягальні вони дізналися, що Северек після уроків улаштує класні збори.

— Мені й Манкові Рибницькому наказав зібрати ті літери...

— Які літери? — не зрозумів Віктор.

— Оце й найгірше, — мовив Бартек, — що ви нічого не знаєте, а я, хоч убий, забув. Ідіотська вигадка.

— Яка вигадка? Де? Коли?

— На зборах під час канікул. Тебе, Вікторе, не було, а Стефан хворів. Але я, здається, писав тобі, Стефано, про те.

— Щось писав, начебто Северек здурів, — ледве пригадав Стефан.

— От-от, після зборів я розмовляв з батьком. Він сказав, що то дурниці і щоб я нічого не робив. Тому я більше про них і не думав.

— Ой леле! Та скажи ж ти, нарешті, по-своєму, стисло й докладно, бо ти ходиш манівцями і кінця не видно, — урвався терпець Вікторові.

— То Север вибив мене з рівноваги: виявляється, він усім нагадував про ті літери, тільки нас обминав.

— Про які літери?! — сердито вигукнув Віктор.

— Не кричи! Тоді, на зборах, Северек звелів, щоб кожен вишив одну літеру червоною ниткою на клаптеві білої матерії. З тих літер у нас сьогодні повинні вивісити гасло: «У нашому класі двійок не буде — тільки п'ятірки!»

— Нечувано! — здивувався Віктор.

— І уявіть собі, всі принесли сьогодні літери, — закінчив Бартек.

— Не вірю, — засумнівався Стефан. — Це ж стільки роботи!

— Дивись! — Бартек витяг з кишені жмут клаптиків. — А в Манка друга половина.

— І що? Ти сказав, що ми нічого не зробили? — спитав Віктор.

— Ні.

— Добре. Які літери припадають на нас?

— Останнє слово, крім «п'я». «Я» зробив Ромек. Дивіться, як гарно.

— Це, напевне, не він, а мати.

— А на нас припадає по дві літери. Як кара за те, що ми малоактивні.

— Ще чого! — обурився Стефан.

— Так. Мені «ті», Стефкові — «рк», а Вікторові «и» і знак оклику.

— Гаразд, — напрочуд спокійно промовив Віктор. — Все буде зроблено якнайкраще.

Северкове гасло мало прикрасити клас на останньому уроці. Сьогодні то була фізкультура.

Пришпилити літери до стрічки Северек доручив Манкові Риб-

ницькому та Барткові Ведмідьському. Їх усе одно звільняли від фізкультури.

На диво, якраз на перерві перед фізкультурою Стефан і Віктор побилися. Вони борюкалися на підлозі, гатили один одного кулаками і люто лаялись. Бартек намагався їх помирити, закликав отямитися, зважити на свій вік, дружбу — ніщо не допомагало. Тільки як зібралося чимало глядачів, забіяки дозволили себе розборонити. Але наслідки запеклої боротьби годі було приховати. Віктор, тримаючи хусточку біля носа, побіг до умивальника, щоб затамувати кров. Стефан звихнув ногу, а може, просто дістав добрий удар по кісточці і ледве дошкандибав до лави в коридорі. Обох звільнено від фізкультури.

Після дзвоника клас спорожнів. Урок фізкультури відбувся на першому поверсі, в гімнастичній залі. Северек, виходячи останнім, давав вказівки Манкові та Барткові:

— Тільки не вішайте занадто високо. Нехай дошка й карта затуляють напис. Це буде несподіванка. І щоб повісили рівно-рівнесенько. Ведмідьський, ти це вмієш. Я розраховую на тебе.

Бартек поправляв щось на черевикові, а коли випростався, в класі не було нікого, крім нього й Манка. Але вже за хвилину в дверях з'явився Стефан і пошкандибав до своєї парті, а за ним — Віктор.

— Голови не можу опустити, — стогнав Віктор через затулений мокрою хусткою ніс, — зразу кров іде. От біда! Пішов би собі до бібліотеки. Є новий номер «Навколо світу». Такий цікавий! Потім його на шматки роздеруть. От біда!

Манек тяжко зітхнув. Години, вільні від фізкультури, він завжди проводив у бібліотеці, гортаючи ілюстровані журнали. То була його пристрасть. Після уроків до них справді важко було підступитися.

— Мені теж не пощастило. Коли б не той Север, що командує як не знаю хто, я б міг оце переглядати журнали.

— А що таке? — наче не розуміючи його, запитав Стефан.

— Не бачиш? Я мушу з Бартком пришпилювати літери до стрічки.

— Я можу тебе заступити, — запропонував Стефан.

Манек підозріло глянув на нього.

— Я б теж міг трохи допомогти, але що ти мені за те даси? — діловито запитав Віктор.

Це сумніву не викликало. Ти мені — я тобі. Віктор погодився на нову польську марку. Манек, як на хлопця, що не годен займатися фізкультурою, дременує з класу напрочуд швидко.

— Повернись до дзвоника! — встиг гукнути йому вслід Бартек.

У Стефана відразу перестала боліти вивихнута нога. Віктор сховав до кишені хустку — на ній не було й сліду крові. Вони дістали з парт свої аркушики паперу з старанно вимальованими червоним чорнилом літерами. Бартек пришилив літери до стрічки.

— Пильнуй, щоб не переплутати, — нагадав Стефан.

— Не бійся. У мене все складено так, як треба. Наші насподі. Берись за другий кінець стрічки. Вішаємо. Вікторе, присунь столика.

Невдовзі напис був повішений, як і бажав Северек — рівно й так, щоб його закривали дошка і карта світу.

Манек Рибницький прибіг, коли вже пролунав дзвоник. Його «забалакав» перед дверима Віктор. До класу, галасуючи, заходили учні. Бартек і Стефан нікого не пускали за дошку.

— Почекайте. Як несподіванка, то несподіванка.

Северек прямо з гімнастичної зали помчав до канцелярії запросити на роздачу табелів директора.

Класний керівник прийшов разом з директором. У руках він тримав пузатого портфеля з табелями. Тридцять дев'ять пар очей стежили за ним.

Власне, з тих табелів і почав Северек свою промову.

— Пане директоре, — мовив він, — ми знаємо, що серед нас є учні, які ще мають у табелі двійки. Але тепер уже все буде інакше. Віднині ми ухвалили зовсім змінитися. Хай усі знають: у демократичній школі молодь розуміє, що вона бореться за світле завтра, за те, щоб уже вона побачила те завтра.

— Хвилиночку, — перебив директор. Видно було, що він зовсім не в захваті від тієї промови. — Скажи коротко й просто: що ви ухвалили?

— Рибницький! Ведмідьський! — гукнув, не збентежившись, Северек. — Відсуньте! Нехай пан директор і пан учитель побачать, що ми ухвалили.

Бартек не поспішав. Його охоче заступив Віктор. Коли дошку й карту відсунули, очам присутніх відкрилося гасло. Враженим учням дух сперло. Тільки Северек нічого не знав. Він стояв, як герой, і не зводив очей з директорового обличчя, що от-от мало засяяти з утіхи. Він чекав на запитання: «Хто автор цього чудового задуму?»

Але ні на обличчі пана директора, ні на обличчі пана Карне-



веча не видно було й сліду захвату. Директор подивився на класного керівника, той зачудовано розвів руками, і обидва перевели погляд на перелякані, вражені обличчя учнів.

— Справді незвичайне гасло, — мовив директор таким тоном, що Северек притьмом глянув на стіну й прочитав:

«У нашому класі двійок не буде, а тільки одиниці!»

Він зблід, закашлявся, кинувся до стіни, але відразу повернувся до класу і закричав, стиснувши кулаки:

— Хто? Хто це зробив? Адже мало бути «тільки п'ятірки»!

Хтось боязко пирхнув. І відразу, наче гальмо відпустили, весь клас вибухнув реготом. Не сміявся лише автор задуму.

Все виявилось. Віктор, Стефан та Бартек не відпиралися. Северек удруге зазнав гіркого розчарування, бо директор зовсім не ганив їх за те, що вони не вишивали літер. Він сказав, що й сам такого б не робив, не гаяв би дарма часу. Бо не гаслами домагаються гарних наслідків у навчанні, а доброю організацією праці. Важливо, як хто собі планує роботу і як виконує свій план.

Ой, дісталось Северкові Вітковському того дня! Він сидів пригнічений, похиливши голову, тільки великі вуха, червоні як жар, стирчали з високого коміра. Бартек, без сумніву, задоволений вдалим жартом, не виявляв своїх почуттів, але Стефан аж руки потирав, дивлячись на поразку спільного ворога. А Віктор тріумфально простягнув кулак з опущеним донизу великим пальцем, що в стародавніх римлян означало смертельний вирок переможеному супротивникові.

Та недовго тішилась вигадлива трійка. Ще раз справдилося мудре народне прислів'я: «З товариша не смійся, бо над собою заплачеш». Коли роздали табелі, виявилось, що Віктор мав двійку з математики, Стефан — з історії, а Бартек, хоч і дістав з географії трійку, але всі знали, що то була «трійка з жалощів».

Хлопці стрімголов помчали з класу до роздягальні, а звідти вибігли, не позастібавши пальт і не зашнурувавши черевиків. Ще бракувало б, щоб Северек колов їм очі своїм табелем!

РОЗДІЛ XXI

*Покарати треба. Чи є в Стефана характер?
Випадок з Аліною. Щось чути, але нікого не видно.
Як попередити власника?*

— Бити я тебе не битиму, — мовив батько, — ти вже надто великий. Але покарати треба. Придумай сам щось таке, що ти пам'ятатимеш довше, ніж прочуханку.

Стефан стоїть біля груби, тримається рукою за етажерку і не каже ні слова. Він зиркає здалеку на злощасний табель, що лежить перед батьком, потім переводить погляд на носки своїх черевиків і придивляється до них особливо уважно тоді, коли до нього обертається мати. Батько звелів показати табель одразу по вечері, і вони обоє побачили фатальну оцінку.

Батько говорив повільно, добираючи слова. Видно було, що Стефанова двійка його засмутила. Мати нічого не казала. Вуста

в неї були стиснуті міцно-міцно. А то ще гірше, ніж розмова з батьком. Розмова ж, у свою чергу, була гірша, ніж прочуханка. Бо прочуханка, то—раз! два!—заболіло, але людина відчуває, що вона свою вину відбула. Як каже Віктор: «Кінець і крапка».

А батько розмовляє спокійно, поважно — як з рівним... І ще: «Придумай сам!» Тож треба і відповідати так само поважно. Справді, він уже великий. Це багато до чого зобов'язує...

— Тату, не давай мені кишенькових грошей, — каже він, хвилину подумавши. То велика жертва. На двадцять злотих, що їх Стефан одержував кожного першого числа, можна і в кіно піти, і щось купити, і навіть трохи заощадити.

— Скажімо, так: протягом трьох місяців ти одержуватимеш половину. Згода?

Стефан киває головою. Щось стискає його за горло. Батько такий великодушний. А він... Ганьба!

Приходить Віктор, і Стефанові стає трохи легше. Він шукає на обличчі в товариша слідів тих почуттів, які пережив сам, але у Віктора такий вигляд, наче він щойно дістав нагороду за відмінні успіхи в навчанні. Він бадьоро повідомляє новину:

— Хвилину тому я довідався, що Северек уже не буде нашим головою ради загону.

— Мабуть, у нього кепські оцінки в таблиці, а голова ради загону повинен бути взірцем, так? — спитав батько.

— Е... ні... — Віктор затнувся, — ні. Він тільки всякі дурниці вигадував. Велів нам, наприклад, літери на гасло вишивати. А то ж дурниця. Сам директор так сказав, бо через те гаптування не було коли готувати уроки і...

— То в тебе теж є двійки? — прямо запитала мама.

— Є, — признався Віктор, трагічно зітхаючи, — з математики.

— Чому ж ти мені не розповів про ті літери? — спитав батько Стефка. — Це справді...

Як легко можна було використати таку нагоду! Виправдатись, можливо, дістати меншу кару...

— Ми не вишивали, тату. Ми не були на тих зборах. То інші... весь клас готував літери...

— Я ж і кажу про інших, — підхопив Віктор. — Певна річ, про весь клас. І Севериськові кінець. Хоч у нього й добрі оцінки. Видно, що справедливість нарешті...

— А я тобі ось що скажу, хлопче, — перебив його батько. — Ваші двійки — ваша провина. Візьміть себе в руки.

Видно було, що Вікторові така розмова не до смаку. Щоб відвернути увагу від неприємної теми, він спитав Стефана:

— А на вечір у неділю ти о котрій підеш?

Слово не горобець, вискочить — не піймаєш.

— На який вечір? — зацікавилась мати.

— То в тій школі, де вчиться Аліна, мамуню, — Стефан зашарівся хтозна-чому. — І Барткова сестра теж, Ельжбета, пам'ятаєш? Це вона запросила брата й нас...

— Ні на який вечір Стефан не піде. Хто має двійки, на вечори не ходить, — твердо заявила мати. — І ти теж навряд чи підеш. Я завтра ж поговорю з твоєю мамою.

— Що ви, — злякався Віктор, — я зовсім не збирався на той вечір! Моя мама ні про який вечір не знає. Не кажіть їй нічого, навіщо її хвилювати. А в суботу я прийду до Стефка, будемо разом учити уроки. Бо це щира правда: хто має двійки, той хай не думає про вечори. Ще чого!

Віктор капітулював беззастережно.

Батьки вийшли з кімнати. З хлопцями залишилась сама Люцинка, що дивилася якусь кольорову книжку.

— Ну як, минулося? — стиха спитав Віктор.

Стефан кивнув головою.

— І що?

— Протягом трьох місяців лиш половина кишенькових, — тяжко зітхнув Стефан.

— Прикро, — поспівчував Віктор, — але в таких випадках без жертв не обходиться. — І, помітивши, що Стефан запитливо дивиться на нього, додав: — Я теж у розпачі. Послухай: на обід був гороховий суп. З отакими кусками груднинки, — він показав півдолоні. — А я мов не бачу. Прийшов, поклав книжки і тільки зітхаю. Мама каже: «Іж». Я з голоду аж млію, але очі від тарілки відводжу і кажу, що в мене давить під грудьми і я жодної ложки в рот не візьму. А мама знає: гороховий суп я люблю над усе. Отож вона перелякалась, що, може, в мене якийсь азіатський вірус або щось таке. І все було б добре, бо мама вже термометра шукала. Тільки той зрадник Костек підвів мене. Він сидів у кімнаті і все чув. Увійшов до кухні й каже: «Покажи-но спочатку табель, а потім дослідимо твою хворобу». Бачиш, це називається брат...

— А Стефек завжди каже, що хотів би мати брата, — озвлася Люцинка.

— Тихо, не втручайся! — гримнув на неї Стефан. — Ну, і що?

— І все викрилося... Цілий місяць буду без кіно. Оце таке життя у Віктора Пуголовка...

— І тільки? — здивувався Стефан.

— Тільки, тільки... А гороховий суп — це тобі ніщо? Я навіть не покуштував його. Гордість не дозволила. Костек з'їв усю груднинку. Негідник, хоч би шматок на завтра залишив. Завтра я б з'їв. Але де там. Ще й сказав, що він візьметься до мене. Це мене зовсім пригнітило. Допіру звістка про Северка підбадьорила трохи, і я побіг до тебе.

Якусь хвилинку хлопці тільки мовчки зітхали.

— А на вечір доведеться не піти, нічого не вдієш.

— Я теж не піду, — мовив Стефан.

— Тобі легше, ти все одно танцювати не вмієш, — сказав Віктор.

— Хто? Стефан не вміє? — аж підстрибнула на стільці Люцинка. — Ще й як! Він щовечора танцював і з мамою, і зі мною.

Стефан почервонів і перевів мову на інше:

— А про Северка ти напевне знаєш?

— Напевне. Але тепер я бачу, що даремно радів. Твій батько має рацію: нічого в школі не зміниться на краще. Годі й думати. У першій чверті — вчись! У другій — вчись! Нізвідки просвітку не видно...

Віктор зовсім зажурився. Видно, йому було дуже шкода горохового супу з груднинкою.

Стефана збудив якийсь брязкіт. Може, щось на кухні впало, бо там ще світиться і чути притишену розмову батьків.

— ...не збрехав, — каже батько.

— Ще б він мав брехати! — спалахує мати. — У кого б він брехні навчився? Хіба ти коли кажеш неправду?

— Я не про те... Кажу, що в хлопця є характер.

Розмова стихає.

Стефан тихенько перевертається на другий бік і засинає.

Коли надворі йде сніг, то сходи в під'їзді аж до другого поверху мокрі, наче на них хто відро води вихлюпнув.

І от якраз сьогодні Аліна посковзнулася на них і звихнула ногу. Добре, що хоч не зламала та зубів не повибивала, бо впала долілиць. Усе підборіддя зідрала. Ледве дочвалала на третій поверх, стрибала на одній нозі, спираючись на бильця. Так їй боліло, що вже на порозі мало не зомліла. Тепер лежить, а нога напухла, мов колода.

Все це розповідала пані Бродська, що прийшла до Стефана попросити, аби він збігав до Аліниної подруги.

— Це недалеко, на Жговській. Аліна казала, що ти знаєш де, бо брат тієї подруги — твій товариш і часом приходиться до тебе, так?

— Ведмідський? — вражено спитав Стефан. — То це до Ельжбети треба йти?

— Так, так, до Ельжбети. Дозвольте йому піти, — звернулася Бродська до Стефкової матері. — Я б пішла сама, але дома нікого немає, а якраз субота, люди по шиття придуть. Аліна й відчинити не зможе.

— А кістка ціла? — стурбовано спитала Стефанова мати.

— Був лікар з першого під'їзду, то сказав, що начебто ціла. Звелів потім для певності просвітити, але немовби тільки м'язи розтягнуто. Компреси роблю. Вона мені вже з годину спокою не дає: «Піди, мамуню! Попрохай, мамуню! Стефан не відмовить». От я й прийшла.

— Ну, нехай Стефек сходить, — мовила мати не дуже радо. — Нехай сходить, коли треба. А до завтра відкласти не можна? Адже неділя.

— Я те ж саме казала Аліні. Те ж саме. Але завтра в їхній школі вечір. Алінка мала щось приготувати, і тому треба сьогодні повідомити їх. І блузку я їй гарну пошила. Чужу роботу відклала, ночами недосипала. І все марно, як у воду вкинула. Така вже моя доля, — заломила руки пані Бродська. Видно було, що тільки зараз почнеться справжня розмова.

Стефанова мати знала ті жалі напам'ять. Вона співчувала сусідці, зичила їй добра, але на її руки чекало ще стільки роботи! Тому вона квапливо запитала:

— А ви часто міняєте компреси?

— Матір божа! — схопилася за голову Бродська. — Я тут заговорила, а якраз компрес треба змінити! До побачення! Стефку, дякую тобі. Нехай же Ельжбета зразу прийде.

Бродська побігла. Стефан глянув на матір. У світло-сірих, як і в нього, очах він помітив веселі іскорки. Посміхнувся й він. Обоє чудово зрозуміли одне одного. Крапку над «і» поставила Люцинка, що стояла весь час у передпокої.

— Пані Бродська вдалася в дочку. Аліна теж так швидко розмовляє, правда, мамуню?

— Ні. То Аліна вдалася в неї, — поправила мати. — Але не гаразд до всього прислухатися. Іди до своїх ляльок.

Стефан уже надягав теплу куртку. Він залюбки згодився виконати прохання сусідки.

— Зажди. Винесеш заодно попіл! І візьми ключі до підвалу. Відро залиш унизу. Повертатимешся — принесеш вугілля. Нащо даремно ганяти сходами.

Стефан дивився, як мати обережно вигрібає попіл з плити. В тиші чітко лунав голос Люцинки:

— Ох, люба моя, чого тільки не діється на білому світі. Приїдуть швидка допомога, а тут ноги попереламувані, зуби повивані. Лікар велить гоголь-моголь давати кожні півгодини, може, видужає. А молодий сльозами обливається, шлюбну сукню як у воду вкинуто... Отака моя доля...

Стефан затулив рукою рота. Він давився сміхом. Мати причинила двері, щоб у кімнату не було чути.

— Звідки вона той шлюб узяла? — шепнула вона, посміхаючись. — Ага, згадала, сьогодні по радіо щось таке передавали.

У підвалі, в схованці, лежав папірець. Стефан уже простягнув по нього руку, коли почув кроки. Він швиденько поклав цеглину назад і сховався за своїми дверима. Світло в підвалі й досі не горіло. Хто йде, він не бачив, але чув: не Аліна.

Блиснув вогник маленького ліхтарика. Стефан його бачив уже не вперше. Але хто ним присвічує?

Він почув голоси так близько, що аж подих затамував.

— Є? — спитав один.

— Є. Е-е-е... ні... це наша, — сердито буркнув другий.

— Не взяла?

— Ще не взяла.

— Що ж буде?

— Не бійся. Візьме і все зробить. Він знає, чим її настрахати.

— Ну, нічого б він їй, мабуть, не зробив.

— Звичайно. Хіба він дурний, щоб через неї вклепатися? Але настрахати треба.

— Гайда, бо ще нас тут лапають.

Постаті віддалилися. Кроки затихли. Тепер Стефан вийняв записку. Текст був довший, проте він прочитав його без особливих труднощів:

«На горищі в піску. Завтра 20 внесеш, як завжди. Ключ у проф. Дай знак».

Замість підпису стояла зелена печатка і двоє слів: «Скелет і капелюх».

У підвалі було холодно: адже надворі, як і годиться в люто-

му, термометр показував кілька градусів морозу. А в Стефана на лобі виступили великі краплі поту.

Він одразу здогадався, що мова йшла про вкрадений приймач. На горищі в кутку справді лежала велика купа жовтого піску. Кому б спало на думку шукати в ній що-небудь? Ключі від пральні й горища були в Пагачів, Стефек бачив сьогодні, як двірник заносив їх. Але хто були ті злодії?

Та хоч би хто вони були, Стефан знав одне: не можна допустити, щоб приймач попав їм до рук. Що ж зробити? Розповісти все батькові? Коли ж він попереджав, що не знає, о котрій сьогодні повернеться. Чекати до завтра? А коли батько почне розпитувати? Доведеться тоді сказати все: і про Аліну, і про банду в парку, і що він тоді теж там був.

Батько сповістить міліцію, зчиниться галас, Аліна затнеться — вона це вміє — і нічого не скаже. А злодії можуть помітити небезпеку. Ніхто нічого тоді не доведе. А вони напевне будуть мститися. Такі негідники ні перед чим не спиняться...

Що робити? Що робити? Ох, як погано, коли ні з ким порадитись!

Стефан уже натискає на кнопку дзвінка біля дверей Ведмідьських. Йому відчиняє сусідка. Не відповідаючи на його уклін, не чекаючи на його слова, вона сердито кидає:

— Бартка немає! — і хоче хряснути дверима перед Стефановим носом. Стефан стоїть на самому порозі і не дає себе відіпхнути.

— Даруйте, я до Ельжбетки, — каже він благально.

— До Ельжбетки? — сусідка хтозна-чому страшенно дивується. І перепитує: — До Ельжбетки? Ти?

Але до дверей уже підбігає Ельжбетка. Сьогодні вона якась інша: без шкільного фартушка, в картатій спідничці і червоному светрі. Стефана це трохи бентежить. На сходах йому спала на думку одна річ. Ельжбеті — добрий знайомій — він одразу б довірив свою таємницю. Однак Ельжбета — чужа причепурена дівчина — не викликає довіри. Тому він трохи туманно переказує прохання Аліни, безладно розповідає про випадок на сходах. Проте вона все схоплює з одного слова і біжить повідомити матір. Мати виходить до Стефка, розпитує про Аліну і просить провести доньку. Стефан тепер відповідає ясніше, він уже отямився. Виходять вони разом.

Ельжбета в темно-синьому пальтечку з попелястим коміром, у береті, насунутому на саме чоло, знову викликає довіру. Ще на сходах, біля вікна другого поверху, Стефан зупиняється.

— Слухай, Ельжбето, я хочу тобі дещо сказати, але присягнися, що нікому...

— Навіщо ж, Стефку, — мовить трохи здивовано Ельжбета, — я й так нікому не скажу.

Видно, що Барткова сестра: спокійна, розважлива. Така не розтеліпає.

Стефан одним духом розповідає про крадіжку в інженера, про те, як він випадково довідався, де лежить приймач. Що б вона зробила на його місці?

— Я б, мабуть, пішла до інженера й сказала йому, де його приймач, — роздумує Ельжбетка.

— Ні. Я так не можу зробити. Адже мене питають, звідки я знаю. А я не скажу.

Ельжбета дивиться на Стефка уважно, довго...

— А... ти знаєш того, що вкрав?

— Ні. У вічі я його не бачив, — швидко пояснює Стефан. — Чув тільки. Розумієш? Я його лише випадково... підслухав.

— Ага, коли ти не хочеш казати, як ти про все довідався, то це справді морока... можуть тебе запідозрити.

— Отож воно й є. Таке б зчинилося! Ні, я спочатку сам до всього докопаюсь. А зараз тільки хочу, щоб вони приймача не хапнули... Але ти, — Стефан раптом гостро звертається до Ельжбети, — ти ж віриш, що то не я?

— Вірю, — просто каже Ельжбета, і видно, що каже щиро.

— Ну, то як же мені з цього становища викараскатися? Повідомити, а не показатися? Поштою? Задовго...

— Хвилинку, а в того інженера телефон є? — питає Ельжбета.

— Є, є, це чудова ідея! — запалюється Стефан і раптом знову гасне. — А звідки ж телефонувати? Хтось же почує, розпитуватиме...

— Звідки? З телефонної будки.

Вони швидко, дуже швидко прямують до телефонної будки. Ельжбета знаходить у довіднику номер, знімає трубку, набирає його. Її голосу ніхто не знає.

— Пан інженер? Ваш приймач сховано на горищі, в піску, в самому кутку. Якнайшвидше заберіть його звідти... Ні, не можу сказати. Я випадково довідалась від того, хто хоче перешкодити злодіям.

Вони майже біжать через парк на Беднарську, нічого не кажучи одне одному. Стефан дуже задоволений собою і Ельжбетою. Розумна дівчина!..

*Стефанів щоденник. Стефан у Аліни. Що випало із скриньки?
Куди дівся Франек? У кого телячі очі?*

Стефанів щоденник

«Ельжбетка пішла до Бродських, а я через усе те забув про вугілля і згадав про нього перед самими нашими дверима. Я побіг чимдуж униз і весь час думав, що скажу мамі, коли вона питає, де я так довго був.

Як на те, замок наш заскочив, і я не міг обернути ключа. Врешті таки відімкнув, швиденько набрав вугілля і вже хотів іти, коли почув кроки. Тоді я погасив ліхтар і причаївся.

Я думав, що то знову йдуть ті самі подивитися, чи лежить ще записка. Аж чую: іде одна людина і так якось поволі, напевно, ліхтариком світить на всі боки, наче шукає чогось, але йде просто в наш кінець. Коли вона підійшла до нашого підвалу, я мало не крикнув. То була Ельжбета! Я просто скам'янів. У голові мені не вкладалося: наш підвал і Ельжбета! Вона підійшла до купи цегли і підняла ту, середню. Тоді я зрозумів, що прислала Ельжбету Аліна. То оце й є та «пильна справа»! Аліна не могла сама піти до схованки і послала подругу!

Невже Ельжбета знала про зелену печатку? Чи, може, тільки тепер Аліна їй щось розповіла? Я не міг собі відповісти на це запитання і взагалі зовсім отетерів. А вона все шукала та присвічувала, однак, видно, нічого не знаходила. Зрештою вона поклала цеглину на місце і пішла з підвалу. Я трохи почекав, щоб не здибатися з нею на сходах, і помчав нагору. Ну, думаю собі, зараз мені перепаде. Коли ж ні. Тільки-но я відчинив двері, як Люцинка кинулась до мене, гукаючи, що знайшовся інженерів приймач, що він був схований на горіщі в піску, що ключі від горіща були в Пагачів, а перед тим у Росвятинських і що взагалі злодії, напевне, ходять по даху. Аж мама звеліла їй перестати теліпати язиком. Проте видно було, що маму звістка теж схвилювала. Вона весь час поглядала на годинник, а як мама часто позирає на нього, то це значить, що вона не може дочекатися, коли прийде батько.

Я скористався з того й кажу, що Ельжбета прийшла до Аліни і пані Ведмідьська прохала провести доньку назад додому, бо вона буде непокоїтись. Мама кивнула, проте Люцинці не сподобалось, що я нічого про той приймач не кажу. «Тут такі

речі діються, а він хоч би що, тільки якихось дівчисьок про-
воджає». Я хотів їй сказати, що Ельжбета — не «якесь дівчись-
ко», але саме ту мить Ельжбета постукала до нас.

Вона була якась налякана, і я згадав, як Бартек колись
сміявся з сестри, що вона боїться темної кімнати. А тут їй до-
велось йти в темний чужий підвал! Я вже було хотів їй ска-
зати, що вона смілива, але щось мене стримало. Та й добре.
Пішли ми. Ідемо, вона нічого не каже, і я нічого не кажу. Вже
майже дійшли до Жговської, коли вона промовила:

«Стефку... знаєш... добре, що ти йдеш зі мною».

«А що?» — питаю.

«Так... якось... темно на цій Беднарській. Я б сама боялася».

«Е, хіба ти боягузка?»

«Боягузка, Стефку, боягузка. І взагалі, знаєш...»

«Нічого не знаю, що «взагалі»? Аліна тобі щось розповіла?»

«Так... ні. Ні, зовсім нічого. Це через той приймач я роз-
хвилювалася. Дивні речі у вас діються».

«Які речі? — питаю я. — От тільки з приймачем, і все».

«Еге ж. Маєш рацію. Я просто так сказала. Адже я нічого
не знаю. Нічого не розумію».

«Скажи, чого ти не розумієш, може, я допоможу».

«Ні, ні, не можу. Саме тобі — ні. Мені дуже прикро. Справді.
Одне тільки скажу: з Аліною зле. Ми повинні щось зробити. Я
подумаю. Порадимося разом. Але спочатку я подумаю сама.
Дякую тобі. На добраніч».

І пішла.

От і зрозумій що-небудь. Чому вона мені не сказала, що від
неї хотіла Аліна? Чи це такі дівчачі звичаї? Я хотів образитись,
але, може, не варто? Бо вона ж обіцяла, що порадимося разом.
Тільки хоче спочатку сама подумати. Наче я зовсім думати не
вмію. Дивні ті дівчата. Я гадав, Ельжбета більше схожа на
мене. Хоч з тим телефоном справді чудово вийшло. Йй першій
спало таке на думку. Але я неодмінно й сам би додумався.
Тільки занадто розхвилювався. Шкода».

Одного дня Алінина мати знову постукала до Журавців.

Вона попрохала, щоб Стефек заглянув у вільну годину до
Алінки. Йй так нудно лежати. А з ногою погано. Навіть дуже
погано. Щось причепилося. Аж не віриться, бо Алінка завжди
була така здорова. А тепер лікар каже: треба як слід лікува-
тися, щоб не кульгала. Бродський аж подумати страшно. Ліка-

рі люблять лякати. А в лікарню вона Алінки не дасть. Удома — то вдома.

Стефан слухав і власним вухам не вірив.

— Аліна? Кульгатиме?

— Тсс... Стефку, тільки при ній ані слова. Вона нічого не знає. Лікар їй зовсім інше каже. Втішає, що вже недовго. Щоб витримала. Але бідохала так нудиться. Нервується, плаче. Отака моя доля!

Стефан далі не слухав. Він узяв ключа в Бродської і побіг.

Аліна зовсім не скидалася на бідолаху. Вона лежала причесана, вимита, тільки нога була нерухома, геть забинтована, якась аж трохи кумедна.

Аліна усміхнулась до Стефана.

— Ох, Стефку, ти й поганець. Знаєш, що я ногу вивихнула, а не заглянеш. Отакий сусід. Коли в тебе був грип, то я завжди твою маму питала, чи нічого тобі не треба.

— Невже? — Стефан тільки тепер про це довідався. — Я б теж заглянув, але думав, що, може, ти не хочеш.

— Аякже! Не викручуйся. А в мене для тебе є марка. Сідай.

Стефан примостився на краєчку стільця. В Аліні в Сполучених Штатах була якась тітка. Коли від неї приходив лист, Аліна старанно відклеювала марки і дарувала їх Стефкові. Але так складалося, що вона щоразу просила зробити їй за те якусь послугу. Отже Стефан і тепер чекав на прохання, шукаючи очима на столі і на шафці біля ліжка марку.

— Ні, ні, — здогадалась Аліна. — Я сховала її до шухляди в столі. Витягни оту верхню праворуч і вийми таку зеленувату скриньку. Вона зверху лежить.

Стефан неохоче виконав її прохання. Він дістав скриньку і вже хотів відчинити віко.

— Не відчиняй! — крикнула Аліна диким голосом. — Не ту скриньку!

Стефан аж злякався того крику і викривленого злістю обличчя Аліни. Він уперше бачив її таку люту. «То, мабуть, усе через хворобу», — подумав хлопець.

— Не кричи, не займу я твоєї скриньки. Сама ж сказала «зеленувату».

— Зеленувату, а не зелену, — буркнула Аліна. — Зеленувата стоїть поряд. Блакитно-зеленувата з золотими жилками.

— Треба було зразу казати, що з золотими жилками.

Стефан узяв другу скриньку і подав Аліні. Однак і в ній марки не було.

— Подай мені першу скриньку, але не відчиняй, — звеліла Аліна. — І не дивися, бо в мене тут свої секрети.

Стефан ображено відвернувся. Ну, він більше сюди сплюха не прийде. Що вона собі думає? За кого його має?

Раптом Аліна голосно чхнула. З несподіванки Стефан озирнувся й побачив, як від її рвучкого руху скринька перевернулася. Все, що там було, розсипалось по ковдрі: катушки, нитки, гудзики, стрічки, брошки. Якась брошка покотилася на підлогу. Стефан нахилився, щоб підняти її, проте встиг ще помітити річ, яку Аліна швидко вкинула в скриньку й почала засипати гудзиками та катушками.

Марка нарешті знайшлася.

Стефан, приголомшений тим, що тільки-но побачив, робив усе, аби не виявити себе. Він був задоволений торохтінням Аліни, яка, щоб спокутувати свою негарну поведінку, розповідала ще швидше і ще барвистіше, ніж звичайно, про тітку, про її лист, про обіцяну посилку із справжніми нейлоновими панчочками.

— Нейлон! Справжній нейлон! Мама сказала, що вони будуть лише мої! І як тільки я встану, то надіну їх і піду гуляти.

Стефанові раптом стало шкода Аліну. Радіє дурним панчочкам, а невідомо, чи на здорові ноги їх надягатиме і чи спішитиме тоді гуляти.

Аліна, мабуть, щось помітила в його очах, бо промовила:

— Ну звичайно, ти дивишся на мене з жалем, бо ви, хлопці, уявлення не маєте, що таке справжня елегантність.

— Не бійся, маємо. Ота твоя елегантність, це лусь — і петля побігла! Лусь — і друга петля теж! Мама також на свято надыгає нейлонові панчохи. І щоразу, як на них побіжить петля, посилає мене в майстерню. Це мені вже остогидло. На щастя, мамі теж.

Стефан уже охолов і міг як слід роздивитися марку. Він закопирив губи.

— Така в мене вже є. Навіть, здається, дві.

— Є? — Аліна була страшенно розчарована. — А я думала... я думала... що немає.

Стефан дивився на неї трохи глузливо.

— Кажі швидко, що тобі треба. Так, начебто в мене такої марки немає.

Аліна анітрохи не збентежилась.

— Бачиш, Стефку, — почала вона, — мені так нудно. Якби мені хто-небудь приносив книжки з бібліотеки...

— Ти ж не любиш читати!

— Тепер люблю. До полудня я читаю сама, а вечорами татусь завжди сидить біля мене й читає, або ми разом слухаємо радіо. Знаєш, татусь тепер так піклується про мене. Я часом аж дивуюся — такий він добрий. Що не попрошу, зразу зробить.

— Ну, гаразд. Приноситиму тобі книжки, тільки ти скажи які. Бо дівчатам про індіанців — не подобається, про винаходи — не подобається, про подорожі в невідомі краї — теж.

— Ні, ні, — перебила його Аліна, — я тобі цим голови не морочитиму. У тебе й так багато клопоту. Ти Франка не бачив?

— Ні. Кілька днів уже не бачив.

— От-от. І до нас не з'являється. А любив забігати то по те, то по інше. Я завжди йому допомагала.

Аліна не дивилась у вічі Стефкові, який уже здогадався, навіщо їй потрібен Франек.

— Стефчику, дуже тебе прошу, може, ти, а може, Люцинка забіжить до нього й скаже, щоб негайно прийшов до мене. Треба одну справу владнати. А я вже про марки пам'ятатиму.

— Облиш, — обурився Стефан. — Хіба я такий, що без марки ані пальцем не поворухну? А може, Ельжбетку попрохати? Хочеш?

— Ні, Ельжбетку не треба, — швидко заперечила Аліна. — Ельжбета — дуже дивна дівчина. Тоді, коли ти по неї бігав, примчала, як на пожежу.

— Ну, не перебільшуй, зовсім не як на пожежу.

— Ти там знаєш!

— Знаю, бо я її проводив.

— Ти? Проводив Ельжбету? — Аліна аж голову підняла з подушки.

— Що ж тут дивного?

— Як? Ти чекав на неї під дверима?

— Ще чого! Вона вийшла від тебе, постукала до нас, і ми пішли разом:

— Пішли разом! І що?

— Тепер я бачу, що ти не тільки ногу, а й голову забила. Біда та й годі. Ну, і я провів Ельжбету до самих воріт.

— Чи ти ба, який кавалер! — розізлилась чомусь Аліна. — Справжній наречений!

— Ну-ну, тільки без наречених! — грізно мовив Стефан. — Ельжбета справді розумна дівчина. Я в цьому переконався. З нею можна було б дружити, як з хлопцем.

— Послухайте, людоньки, які компліменти! — насмішкувато вигукнула Аліна і нагло притишила голос. — Але, мабуть, товаришка про товариша не повинна так говорити, як вона про тебе?

— Як?

— Ну, що ти... ну... е-е, ні, не хочу казати! Навіщо? — нещиро відмовлялась Аліна. Але Стефан уже попався на гачок.

— Ти або кажи, або ні. До побачення, і влаштовуй свої справи, як хочеш. — Він підвівся з місця.

— Вона сказала... сказала... але слухай, Стефку, щоб ти потім не розпятавав. Вона сказала, що в тебе... ну, що в тебе телячі очі.

— У мене? Телячі очі? — Стефан повернувся до дзеркала і глянув на своє відображення. Обличчя його ту мить не здавалося дуже розумним. — Що це означає?

— Звідки я знаю? Телячі, і все.

— А колись, пам'ятаєш, вона тобі казала, що захоплюється мною.

— Колись, колись. То було давно. Я дивуюся, що ти й досі не забув. Ельжбета на таких речах взагалі не розуміється. Віцець якось казав мені, що в тебе горде чоло і шляхетний обрис голови. Він на цьому знається. Скільки він уже фотографій зробив! Про мій ніс каже, що він майже грецький. Бачиш? — Аліна повернулася в профіль.

Стефан дивився, але нічого не бачив. Він погодився на все, що Аліна хотіла. Обіцяв написати їй твір. По ньому начебто виставлятимуть оцінку за чверть, і Аліна не хоче втрачати тих кількох тижнів. Вона виконує всі письмові завдання і передає в школу. Подруги по черзі приходять до неї і забирають. Пообіцяв також Стефан, що забіжить до Франка Гавронського.

І справді забіг. Двері йому відчинила якась молода жінка в штанях. Стефек подумав, що помилився й подзвонив не на тому поверсі, бо в Гавронських ніколи такої не було. Проте на всякий випадок спитав:

— Пробачте, тут живе Франек Гавронський?

— Донедавна жив, але на минулому тижні Гавронські переїхали в Білосток.

На Стефана та звістка не справила великого враження, однак Аліна аж зблідла, коли почула її.

— Ой лишенько, що ж мені робити? — бідкалась вона. — Хоч головою об стіну бийся.

— Шкода стіни, — буркнув Стефан і, не задумуючись, чому вона в такому розпачі, пішов додому. Йому й так було про що думати на цілий вечір. І навіть на довще.

Він сидів над книжкою, спершись ліктями на стіл.

Батько читав газету. Він не заважав Стефкові, гадаючи, що той учить уроки. Та хіба тепер хлопець міг що-небудь учити?

— Тату, які це «телячі очі»?

— Прочитай усе речення, тоді я поясню.

— Ні, то не з цієї книжки. То я десь читав, мовляв, у лицаря були телячі очі.

— У лицаря? Не можу собі уявити. Бо цей вислів, мабуть, походить від приказки: «Дивиться, як теля на нові ворота». Так безтямно, безглуздо... розумієш?

Стефан зрозумів дуже добре.

Отже, Ельжбета вважає його за дурня і нетямю. Йому вона цього не сказала, певна річ. Тільки Аліна гідна була почути про таке відкриття. Ота базіка. Хтозна, з ким вона вже встигла поділитися тією цінною новиною. Може, з нього сміються поза-очі?

І яка та Ельжбета облудна! Як з ним щиро ділилась думками! Як запевняла його, що вони разом порадяться. Разом. Ну, нічого. Кінець і крапка. Бувай здорова! Стефан покаже, що й сам обійдеться. Сам один, без нічийої допомоги. Дулю з маком знає та Ельжбета, і нічого їй не вдасться придумати.

Це йому, Стефанові, відомий шифр, це він знає, що записки завжди підкладають у суботу. Це він сьогодні бачив, як із зеленої скриньки випала маленька печатка з дуже знайомим знаком. І тільки він знає, що тепер треба робити.

Стефан встає з-за столу і, гордо звівши голову, виходить у передпокій, де між дверима і грубою висить довге, вузьке, єдине в квартирі люстро. Він морщить брови, уважно придивляється до свого обличчя. Ні, очі в нього не телячі! Коли він зустрінє Ельжбету, то тільки зміряє її з ніг до голови «холодним поглядом». Саме так: «холодним і похмурим», а не телячим. І навіть не вклониться. А може, зніме шапку і вклониться? В шапці майже зовсім не видно, яка в нього горда і шляхетна форма голови. Нехай уже. Вклониться. Але то єдина поступка.

*Несподівана зустріч. Газети треба читати.
Стефанів щоденник*

Стефан намагався себе переконати, що Алініна розповідь його зовсім не обходить. На жаль, було інакше. Гірке розчарування мучило хлопця. Адже йшлося про Ельжбетку, ту Ельжбетку, що її він вважав за «надзвичайну дівчину», що з нею кілька разів розмовляв так, як не розмовляв ще з жодним другом. Здавалося, їй можна довіряти, як нікому. Тільки вона почула від Стефка, що його найбільша мрія... мотоцикл. Про це не знав ні Бартек, ні Віктор, сам Стефан був уражений, що проговорився.

То було недавно. Ельжбета сказала йому, як найбільшу таємницю:

— Я хочу так гарно грати, щоб моє прізвище друкували на афішах великими літерами.

Вона спитала, чи розуміє її Стефек. Він теж, здається, мріє про славу. І Стефан правдиво, від щирого серця розповів їй усе. Він веде щоденник, так, але зовсім не тому, щоб навчитися писати книжки. Тоді, перед канікулами, він просто збрехав, бо йому було соромно, що то через помилки. Тепер він справді робить менше помилок — директор мав рацію, даючи йому пораду. А книжки? То не для Стефка. Треба вміти фантазувати, вигадувати різні речі, з пальця висмоктувати, так, як Віктор. А він, Стефан, мріє про одне: про власний мотоцикл. Щоб то був не батьків мотоцикл або якийсь там шкільний чи піонерський, а тільки Стефків. Так, цілком і повністю.

— Чому? — здивувалась Ельжбета. — Адже він тобі потрібен тільки для того, аби на ньому їздити?

— Отож воно й є, що не тільки, аби їздити. Перше, що я зробив би з своїм власним мотоциклом, — це розібрав би його до останнього гвинтика. Ну, хіба ж можна добре водити мотоцикл, не знаючи його будови?

— А якби ти його потім не зібрав? — насправді злякалася Ельжбета.

— Зібрав би. Неодмінно зібрав би, — запевнив Стефан. — Адже тоді помічаєш усе, думаєш. Кожна дрібничка пасує лише до одної, тієї, а не іншої деталі. І ніякої фантазії тут немає.

Ельжбета слухала уважно, з нею було приємно розмовляти

про свої плани. Видно було, що вона розуміє-людину. Ще тоді сказала йому:

— Ти практичний. Любиш, щоб кожен гвинтик був на своєму місці. Ти, мабуть, схожий на Бартка? Він теж любить ретельність, тільки вдача у вас неоднакова. Бартек повільніший...

Стефан чудово пам'ятає ту розмову. Такі речі швидко не забуваються, і про них приємно згадати перед сном.

А кілька днів тому, здається, минулого тижня, він готував уроки в Бартка. Віктор не міг зрозуміти якоїсь задачі, і Бартек марно її тлумачив йому. Тільки Стефан умілими запитаннями навів його на вірний шлях. Віктор аж по лобі себе стукнув, так усе було зрозуміло. Вони зовсім не знали, що Бартків батько сидить у сусідній кімнаті. Аж раптом він з'явився в дверях і сказав Стефкові: «Ти маєш хист до логічного мислення». Наступного дня Бартек при якійсь нагоді згадав, що його сестра вважає Стефка інтелігентним хлопцем. Стефан ніби не звернув на те уваги, але чув, ого, добре чув! То як же насправді — «інтелігентний хлопець» чи «телячі очі»? Виходить одне: Ельжбета двоєдушна і облудна. А облудні люди найгірші в світі. Мама часто так каже.

Стефан стоїть перед вікном, за яким нічого не видно, бо вже шоста година. Він не хоче про все те думати, але як тут не думати, коли не можна по-Вікторовому сказати: «Кінець і крапка». Ні, треба показати тій Ельжбеті. Треба переконати ту Ельжбету, на що він здатний. І на саму думку про помсту Стефан каже вголос:

— Ну й скривишся ж ти!

У думках Стефан казав Ельжбеті гострі, ущипливі, глузливі слова, але зустрічі з нею унікав. Він вигадував усякі причини, щоб не ходити до Бартка.

Ось і тепер він опирається, хоч Віктор палко вмовляє його заскочити до Ведмідьських.

— Тільки на десять хвилин!

— Еге ж, на десять хвилин, — каже Стефан без усякого ентузіазму. — Знаю я ті десять хвилин. А уроки?

— Чи я не дочула? Ти ж недавно казав мені, що зробив уроки, — втрутилась Люцинка, яка чекає в гості товаришку і особисто зацікавлена, щоб брата дома не було.

Стефан кидає на неї лютий погляд, але Віктор підхоплює:

— А що, може, ти не хочеш іти до Бартка? Посварилися?

— Він, мабуть, з Ельжбетою посварився, — виказує брата Люцинка. — Уже не проводить її.

Стефан паленіє. Ну, хай тільки трапиться нагода, він тій Люцинці покаже. А на допитливий погляд Віктора відповідає:

— Є з ким сваритися! Що мені до неї? Цигикає на тій скрипці, аж вуха бселять слухати.

— Сьогодні її не буде, — запевняє Віктор. — Ну, ходімо мерщій. Пожалкуеш, як не підеш. У мене є така чудова ідея, що всі очі витріщать. Побачиш, велосипед буде наш.

Стефанові немає вже чим відмовитись. Та й цікаво, що там у Віктора за ідея. А до того ж, коли Ельжбети дома не буде...

Надворі лютує хуртовина, аж дух забиває. Хлопці повертаються до вітру спиною, зводять коміри, глибоко натягають шапки. Вітер з усієї сили штовхає назад, кидає жменями сніг у вічі і в рот. Добре, хоч іти недалеко.

У Бартковому під'їзді вони обтрушують сніг, що геть обліпив їм груди, плечі, шапки. Обличчя в хлопців червоні од вітру і мокрі від снігу.

Раптом на сходах чути тупіт: хтось швидко біжить униз. Стефан, що, незважаючи на запевнення Віктора, весь час відчуває легкий неспокій, одразу пізнає Ельжбету. Він нахиляється і дуже ретельно обмітає рукавицею черевики. Віктор безцеремонно кричить:

— Привіт, Ельжбето! Бартек дома?

— Добрий вечір, — непевно відповідає Ельжбета. — А, це ти, Вікторе, — додає вона бадьоріше. — Бартек дома. Добре, що ти прийшов. На Бартка щось найшло, і він усім заважає. А хто з тобою?

У тьмяному світлі маленької лампочки важко впізнати Стефана, що нахилився над черевиками. Ельжбета раптом міняє тон і холодно каже:

— Але я поспішаю. До побачення, Вікторе.

— Куди вона полетіла? І охота їй у таку погоду носа надвір витикати, — дивується Віктор.

— А тобі охота? — огризається Стефан. — Ти ж казав, що її дома не буде.

— А по-твоєму, вона дома? — ехидно питає Віктор і несподівано теж починає сердитись: — Що ти там мудруєш з тими черевиками, погубив їх, чи що?

— Не погубив, — підводить голову Стефан, — але забруд-

нив. По-твоєму, я повинен гязі нанести, щоб Барткова мати мені зауваження зробила?

— То витри ноги об мату, ось так, як я. — І Віктор витирає черевики по черзі об усі мати, повз які вони проходять.

Геніальну ідею треба держати в таємниці.

— Коли чутка про те, що я вам за хвилину скажу, вийде поза ці чотири стіни, — таємниче прошепотів Віктор, неспокійно позираючи на всі боки, — то можна одразу попрощатися з велосипедами.

— З велосипедами? — здивувалися Бартек і Стефан.

— Тихіше! Бартку, замкни двері і перевір, чи ніхто не підслухує.

— Кому тут підслухувати? — знизав плечима Бартек, але двері замкнув.

— Так от, слухайте, а надто ти, Бартку, бо мусиш зразу ж записати це в СТО на мій рахунок. І щоб ви знали: коли б я був себелюбом, а не таким шляхетним товаришем, як я є, то пішов би сам, і кінець, і крапка. Пішоходець з мене добрий. Черевики маю міцні...

— То по ті велосипеди треба далеко йти? — занепокоївся Бартек.

— Якщо далеко, то в мене черевики не дуже добрі, — додав Стефан.

— Це ще невідомо. Може, далеко, а може, й ні. Як пощастить.

— То це, значить, лотерея? Тоді я одразу відмовляюсь, — мовив Бартек. — Я ще зроду нічого не вигравав.

— Ой, погано, — засмутився Віктор, — щоб ти часом усієї справи не зіпсував.

— Я теж ні на яку лотерею грошей не дам, — твердо заявив Стефан.

— Заспокойтесь. То не лотерея. То дуже простий спосіб. Слухайте: сьогодні я прибирав у своїй шухляді і коли виймав із дна стару газету, доля всміхнулася мені.

— Вона сиділа під тією газетою? — не втримався Стефан.

— Не жаргуй. Газети треба шанувати. Навіть старі. Дивіться, що я там знайшов.

Віктор дістав блокнота, а з блокнота старанно складену газетну вирізку. У заголовку стояло: «Мужні хлопці, що запобігли катастрофі, одержали нагороди».

— І які нагороди! — вигукнув Віктор, плескаючи по спині

то Бартка, то Стефана. — Велосипеди! Черевики! Теплі куртки! Пілотки! Компаси! Гроші! У Варшаві були, з самим міністром розмовляли! Ну що? Погано я придумав?

Стефан і Бартек дивились на Віктора, нічого не розуміючи. Віктор жажнувся:

— Ви й досі нічого не зрозуміли?

— Ані в зуб, — щиро відповів Бартек.

— Ой леле! — трагічно зітхнув Віктор. — Чом мої друзі не такі меткі розумом, як я! Бачите, ось тут чорним по білому написано: «Хлопці пасли корів недалеко від залізничної колії»!

— Бачимо. Ну, то й що?

— А те, що й ми так, як вони...

— Та в нас же корів немає...

— Не перебивай, Стефано. Корів у нас немає, хоч ти й схожий на теля, але ми теж можемо йти вздовж колії, і теж знайти яку-небудь розколину в рейках, і теж урятувати поїзд, і потім — ф'ю-ю! — до самого міністра.

Стефан та Бартек витріщили на Віктора очі. А той тішився, що справив таке величезне враження.

— А що? Відібрало мову? Га? Голова працює, га? І в газеті про нас написали б. Северисько позеленів би з люті. І зняли б нас разом з міністром. Я посередині, міністр праворуч — поважні особи завжди праворуч, — ліворуч начальник станції, бо про начальника там теж є, а ви двоє внизу, перед нами, на килимі. О, в міністра килим, напевно, на ціле міністерство. І міністр потиснув би мені руку, вам теж і подякував би від імені всього міністерства, а я відповів би: «Пане міністре, можете на мене розраховувати. Щоразу, коли я...»

—... вичитаю з старої газети, — підказав Стефек.

— Вичитаю з старої... — повторив Віктор, але схаменувся і страшенно розсердився. — Ет, з вами взагалі балакати не варто. Їм, як товаришам, довіряєш таємницю, а вони жартують. Ні — то ні. Я сам підю.

— Не сердься, — заспокоював його Бартек. — Ідея, може, й непогана, але що з неї вийде? Як ти думаєш: такі випадки часто трапляються?

— Я зовсім так не думаю. Якби вони часто траплялися, то в міністра не вистачило б велосипедів. Для нас це й краще, що рідко. І я тобі скажу, Бартку, Стефкові смішки, а ми давай підемо. І як ми повернемося з велосипедами... А може, нам і більше щось дадуть, бо ті хлопці випадково, а ми навмисне підемо — отже, наша заслуга більша.

— Ні. Менша, — коротко заперечив Бартек.

— Чому?

— Ми підемо, бо хочемо мати велосипеди. А вони нічого не знали про нагороди.

— Горе з тобою! А звідки ми знаємо? З газети. А як ти гадаєш, навіщо в газеті друкують такі речі? Стефано, скажи.

— Хіба я знаю? Не в тім справа. У міністра я б сказав: «Ми хотіли мати велосипеди, тому й зробили так, пане міністре».

— Уявляю, як ти з міністром розмовляв би. Заникувався, червонів би ще гірше, ніж коли з Ельжбетою розмовляв.

Стефан кинувся на Віктора з кулаками. Бартек почав розбороняти їх. Вони зчепилися, стягли скатертину і розбили порцелянову попільничку.

Розрядивши енергію і злість, вони спокійно обговорили Вікторову ідею й ухвалили спробувати. Зрештою ризик невеликий, а якийсь там шанс є. Так, як у лотереї, навіть краще, бо на лотерею потрібні гроші, а тут — ні.

Щоправда, невеликі витрати будуть. Треба доїхати трамваем до приміської станції Відзев. Бо з міста до тієї станції іти не варто. Так близько колії, напевне, часто оглядають. Ще й оштрафувати можуть, бо ходити по коліях заборонено.

А од Відзева вже підуть. Виберуться вони найближчої неділі. Збиратися на майдані Незалежності о десятій годині. Батькам нічого не казати.

Хлопці не пішли від Бартека, аж доки Вікторову ідею було записано в літопис СТО. Пощастить чи ні, а Віктор хотів, щоб у літописі неодмінно був зазначений і його «вклад у роботу спілки». Бартек знизував плечима, крутив головою, але врешті записав.

Стефанів щоденник

«Понеділок. Сьогодні, як то кажуть, я ніг під собою не чув. Довелося відпрошуватися з фізкультури і чвалати додому. Бартек і Віктор теж ледве плентаються, та ще й Бартек сів на географії. А все через Віктора, бо Бартек мав учора вивчити урок, однак коли він повернувся з тієї прогулянки, то так схотів спати, що відразу ліг і прокинувся аж о дев'ятій вечора. Отож він перекусив трохи і знову ліг.

Але я задоволений, бо Віктор «припух» перший. Так йому й треба.

Зрау за Відзевом ми вийшли на колію і посварилися. Віктор

хотів нами командувати, а мені це не подобалося. Барткові теж, хоч він нічого не сказав. Тоді Віктор пішов лівою колією, а ми вдвох — правою. Він так летів, що ми ледве встигали за ним, бо доводилося час від часу озиратися, чи немає позад нас поїзда. Позаду не було, а тією колією, що йшов Віктор, промчав поїзд з Варшави до Лодзі. Коли він проїхав, я сказав Вікторові:

«Можеш тепер іти разом з нами, бо коли твоєю колією проїхав поїзд, значить, усе гаразд».

«А це ще хтозна, — заперечив Віктор. — Уже після поїзда могло що-небудь луснути під впливом... того... всяких атмосферних умов».

І знову помчав уперед. Йдемо і йдемо. Рейки цілі. Шпали цілі. Ось уже дванадцята, перша, ось уже й пів на другу. Істи хочеться, та тільки Бартек захопив із собою два бутерброди з сиром. На раз лизнути.

Минає ще година. Я злий-презлий. Хоч Віктор купив на свої гроші ірисок. Частує нас і повторює:

«Не занепадайте духом, бо на прийомі в міністра не будете».

«На якому прийомі? — кажу я. — В газеті за прийом не згадувалось».

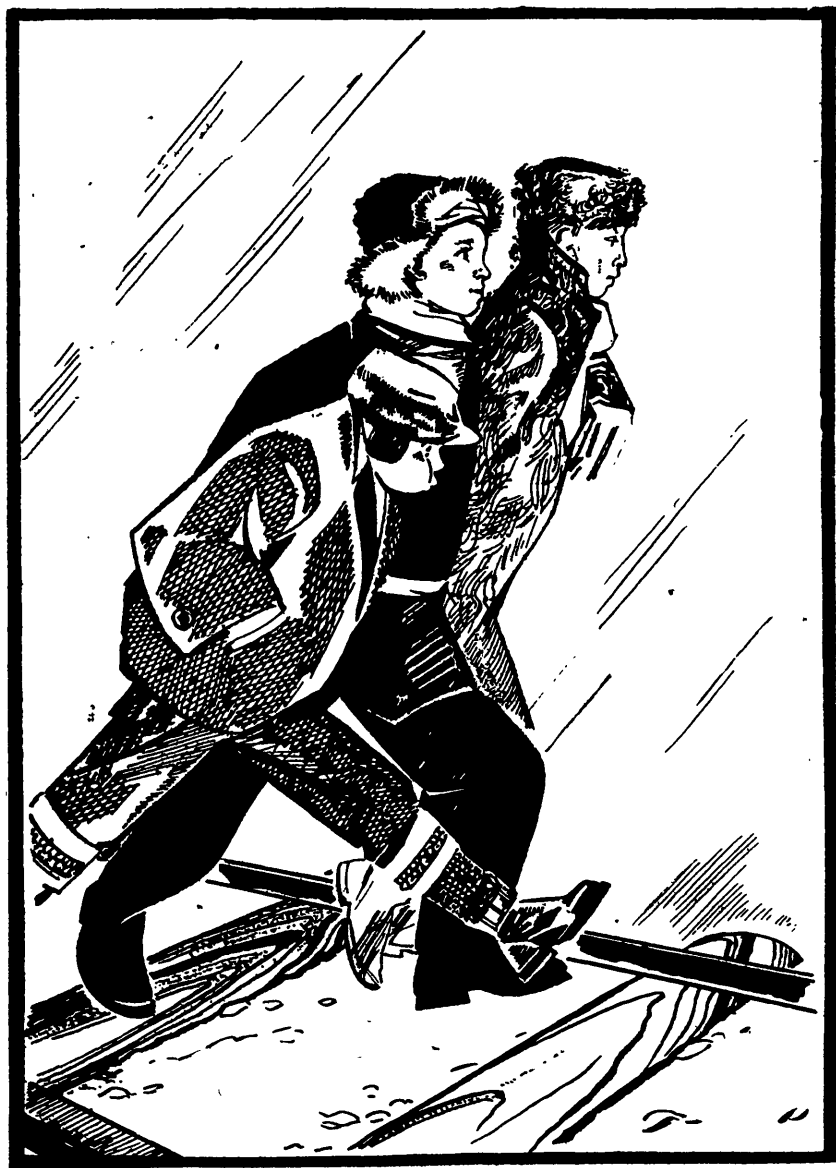
Але у Віктора на все готова відповідь.

«Ну, то й що? Якби так докладно все описувати, то іншим важливим повідомленням не вистачило б місця. Не бійся, Стефане, — каже Віктор. — Знімемось, і міністр зразу запросить нас до сусідньої кімнати, а там на столі все — як у справжнього міністра. До того ж міністра шляхів сполучення. Кому-кому, а йому залізничники в першу чергу все привезуть. Побачите. Тільки в двері не пхайтеся, перший — міністр, так належить. А за столом ми, певна річ, їстимемо всяку всячину, тільки нізащо не можна набирати в кишені, наприклад, мандаринів. Бартку, коли ти не віриш, то спитай у своєї мами. Цукерок і шоколаду теж не можна. Навіщо? Міністр сам нам дасть. Хіба він не розуміється на таких речах? Чи йому не було колись стільки років, скільки нам тепер?»

«Вікторе, в тебе щелепи не болять?» — спитав Бартек.

«Щелепи? Ні. Але, хлопці, як мені хочеться їсти! А все через того міністра! Давайте заїдемо на станцію, перепочинемо хвилинку».

Зайшли ми. Годинник показував п'ятнадцять хвилин на третю. В буфеті були круті яйця та булки. Ми купили по одній. Дуже смачні там булки. Черстві, вчорашні, а такі смачні, немовби з маслом. Віктор з'їв свою найшвидше і знову почав про



те, як треба поводитись у міністра і щоб ми брали приклад з нього, тоді все буде гаразд.

Врешті він запропонував з'їсти ще по одній булці.

«Ні, — сердито сказав Бартек, — мені вистачить тільки на квитки».

«На квитки? Куди?»

«До Лодзі. Я далі не піду. Дома вже обідають. Дурна ідея».

«Я теж далі не піду, — приєднався я. — Мої черевики ледве дихають».

Віктор закликав нас пройти ще хоч трошки, бо, може, зразу за цією станцією...

Але ту мить повз станцію промчали, не зупиняючись, два швидкі поїзди. Тільки майнули перед очима. Подивилися ми хвилину вслід їм і повернулися до зали. Віктор уже нічого не казав. Він не зводив погляду з булочок, що лежали за склом. Барткові не вистачило на квитки п'ятдесят грошів. Ми вивернули кишені. Я знайшов три монети по десять грошів, Віктор — двадцять грошів.

Я бачив, як Бартек зітхнув з полегкістю, Віктор теж зітхнув, але інакше, і повернувся спиною до буфету.

У купе ми сиділи самі. Ніхто нічого не казав. Кожен, певно, думав про своє. Я б запрягнувся, що Віктор мріяв про обід у міністра, бо кілька разів ковтав слину.

Я думав про знімок. Такий знімок з міністром — то не абищо. Цікаво, що сказала б Ельжбетка, побачивши його? Я б передав їй через Бартка, щоб добре придивилася до моїх очей. І порівняла з телячими. Ба! А де ж узяти теля?

Коли ми вже доїжджали до Лодзі, я запропонував нікому про нашу експедицію не розповідати, бо дуже не хотів, щоб Бартек дома проговорився Ельжбеті. Вона б напевне висміяла нас».

РОЗДІЛ XXIV

*Алініні інтриги. Знову записка в схованці.
Треба діяти. Рука, але яка!*

Погода була справді березнева.

Вранці ще йшов сніг. Великі лапаті сніжинки кружляли в повітрі, сідали на підвіконня, на гілки тополь, але недовго залишалися пухнасті й білі — скоро танули й утворювали на вулиці

рідку грязюку. Надвечір почав сіяти дощ, по шибках потекли струмочки.

День уже став набагато довший. Стефан, якого послали в крамницю по цукор, здивувався, що й досі ще видно. Він вибіг без шапки і першу мить аж розгубився, коли побачив Ельжбету Ведмідьську, що йшла йому назустріч. Вона теж, мабуть, помітила його, але голову трохи відвернула і дивилася кудись вище його плеча.

— Добрий вечір! — стиха мовив Стефан.

Ельжбета кивнула і пройшла повз самого нього. Вони розминулися так швидко, що Стефан навіть не почув, чи відповіла вона на його привітання. Може, й не відповіла? Він тільки встиг помітити, що губи в неї міцно стиснуті, а вираз обличчя неприродний, чужий. І чому вона не глянула йому у вічі?

«Йй соромно, — подумав Стефан задоволено. — Напевне соромно. Я теж, коли щось накою, то волію ні мамі, ні батькові не дивитися у вічі. Вона, мабуть, так само. Сумління мучить. Раніше вона ще здалеку всміхалася. Так йй і треба. Нехай трохи помучиться».

Він мчав до крамниці, мов на крилах, але вже дорогою назад його охопило співчуття. Скільки разів його самого мучили докори сумління! Як прикро тоді людині, як важко першому заговорити! Щось заскакує всередині, наче зіпсований замок: швидше ключ зігнеш, ніж відімкнеш. Так буває з Стефановою матір'ю. Батько — той зовсім інший. Він завжди йшов навпростець, умів той «ключ» якимось так делікатно повернути, що зразу ставало легше. Навіть мати, хоч видно було, що вона опирається, не могла не всміхнутися: «замок» відімкнено. Потім казала — переважно, коли батька не було, — що він уміє обходитися з людьми, що він такий розумний і чуйний. І мама, хоч сама з цього погляду була зовсім інша, пишалася чоловіковими чеснотами, казала, що він, мовляв, справжній мужчина.

Підходячи до під'їзду, Стефан подумав, що й він повинен діяти, як справжній мужчина. За кілька тижнів йому піде чотирнадцятий рік, це вже ого!.. Він хвилину силкувався пригадати, чи прославився хто в історії людства в такому самому віці, але даремно: адже історія завжди була його вразливим місцем.

«Ну, та байдуже. Коли вона соромиться своїх слів... Коли так соромиться, що навіть очей на мене підвести не сміє, то нехай уже! Я йй того не згадуватиму».

Він піднімався сходами дедалі повільніше. Може, знову зу-

стріне Ельжбетку? Скаже їй що-небудь. Що завгодно, аби тільки показати, що він на неї зовсім не ображається.

Він довго стояв біля своєї квартири і прислухався, чи не скрипнуть двері в Бродських, та все дарма. Ельжбети не було.

Після вечері Стефан не витримав. Знайшовши сякий-такий привід, він побіг до Аліни.

— Знаєш, Аліно, — почав він просто з порога, — я бачив сьогодні Ельжбету.

— Ну? — Аліна здивувалася, немовби сталося щось надзвичайне. — Де?

— Коли вона йшла до тебе. І знаєш, я бачив по обличчю: їй дуже прикро, що вона про мене так сказала.

— Пхе! — глузливо пирхнула Аліна. — Це новина! Фантазія в тебе справді... буйна.

— Ніякої фантазії тут немає, я справді бачив, що обличчя в неї було таке, таке... наче вона от-от заплаче. Аж губу закусила. Я знаю, це допомагає. І дивилася кудись убік. Несміливо так. Шкода мені її стало. Та що там! Мій батько каже, що розумний перший руку подає. Бартек запросив мене на неділю до себе, я хотів було не йти, але...

— Піди, піди неодмінно, — солодко мовила Аліна. — Принаймні Ельжбета матиме знову з кого глузувати.

— Глу... глузувати? — затинаючись, повторив Стефан.

— Хіба ти забув про минулу вечірку? Я нічого не казала, бо ми ж приятелюємо з тобою. — Голос у Аліни став сумний. — Другого дня вона цілий урок малювала в зошиті карикатури на тебе: розпатлана чуприна і ослячі вуха. Бо ти ж вівся на тій вечірці як справжній телепень.

Стефан сидів мовчки. Він скам'янів від приниження і аж на виду змінився. На щастя, його обличчя було в тіні. Аліна подумала, що він уважно слухає, і правила своєї:

— Я, звичайно, переконувала її, що насправді ти розумніший, ніж здаєшся на перший погляд, а вона — ні та й ні. І все повторює, що ти, мовляв, таке ще хлопчисько. Навіть сьогодні, ось послухай, я ж знаю, що вона тобі подобається, от і кажу їй: «Ельжбетко, побачиш, що з нього славетна людина буде!» А вона тільки засміялась і промовила, що ти напевне пороку не вигадаєш, бо в тебе в голові клепок не вистачає.

Далі Стефан не слухав. Він крикнув, що забув у підвалі ключі, і хряснув дверима.

Хлопець збіг униз. Надворі знову йшов сніг — великий, лаптий. Почувши чийсь ходу, Стефан відступив у коридор, що вів

до підвалу, став біля штабеля цегли, сперся на нього ліктями і стиснув голову. Як добре, що тут хоч темно!..

Йому хотілося плакати від почуття великої незаслуженої образи.

«А я думав перший подати їй руку... Мені було шкода, що вона така засмучена... Яка там засмучена! Тепер я бачу, що то було зовсім не те: вона пройшла повз мене, наче повз порожнє місце. Носа задерла. Королівна! Хто б подумав! А я хотів перший...»

Жаль потроху перейшов у смуток. Образа ятрила рану, і Стефана врешті охопила злість і навіть лють. «Телячі очі! Ослячі вуха! Пороху не вигадас!» О, ти ще побачиш... побачиш!..

Стефан стояв, спираючись на штабель цегли. Ось він несвідомо підняв цеглину, що закривала схованку, намацав папірець...

І отямився, наче на нього хто вилив відро холодної води. Він сховав записку в кишеню, поклав цеглину на місце і вибіг з підвалу. Великими стрибками, обтрушуючи дорогою куртку від цегляного пороху, хлопець помчав додому.

У записці тим самим шифром було написано:

«Тривала хвороба. Ніяких вістей. Шукайте спосіб».

Внизу стояла знайома зелена печатка і двоє слів: «Катафалк і сукня».

Як добре, що Стефан зробив уроки відразу як повернувся з школи. Тепер можна спокійно все обміркувати.

«Зелені», як він називав їх у думках, підкидали записки завжди в суботу. Тому Аліна їй послала Ельжбету минулої суботи до схованки. Сьогодні була п'ятниця. Отже, записку покладено для «зелених». Аліна писала їм про себе! Видно, вони нічого про її ногу не знали. Та й звідки? Адже Франка не було. Стефан пригадав печатку, що випадково випала з Аліниної скриньки. Тепер він уже здогадався, що печатка була потрібна, щоб листуватися. «Зелені» писали, вимагали грошей і одержували їх, напевне, через схованку. А крім того, можливо, ще й якісь вказівки. Куди Аліна дала себе затягти! А тепер Ельжбету затягує! Стефанові мороз пішов по тілі, коли він згадав «шефа» й присягу.

Розум підказував йому: треба відразу, негайно розповісти про все батькові. Батько знайде раду. Повідомить міліцію. Піймають того, з бородавкою, що приходить по записки. Ниточка до клубочка доведе. Розповісти?..

Ні. Голос тяжко враженого самолюбства бере гору.

«Сам усе зроблю, сам урятую Аліну. Захищу її від «зелених». І Ельжбету теж. А коли вона довідається, хто її врятував, то згорить із сорому, що так підло зі мною обійшлася. Так підло!..»

І Стефкові знову стало шкода себе.

«Бачиш, бачиш, — повторював він подумки, — гадала, що ти розумна, а ти — дурна, просто страшенно дурна».

У тих словах не було й крихти злості. Скоріше докір.

Він довго не міг заснути. Крутився, перевертався з боку на бік, раз у раз тяжко зітхав. Занепокоєна мати двічі вставала, вмикала світло, прикладала синові руку до чола й питала:

— Тобі щось болять? Що з тобою?

А Стефек просто обмірковував план. Що зробити в першу чергу, як застукати «зелених», як змусити їх признатися? Адже він сам один проти банди. Бо розповісти комусь свою таємницю — значить, поділитися лаврами переможця, а цього Стефан не хотів. Адже головний мотив його діяльності був: «Отоді Ельжбета побачить!»

У суботу він вийняв із схованки записку «зелених». Вони погрожували Аліні. Вимагали п'ятдесят злотих. Не пізніше, як у середу ввечері.

Стефан ухвалив відповісти так, як він надумав уночі, — підробитися під Аліну. З шматочка лінолеуму він вирізав непогану печатку з літерою Н і чотирма крапками. Потім намочив зеленим чорнилом стару подушечку до туші, що валялася у валізі з усяким мотлохом, і вийшов чудовий відбиток. Хлопець узяв папірець і написав шифром:

«Ні гроша більше і відчепіться, бо буде вам лихо». Унизу прибавив печатку і гордо закопив губи.

«Ну, тепер нема об що зачепитись!» — сказав він пошепки, хоч дома нікого не було. Проте за хвилику впевненість його як рукою зняло.

З шифром усе гаразд. З печаткою теж. А де пароль? Адже, як не буде пароля, вони зразу догадаються, що це підробка. Треба будь-що розгадати пароль.

Стефан швиденько виписав усі паролі, якими користувалися «зелені».

Смерть і пелерина.

Труна і калосі.

Скелет і капелюх.

Аліна підписала свою записку: катафалк і сукня.

Ага, і ще сьогоднішній: кладовище й жилетка. Отже, з одно-

го боку: смерть, труна, скелет, катафалк і кладовище. Бр-р-р! Все якесь «похоронне». Саме так! А з другого боку — щось з одягу. Стефан довго думав, аж обгриз весь кінець дерев'яної ручки. Врешті вигукнув, як Архімед у ванні: «Еврика!» — і написав обабіч печатки: «Могила і халат».

Записка була готова. Стефан старанно згорнув її і сховав у кишеню спортивної куртки. Треба почекати до середи. Він хотів бачити із сховку, яке враження справить лист на «зелених».

Всі три дні до тієї хвилини, коли він збирався помірятися силами з супротивником, Стефан був як не при собі. Він робив уроки, відповідав біля дошки, немовби брав участь у житті класу, а видно було, що хлопець весь час думає про щось дуже далеке від шкільної парті.

Бартек і Віктор трохи здивовано стежили за ним. Натомість Ромек перелякався, випадково побачивши вирваний з зошита аркуш, який Стефан зверху до низу старанно списав словами: «Могила і халат», «труна і калоші». Ромек не був базіка. Він не розповів про своє відкриття нікому, але уважно придивлявся до Журавця і волів не присуватися до нього надто близько на уроках.

Стефан не бачив запитливих поглядів друзів, не помічав Ромкового занепокоєння. Думками він був майже весь час у підвалі, біля схованки. Він сподівався, що «зелені» злякаються, махнуть рукою на Аліну і справді відчепляться. А коли не злякаються, коли довідаються, що й Ельжбету втягнуто, коли почнуть жахливо мститися? Адже то такі негідники, що далі нікуди. По спині в Стефана бігли мурашки.

Задумавшись, Стефан навіть не помітив, що Бартек не попрощався з ними там, де завжди, що вони йдуть разом Беднарською і що вже стоять перед дверима Вікторової квартири.

Віктор попередив:

— Хлопці, якщо Костек дома, то пам'ятайте: ні пари з уст! Бо тоді мені перепаде. Увага! Відчиняю!

Костка не було. І матері теж. Віктор, щоб забезпечити себе від несподіванки, тобто щоб часом раптово не повернувся брат, замкнув двері на ланцюжок, бо в Костка був свій ключ. Потім присунув до шафи великого осла, а на нього поставив ще одменшого.

— Тримайте! — звелів він і спритно виліз на ту споруду.

Він дістав валізку, що стояла на шафі, і обережно подав

Барткові. Але чи то Стефан, думаючи про своє, не досить міцно тримав ослін, чи Віктор, якому страшенно хотілося вразити друзів чимось незвичайним, забув про обережність — але, передаючи валізку Барткові, він утратив рівновагу і загуркотів додолу, по дорозі ще й вибивши валізку у Бартка з рук.

— Ой лишенько! Не зламалася? Невже зламалася? — розпачливо закричав Віктор, швидко підводячись.

— Рука чи нога? — діловито спитав Бартек.

— Рука! Авжеж рука! — волав Віктор, розтираючи набите коліно і кривлячись.

— Стань спокійно, я подивлюся, — запропонував Бартек, але Віктор нетерпляче замахав обома руками, наче відганяв мух.

— Не моя! Того он там! — показав він на валізку.

Стефкові стало моторошно. Бартек зблід. Вони зиркнули одне на одного, потім витріщилися на Віктора. Про кого він каже? Хто може бути у валізці?

А Віктор уже ставив валізку на стіл і надзвичайно обережно відчиняв її. На дні лежало щось довге, загорнуте в газету. За хвилину перед очима в хлопців справді з'явилася рука, якої вони ще ніколи не бачили: то була рука скелета.

— Ну що? — підстрибував Віктор, радіючи, що справив таке враження. — Ну що? Несправжня? Може, неправжня? Дивіться, скільки кісточок у руці в людини, і порахувати важко!

— Звідки?.. Звідки вона в тебе? — вимовив нарешті Бартек.

— Костків товариш з університету приніс. Потайки взяв на кілька днів. Не хотіли мене сюди пускати, але я почув, що вони кладуть щось на шафу. Заглянув уранці, тільки-но Костек пішов, і теж злякався. Себто не злякався, а тільки так якось... здивувався. Однак був уже день. Коли б уночі, то я б напевне зляк... тобто ще більше здивувався, а вдень я зразу подумав: треба показати товаришам. Бач, як ви очі повітріщали!

Бартек гидливо відвернувся до вікна. Стефан роздивився руку зблизька, торкнувся скріплених дротом кісток долоні, і вони сухо заторохтіли, наче у валізку хто сипнув квасолі.

Він мовчки поглядав то на руку, то на Віктора.

Бартек невдовзі попрощався. Він нічого не сказав, але знати було, що Вікторову обіцянку показати «щось надзвичайне» він вважає просто непорозумінням.

Віктор був видимо розчарований. Може, хоч Стефан оцінить його сюрприз? Але й той поведився дивно. Тримаючи руки

в кишенях, він стояв перед шафою, на котрій лежала валізка, і похитувався, наче маятник, з ноги на ногу.

Верхню губу Стефан закусив, і через те його обличчя здавалося якимось чужим, а на Віктора він дивився так, немов уперше його бачив.

— Слухай, Вікторе...

— Ну?

— Слухай, ти мені друг?

— А що таке? — вражено спитав Віктор.

— Відповідай: ти мені друг чи ні?

— З глузду з'їхав? — Віктор знизав плечима.

— Значить, ні, — зітхнув Стефан. — Ну, тоді й говорити не варт.

— Як це не варт? — розсердився Віктор і передражнив: — «Друг, друг!» Що означає ця гімнастика? Може, ти хочеш, щоб я тобі, як дівчата в альбомі: «Люди вмирають, гинуть без ліку, тільки наша дружба житиме довіку!» — патетично виголосив він, приклавши руку до серця.

— Ні, ти справді скажи.

— Дурень, Справді то... сам знаєш. Що на тебе напало?

— А якби я в тебе попросив, щоб ти дав мені свою руку?

— Мою руку? — вирячив очі Віктор.

— Твою руку, — повторив Стефан і кивнув головою на валізку.

— А-а-а.. ти про цю кістку? — зрозумів нарешті Віктор і зразу жажнувся, аж руки заломив. — Що ти, Стефку, що ти собі надумав! Ти знаєш, що мені за те буде? Лишенько! Краще відразу брати ноги на плечі і втікати світ за очі!

— Отака, значить, твоя дружба?

— Не верзи дурниць, бо як ти мене розсердиш, то пожалкуеш. Навіщо тобі той кістяк?

— Цього я сказати не могу, — твердо відповів Стефан.

— Ага. Цього ти не можеш, а як мені Костек усипле, а потім ще й мама на додачу — це для тебе байдуже? Це ти можеш?

— Я зв'язаний... клятвою, — сказав Стефан, притишуючи голос і уникаючи погляду товариша...

— О-о-о! Клятвою? — такі речі Віктор розумів одразу. — Ну, звичайно... коли клятва... але ж подумай, що я скажу, коли Костек запитає мене, куди поділася рука? Висохла? Миші з'їли? Голуб миру залетів крізь вікно і виніс її, щоб настрахати паліїв війни? Ну? Кажі ж!

— Не знаю, — відповів Стефан, думаючи про інше. — Мені відомо тільки, що між справжніми друзями буває й так, що один

для другого навіть кров із себе дасть виточити, навіть життям пожертвує, а тобі кістки шкода...

Віктор легко впав у драматичний настрій.

— Кров? Безумовно! Життя? Бери зразу! Але ти не знаєш, що значить старший брат! Та ще такий, як Костек! Та ще у спілці з мамою, бо мама, як завжди, підтримує його. І мені доведеться, напевне, ту кістку десь діставати. Але де?

— Не доведеться. Послухай: мені вона потрібна на якісь дві-три години.

Віктор полегшено зітхнув і сів.

— Коли?

— Завтра ввечері.

— Ага. А якщо Костек забере її вранці в університет?

— Нічого не вдієш. То вже не твоя провина.

— А якщо завтра ввечері вони її вивчатимуть?

— Е, може, не вивчатимуть...

— Бо тобі так хочеться? Аякже! Ти взагалі в чудеса віриш, — Віктора, видимо, непокоїло, що доведеться ризикувати своєю шкурою, але він уже не протестував так гаряче.

— Вікторе, — благально мовив Стефан, — тільки на три години! А може, навіть на менше. Я зразу тобі принесу її, як тільки... як тільки зможу. Подумай, ти ж, напевне, теж можеш опинитися в такому становищі... І тоді так само...

— Так само? — обурився Віктор. — Ти гадаєш, що таку річ можна скрізь знайти? А я тобі присягаюся, що в усіх будинках в усьому нашому районі тільки в мене, у Віктора Пуголовка, є вона, зрозумів? А в тебе, наприклад...

— ...Вона буде завтра ввечері. Принесеш її мені о п'ятій. Я чекатиму перед нашим під'їздом. А поверну назад близько восьмої. І задарма я нічого не хочу: я виконаю три твої прохання. Проси що завгодно — не відмовлю.

Стефан упевнено й твердо карбував речення по реченню. У нього був вигляд вождя, що докладно продумав план бою і тепер віддає накази підлеглим. Віктор слухав і милувався товаришем. Він хотів навіть висловити своє захоплення, але останнє речення змінило напрям його думок.

— А контрольна з математики в нас коли?

— У середу. Гарзд, — одразу зрозумів Стефан.

— Але ти не думай, що це я за руку, — попередив Віктор. — Дружба є дружба. Удався ти своїми трьома проханнями. Контрольна «в межах товариської допомоги», зрозумів? А Костек нехай з мене хоч шкуру здер. Нічого не вдієш. Треба.

Стефан вибрав місце, дістав дрiт та мотузок i за кiлька хвилин приладнав «руку» так, що, коли потягти за мотузок, вона пiднималась i опускалась. Пiдроблена записка вже лежала в схованцi. Замок вiдiмкнуто. Тепер тiльки треба було дiждатись сутiнкiв i причаїтись за перегородкою в пiдвалi. Що скажуть «зеленi» про Алiнин лист? Чи залишать що-небудь для неї?

Стефан, боячись, аби мати не знайшла йому якоїсь марудної роботи, волiв додому не потикатись. Вiн стояв перед дверима до пiдвалу.

Але той, хто подумає, що весь цей страшний задум був спрямований проти «зелених», помилиться. Зовсiм не про них думав того вечора Стефан, а про Ельжбету Ведмiдську.

Адже то Ельжбетка, втаємничена Алiною, мала сьогоднi прийти перевiрити, що є в схованцi. Це її настрахає Стефанiв «прилад». Так настрахає, що вона довіку не захоче навіть заглянути в цей пiдвал. Щоб не попала в тенета «зелених».

Стефан задалегiдь упивався в думках своїм майбутнiм тріумфом. Ельжбета переконається коли-небудь, чого вiн, Стефан, вартий, i вiн тодi розповiсть їй, що й цей план народився в його генiальнiй голові.

— Добрий вечiр, Стефку. Чекаєш на кого-небудь? Може, ти б до Алiнки заглянув? Йй так нудно, — сказала панi Бродська, що саме вийшла з пiд'їзду.

Захоплений зненацька, хлопець, трохи навіть злякавшись, привiтався й вiдповiв:

— Нi, не можу, менi зараз додому треба бiгти. А дiвчата до неї приходять?

— Нi, сьогоднi нiхто не прийде. Мала зайти Ельжбетка, але оце подзвонила, що не зможе, бо мати...

Стефан навіть не слухав далi. Весь план пiшов нанiвець! Страшенно розчарований, вiн спустився в пiдвал, похиливши голову. Треба все розiбрати i зразу вiднести Вiкторовi, бо вiн, мабуть, уже аж тремтить з нетерплячки й страху.

Хлопець почав вiдкручувати дрiт i раптом почув чийсь ходу на кам'яних сходах. Вiн погасив лiхтарик i стиснув у руцi мотузок, напруживши слух i зiр.

Так. Це «зеленi», це їхнiй лiхтарик. Ось вони пiдходять до схованки, пiдiймають цеглину.

— Є! — тихо каже один.

— Я ж тобi казав, що вона вiдповiсть. Читай! — велить другий.

— «Ні гро-ша...» Що, що? «Від-че-піль-ся».

— Не може бути! — перебиває його другий. — Дай мені! «Ні гроша більше...», «Від-че-піль-ся...» Ну, «шеф» її навчить розуму!

— Е-е, у «шефа» інший клопіт... Доведеться, мабуть, йому накивати п'ятами...

— Що ти кажеш? А гроші?

— Звелів, щоб ми самі собі давали раду. Я розраховував на ці півсотні. А тут — дуля.

Він бридко вилаявся. Другий люто озвався:

— Я їй пригадаю! Дай олівець.

Ту мить над хуліганами щось дивно зашаруділо. Вони звели голови і присвітили ліхтариком.

Стефан почув якийсь дикий нелюдський рев і тупіт ніг; упало щось важке, потім загуркотіло на сходах і хряснули двері.

Не розуміючи, що сталося, хлопець завмер із жаху. Аж за хвилину він усвідомив, що навколо панує тиша, тільки його власне серце стукотить у грудях. Але він боявся поворухнутися. Мабуть, зараз сюди прибіжать люди. Може, хуліганів затримали? Либонь, Хибала їх помітив?

Хлопець почекав ще хвилину. Нічого не чути. Тоді він глибоко зітхнув, ввімкнув ліхтарика і присвітив угору. Де ж рука? Адже як «зелені» заходили в підвал, вона висіла на дошці. А тепер немає. Можливо, від того гармидеру рука впала додолу? Стефан нишпорить ліхтариком по підвалу, вибігає в коридор. Ані сліду.

Його знову охоплює жах: а коли хулігани забрали руку? Коли її вже тут немає? Що скаже Віктор?

Ноги вклякають під Стефаном... Випадково світло ліхтарика падає на купу цегли. Є! Яке щастя!..

І тоді Стефан збагнув: його хитромудрий прилад сам почав діяти — може, тому, що дріт він уже частково відкрутив, а може, тому, що він не досить міцно тримав мотузку, коли підслухував розмову «зелених».

І та рука, власне, й нагнала їм такого страху.

— Так вам і треба! — радіє Стефан.

Раптом він усвідомлює, що так само могла перелякатися Ельжбета! Втікаючи, вона могла б упасти, зламати ногу!..

Втретє за такий короткий час Стефанові стає холодно і так млосно, що доводиться обпертися об стіну.

Умовленим способом — тричі по три — Стефан стукає до Вікторової квартири. Двері миттю відчиняються, і в них з'яв-

ляється дуже бліде, але радісне обличчя товариша. За чверть години кістка лежить уже на своєму місці, і тоді Віктор кидається на канапу й полегшено зітхає.

— Стефку, кажу тобі: те, що пишуть у книжках про бої, поединки і смерті, — то все дрібнички, як порівняти з тим, що я тут вистраждав. Я зовсім неживий. Десять разів умирав. Кожен шерех на сходах лякав мене: я думав, що йде Костек. Волосся на мені ставало сторч, як дріт. Воно ще й досі не опустилося, глянть. Вуха, оце, ліве, витяглося, так я прислухався. На спині висипали прищі. Це нервово. Весь час чухмарюся. У мене там тепер, мабуть, просто шкіра зідрана. Кожен з трьох мушкетерів зокрема і всі разом бліднуть перед тим, що я пережив.

— Е-е... — насмілився висловити сумнів Стефан, згадавши власні страхи.

— Не «е-е», а слухай, коли тобі каже той, у кого близький родич вивчає медицину. — Віктор знову почухав спину. — Це нервова сверблячка. Не віриш?

Він схопився з канапі, одним рухом стягнув через голову сорочку і, повернувшись спиною до Стефана, спитав:

— Ну що? Тепер бачиш? Доведеться валер'янки випити, щоб заспокоїтись. Тільки вона страшенно довго смердить. Костек буде допитуватися, що зі мною скоїлось. Що я йому скажу?

— Скажеш, що тебе блоха вкусила, — спокійно заявив Стефан, показуючи пальцем на Вікторову сорочку, що лежала на канапі. По сорочці стрибала величенька блоха.

Стефанова мати знову цілу ніч погано спала через сина. Він схоплювався з ліжка, кричав, кликав на порятунок, тікав від якогось кістяка.

Мати напоїла його настоєм з липового цвіту, і хлопець на решті міцно заснув. Але розбуджені батьки довго не могли заснути.

— То все через фільми, — нарікала мати. — Він, певне, налякався і тому такий неспокійний.

— Не думаю, — засумнівався батько. — Я про жоден такий фільм не чув.

— Мамуню, — озвалась пошепки Люцинка. — У Стефка є одна книжка, де намальована смерть з косою. Мабуть, то вона йому наснилася.

— Спи, спи, сороко. Не виспишся.

— Завтра неділя, мамо.

— Та знаю. А може б, ти, Владзю, з дітьми в зоопарк до обіду поїхав? Хай подихають чистим повітрям.

— Добре, Зосю, поїду.

Люцинка аж писнула з радощів і, злякавшись, сховала голову під ковдру.

Хоч-не-хоч, а довелося Стефкові відвідати Аліну. До нього прийшов сам Бродський. То була незвичайна подія, бо всі близькі й далекі сусіди знали, що кожної неділі зразу після сніданку Бродський ішов «тільки на одну чарочку» до бару на Жговській. Діялося так з давніх-давен, і не можна було про те забути, бо неділя в Бродських починалася сваркою. Алінина мати хотіла, щоб чоловік зостався дома, батько вимагав грошей, лаявся і хряскав дверима.

І от уже кілька тижнів у Бродських не було бешкетів. Не приносили Бродського п'яного додому. Бродська не ходила з підпухлими очима.

Стефан не звернув би на те уваги, якби не почув одну розмову. До них прийшла сусідка з першого поверху позичити шворку і тричі повторила, що в Бродських такі зміни, «аж збагнути важко». Батько не витримував і відповів:

— А що тут такого дивного? Якщо в когось погано, то все життя має так бути? Напевне, Бродський сказав собі: «Годі!» Міг він так сказати чи ні? І, слава богу, нам теж спокійніше.

Коли тієї неділі Бродський постукав, двері йому відчинив Стефанів батько. Він навіть запросив сусіда зайти і розповісти про здоров'я Аліни, але Бродський подякував і відмовився, мовляв, поспішає, бо треба дружині допомогти, і тільки просить, щоб Стефек заглянув до доньки.

Стефек вийшов на сходи почистити черевики і пообіцяв, що знайде до Алінки, як тільки вони повернуться з зоопарку.

Йшов Стефан до неї дуже неохоче. Він боявся, що Аліна знову розповість якусь неприємну новину або просто ще раз повторить те, що боліло йому, мов хворий зуб, до якого краще навіть язиком не торкатися.

Аліна лежала високо на подушках. Вона здалася Стефанові блідою, аж зеленкуватою, але була в доброму гуморі.

— Кролик, ролик, маю власний столик, — мовила вона, показуючи на спеціально припасовану до ліжка дошку на підпінках. — Татусь зробив.

На ковдрі лежала книжка. Стефан узяв її і прочитав назву: «Літо лісових людей».

— Подобається? — спитав він.

— Так. Спочатку не подобалась. А потім тато став читати вголос, і вона здалася мені набагато цікавішою. Тато гарно читає. А може, це тому, що я теж...

— Що теж?

— ...теж вибираюся навесні до лісу, як герої з книжки.

— Як це? — не зрозумів Стефан.

— Виїжджаю до тітки на село, — пояснила Аліна. — Лікар сказав, що в мене недокрів'я. І для ноги буде краще, як я зміцнію. Звідти приїдуть по мене першого ж сонячного дня. Може, навіть завтра. Бо, знаєш, я на ту ногу й досі ступити не можу, болить.

— Нудно тобі там буде, — змінив тему Стефан.

— Ні. Тато зі мною їде, бере відпустку на цілий місяць. І мама приїжджатиме щонеділі.

— А школа?

— Цей рік уже пропав, — зітхнула Аліна. — Бачиш, моя хвороба затяглася, але тато каже, що здоров'я найважливіше. Може, то й краще, що я другий рік посиджу в одному класі, — задумливо додала вона. — Цього року я часто байдикувала.

— Це правда, — мовив Стефек, але та його покvapна згода не сподобалась Аліні.

— Що — правда? Що ти можеш про це знати? — підозріло запитала дівчина. — Я не мала умов, а зрештою, — махнула вона рукою, — і рада, що їду звідси.

— Алінко, може б, ти що-небудь з'їла, — спитав Бродський крізь двері.

— Пізніше, татусю, пізніше.

Аліна, мабуть, помітила на Стефановому обличчі подив, бо нахилилась до нього й притишила голос:

— Знаєш, у нас тепер усе інакше. Тато такий добрий до мене. Ти б ніколи не вгадав чому. Тоді, коли я звихнула ногу, мама хотіла, щоб батько відніс замовниці плащ. А батько вперся, що не піде, бо замовниць попереджено, аби йому грошей не давали. Отож він і не хотів іти. Довелося піти мені. Я поспішала, бігла тими мокрими сходами, і ось маєш, — вона показала на ногу. — Тато думає, що це через нього, бо якби він тоді пішов... От тепер він і доглядає мене, як нянька. І до мами став уважніший. А ти ж сам знаєш, як у нас було раніше...

*Аліна виїжджає. „Зелені“ чогось шукають.
 Стефанів щоденник*

Наступного дня після тієї розмови Аліна поїхала на село до тітки. Поїхала з батьком. Бродська забігла «на хвилинку» до Журавців і знову забалакалася на добрі півгодини. Але цього разу Стефанова мати слухала її з приємністю і з приємністю дивилася на її радісне помолоділе обличчя. Бродська вже не так побивалася за ногу Аліни. Лікар дав надію: нехай тільки весь організм зміцніє, тоді й нога загоїться.

— А де їй буде краще, ніж у тітки? — казала Бродська. — Господарство чудове, своїх дітей немає, хіба що пташиного молока їй там забракує. І чоловік пообіцяв, що догляне її. А до того ж присягався, що чарки до рота не візьме, бо все це, — зітхнула вона, — через ту клятву горілку сталося.

— Дай боже, щоб він дотримав слова, — мовила Стефанова мати, але в голосі її пролунала якась нота сумніву, бо Бродська палко запевнила:

— О, дотримає, я за це спокійна. Скільки разів він уже мав нагоду випити — і нічого. Раніше то мені доводилось попереджати замовниць, щоб, боронь боже, грошей йому не давали. А тепер уже ні: віддає все до гроша. Я навіть не думала, що він так доньку любить, а нині бачу: кращого батька й на світі немає. Так мені полегшало, наче кам'яна гора з плечей спала...

Стефанові теж полегшало. Скінчилися зустрічі з «зеленими». Набралися, видно, вони страху. Тепер, мабуть, і носа сюди не потикають, та й навіщо? Аліні вони вже нічого не зроблять. Шукай вітра в полі! Повернеться вона, здається, аж восени.

Стефан досить швидко перехотів викривати зграю «зелених». Нитка урвалася, а до того ж — він добре розумів — сили були нерівні. Спокійно обміркувавши все, хлопець переконався, що перемогу він навряд чи здобуде. З одного боку він, сам один, а з другого — організована банда. Краще не мати з ними більше ніяких справ.

Але про свій намір переконати Ельжбету Ведмідьську, що вона дуже помилялася, кажучи, ніби в нього «не вистачає клепок», Стефан не забував ні на мить.

Мабуть, лишився тільки банальний спосіб, іншої ради не було. Отож Стефан із шкури пнувся, готуючись до уроків, заповнював щодня по кілька сторінок у щоденнику, письмові за-

вдання готував дуже старанно, усні — теж. Учителька історії поставила йому п'ятірку, чим страшенно здивувала весь клас. Та й сама вона була вражена Стефановими відповідями. Ніхто, звичайно, не знав, що то Стефановому батькові задля синових «історичних» досягнень довелося пожертвувати своєю звичкою, — він тепер увечері не проглядав газету, як завше, а читав синові завдання з історії і потім перевіряв, як той їх засвоїв.

Користь була обопільна. Батько згадав свої шкільні роки. Син несподівано зрозумів, що історія — цікава наука. Досі він її не зносив, бо намагався просто зубрити уроки. Думав, що тільки так можна задовольнити вимоги вчительки. Тепер він зрозумів, що одні історичні факти впливають з інших, коли вловити перебіг причин і наслідків, то можна чудово користуватися «своїми словами», як батько.

— Ти, тату, міг би бути вчителем! — якось увечері вигукнув Стефан, і в тих словах було стільки щирого захоплення, що батько аж прояснів.

Друзі помітили Стефанові успіхи. Віктор був певен, що то все задля велосипеда. А Бартек запропонував у літопис СТО вклеїти таблицю оцінок і записувати туди п'ятірки її членів. Віктор палко запротестував:

— Що за дика вигадка! Чи ми для того організували таємну спілку, для того складали таку страшну присягу, щоб раптом стати зубрилами?

— Ти, напевне, забув, — спокійно мовив Бартек, — що наша спілка має визначену мету...

— Ні про що я не забув! — не дав йому закінчити Віктор. — Звичайно, світла мета, до якої я весь час прагнутиму, аж поки вистачить духу в грудях... Хтозна, — раптом розчулився він, — може, через усе це я на самому фініші впаду трупом, і коли мій кістяк тобі, Стефку, для чогось знадобиться, я відпишу його в заповіті. Ой! — крикнув він зненацька, бо Стефан дав йому доброго стусана в бік. — Хіба я що кажу? Я нічого не кажу!

Бартек дивився на Віктора, нічого не розуміючи. Нарешті він постукав себе пальцем по лобі:

— У тебе, Вікторе, наче не всі дома. Ти тільки на вигадки спритний, а довести якусь ідею до пуття не здатен.

Віктор підстрибнув, наче його шилом штрикнули:

— А ти навіть з дурною картою не можеш упоратися! Пінгвіни в тебе в Арктиці ходять, а білі ведмеді в Антарктиді. Весь клас реготав. Може, ні? Що, може, ні? Коли ти вже такий герой, то спробуй з географією дати собі лад, а тоді...

— Годі! — вигукнув Стефек, побачивши, що Бартек почервонів; аж посинів, а очі йому наповнилися слізьми. — Скажеш ще хоч одне слово, то дістанеш по шії!

Бартек зціпив зуби і мовчав. Віктор, зауваживши, як змінилося обличчя в товариша, теж замовк. Видно, жалкував, що набалакав зайвого.

— Ну, все. Урочиста тиша над труною, — озвався він нарешті.

— Над якою труною? — спитав Стефан і підозріло глянув на Віктора.

— Медики в нас так кажуть, коли не хочуть згадувати щось неприємне. Непогано, правда? У мене теж із тією геометрією... розпач у зелену крапку...

— Яку зелену крапку? Де? — знову спитав Стефан.

— На твоєму носі! — люто вигукнув Віктор і кинувся на Стефана.

Вони зчепилися й покотилися по траві. Кожен прагнув покласти супротивника на лопатки, але сили були рівні. Їх оточили однокласники.

На кінець перерви друзі, вичерпавши свою злість, у найкращій злагоді повернулися до класу і навіть не помітили, що Бартек уже давно сидів за партою.

І знову Стефан дістав п'ятірку. З польської мови! Коли пані Островська роздавала твори, він не міг дочекатися свого зошита. Він уже почав хвилюватися і приготувався до найгіршого, коли побачив, що в руках у вчительки лишився тільки його зошит.

— Найкращий твір у Журавця, — промовила пані Островська ніби звичайним тоном, але видно було, що вона ледве стримується, щоб не усміхнутися. — Я з чистим сумлінням поставила тобі п'ятірку. І навіть... навіть більше поставила б, якби була вища оцінка.

Клас слухав і вухам не вірив. Як? Граматика, та Граматика, з якою Стефан ніколи не мирив, поставила йому п'ятірку? Вчителька не витримала — усміхнулася, аж блиснули два разки рівних гарних зубів, і запитала:

— Дивуєтесь? Я вас розумію, бо й сама завагалася, коли ставила оцінку, але треба бути справедливою: п'ятірка заслужена.

— Пхе! — пирхнув Северек. — На вигадки Журавець мастак. Як почне розповідати...

— Дарма ти так кажеш, — перебила його пані Остров-

ська. — Це була точно визначена тема. Твір написано так, що я справді прочитала з приємністю.

— А... а помилки? — не втримався Віктор.

— І помилок немає. Пропущено дві коми, і все. Я дуже, дуже рада, що в тебе такі успіхи, Стефку.

Задоволений Стефан повертався з зошитом на місце і навіть не помічав, що на нього дивиться весь клас. Він шукав тільки Барткового погляду. Вже сівши, він повернувся до нього, хотів щось запитати, але його розхолодив поважний, без тіні усмішки вираз обличчя товариша.

А для нього було дуже, дуже важливо, що думає Бартек! Стефан щоденно з величезним задоволенням уявляв собі, як родина Ведмідьських збирається за столом і Бартек урочисто сповіщає:

«Стефек Журавець знову сьогодні п'ятірку одержав!»

Ельжбета, напевно, підніме брови й скаже:

«Та невже?»

«Слово честі! Я можу тобі завтра принести його зошита», — запевнить брат.

Стефек, сподіваючись, що Бартек справді може попрохати в нього зошита, щоб переконати сестру, носив з собою їх усі і, чекаючи на таке прохання, ще старанніше готував письмові завдання.

Але Бартек і досі зошита не прохав. Чому? Стефан не знаходив іншого пояснення, крім того, що до уявної розмови втручався пан Ведмідьський, заявляючи:

«Я цілком вірю в ті п'ятірки. Журавець — розумний хлопець. Як він уміє міркувати... Яка логіка!»

І, певна річ, за столом ще довго триває розмова про неабиякі здібності Стефана Журавця. Тільки Ельжбета мовчить. Губи стиснуті, зла, сумління її мучить, мучить щораз дужче!

Так їй і треба!!!

З тих приємних думок Стефка зненацька вириває спокійний, як завжди, але трохи глухуватий Бартків голос:

— Дозвольте, я намалюю.

Справжні дива діялися на тому уроці в VI-Б! Журавець написав твір без помилок, а нині Ведмідьський — взагалі непоганий учень, який тільки географії не зносить і має з неї найгірші оцінки, — зголосився намалювати карту подорожі по Африці героїв роману Генріка Сенкевича «В пустелі і пущі»... Чи ж таке чувано? І ще: Віктор Пуголовок, завжди перший на всякі витівки, завжди такий балакучий, особливо на уроці польської мови,

сидить якийсь осовілий, голову похилив, не озивається й словом.

Дивні, небувалі явища.

— Стефку, ти ж пам'ятай: на велосипеді будемо їздити по черзі, так?

— На якому велосипеді? Про що ти кажеш?

— Ти що — дурником прикидаєшся? Я кажу, щоб ти не забував про нашу домовленість. Я зроблю розклад. Так зроблю, що не присікаєшся.

— Знаєш що, Вікторе, — розсердився Стефан, — візьмися краще до геометрії, більше буде користі, ніж з велосипеда. Перестань про нього думати.

— Ось як? — обурився Віктор. — Значить, з твого велосипеда мені — дуля?

— З мого велосипеда? — нарешті збагнув Стефан. — Так, з «мого» — дуля, — повторив він з іронією, але Віктор її не зауважив.

Він зупинився посеред вулиці, не помічаючи, що стоїть у калюжі. Погода була чудова, з дахів капало, аж дзюрчало. Віктор зсунув шапку назад, мов лицар, що піднімає забороло, задер носа, на якому, віщуючи весну, щодень більшало ластовиння, і вигукнув:

— Ну, то знай же!

— Що? — і собі зупинився Стефек.

— Що кінець і крапка! — закінчив раптом Віктор, демонстративно переходячи на другий бік вулиці.

Де й ділася його звичайна невимушеність. Він плентався, похнюпивши голову, не помічаючи лискучого мокрого гілля, набубнявілих бруньок, що вкривали зеленим серпанком зарості парку.

Погано почався тиждень. Бартка даремно образив, а тепер і з Стефаном посварився. Мама запевняє, що який понеділок, такий буде і весь тиждень. Костек з того сміється і каже Вікторові не вірити в забобони, але, як воно насправді, буде видно. У Бартка завтра день народження. Якби не те, що сьогодні сталося, то, може, Бартек запросив би їх. У Ведмідьських частують такими добрими оладками з повидлом! А Стефан, мабуть, просто глузував з нього. Не може бути, щоб він сам на велосипеді катався. Треба ж йому уроки робити — тоді може кататися Віктор. А зрештою Стефан — член СТО і повинен підкоритися більшості. Віктор йому скаже, Бартек теж... Ой, даремно він образив Бартка!..

Стефан не брав до серця Вікторового гніву. Він ішов, мружив очі і підставляв обличчя сонцеві. Куртку хлопець розстібнув, шарф запхнув у кишеню. Він дивився, як у парку господарювала весна, слухав, як весело цвірінчали горобці, і уявляв собі Ельжбету, здивовану, просто незадоволену новиною. Бартек уже дома. Вже розповів про його п'ятірку. «От бачиш! От бачиш!» — казав Стефек подумки. Він звернув на подвір'я. Перед їхнім під'їздом стояв спиною до нього високий здоровило з портфелем під пахвою. Коли Стефан підійшов, з дверей вискочив ще один, трохи молодший хлопець.

— Знайшов? — нетерпляче запитав високий.

Молодший похитав головою.

Стефан зупинився позаду високого.

— Треба ще раз пошу... — почав високий, а нижчий гримнув на Стефана:

— Чого очі витріщив? — і замірився портфелем, що його він тримав у руці. Але високий раптом повернувся і, побачивши Стефка, схопив молодшого за плече й мовчки потягнув до брами.

Стефан став у дверях під'їзду і дивився їм услід. Вони йшли швидко і жодного разу не озирнулися. Той, високий, був, здається, родич професора Пагача. Стефан бачив його лише раз — випадково і здалеку: він сидів з професором у кабінеті за столом, а Стефан стояв у передпокої. У того родича густа чуприна була зачесана вгору. У цього, нинішнього, волосся сховане під шапкою. Може, це він? Чого вони шукали і в кого?

Стефанів щоденник

«Я гадав, що з «зеленими» справа покінчена. На жаль, сьогодні я переконався, що ні. Може, вони тоді і налякалися першумить, але, мабуть, швидко охолонули і надумали перевірити, що й до чого. Здається, ті двоє, яких я бачив перед нашим під'їздом, із «зелених». І, либонь, я знаю, чого вони шукали, бо щось знайшов у нашому підвалі: малесенький ліхтарик з лампочкою, як горошина завбільшки, з красивим нікельованим ланцюжком. Я ще ніколи такого не бачив. Як хтось із «зелених» тоді впав, ліхтарик, мабуть, покотився до мене, бо я його знайшов у картоплі, майже під віконцем. Гарна цяцька.

Сьогодні вранці я з великим задоволенням встав і побіг до школи, бо кімната була заллята сонцем і так було тепло, що мама відчинила вікно навстіж. І в під'їзді вікна були відчине-

ні. Пан Хибала дбає, щоб там не смерділо собаками і котами.

Я летів униз і чув, як хтось, гупаючи, біжить попереду мене. Це мене здивувало, бо в нашому під'їзді немає кому бігати. Тільки Аліна могла б так мчати, але ж вона поїхала.

Я хотів догнати його, однак коли був на другому поверсі, внизу вже хряснули двері. Я виглянув у вікно над дверима, та нікого не побачив, бо заважав дашок над входом, але почув, як хтось стиха розмовляв, стоячи під тим дашком. Один голос мовив:

«Не вставала з постелі кілька тижнів».

«То хто ж забрав записки?» — спитав другий.

«А тепер її вивезли».

«Засипала нас!»

«Е, навіщо їй нас засипати? Вона б за свою шкуру боялася».

«А я тобі кажу, що тут щось непевне. Треба перевірити, хто до неї прихо...»

Далі я не чув, бо на другому поверсі хтось відчинив двері, тож довелося і мені зійти вниз. Перед під'їздом нікого вже не було, тільки до Беднарської йшли ті самі, що вчора. Старший озирнувся, побачив мене і прискорив крок. Я не чув, чи розмовляли вони між собою, але, здається, так, бо перед брамою обидва зупинилися. Мені треба було проїти повз них. Молодший підставив мені ногу, але я помітив її і перестрибнув. Відбігши на безпечну віддаль, я закричав:

«Чого чіпляєшся? Чого шукаєш на чужому подвір'ї?»

А він одразу мені:

«Ти, щеня, не будь надто розумне, бо ми тебе так... полоскочемо, що довіку пам'ятатимеш!»

«Дивись, щоб я тебе раніше не полоскотав, — вихопилося в мене. — Сам ти щеня!» — закінчив я, уже біжучи, бо вони обидва кинулись до мене.

Все ж таки добре мати довгі ноги: я мчав, як вітер. Вони скоро облишили погоню, але йшли за мною, бо коли я зупинився перед шкільною брамою, то побачив, що вони наближаються до нашої школи.

Нехай приходять, подумав я. Наскаржитись на мене вони не зможуть, бо самі почали. І мені теж було що сказати. Зрештою, якби не дзвоник, я б навіть зачекав на них. Дуже мені хотілося побачити їхні руки. Коли хтось із них має під манжету бородавку, то в мене вже не буде більше сумніву. Але як їх побачити?

У класі я застав новину. Бартек приніс ручну гаву. Віктор уже забув, що він посварився зі мною. З Бартком Віктор теж у найкращих взаєминах. Певна річ, гава багато допомогла. А яка розумна!»

РОЗДІЛ XXVI

Фатальний початок тижня. Теорія лівої ноги. Віктор впадає в розпач. Веселий урок. Математичний вулкан у голові

Той тиждень почався фатально. Вже на першому уроці в понеділок, — то була математика, — Віктор схопив двійку. А за два тижні закінчується третя чверть! Така двійка могла не тільки отруїти свята, але й кидала тінь на табель. Тінь та, за словами Віктора, була «зловісна і абсолютно похмура».

Віктор не хотів йти додому, аж поки мати піде на роботу: її зміна починалася о четвертій годині.

— Хоч який би я був веселий, хоч на голові ходив би з радощів, мама зразу догадається, що в мене щось не гаразд. А Костек, той просто ясновидець! Мабуть, їх на медичному факультеті вчать на ясновидців, а що моя мама весь час має справу з лікарями, то теж така стала.

— Е-е-е, — засумнівався Бартек.

— А от щоб ти знав! — запалився Віктор. — Завжди, як хтось у нашому будинку захворіє, насамперед до нас біжать. Не до Костка, а до мами. Навіть уночі. І мама зразу скаже, що треба: чи укол, чи прочистити шлунок, чи по лікаря, чи банки поставити. Моя мама все знає.

— Я не про те, — заспокійливо мовив Бартек. — Я тільки хотів сказати, що ясновидців не буває.

— Якщо не буває, то чому твоя мама або Стефкова не визнає всього так одразу? — не поступався Віктор.

— Моя мама, коли я удаю такого веселого, теж бачить, що в мене щось не гаразд. Найкраще зразу сідати до уроків, тоді їй важче здогадатися, — мовив Стефан.

— Я зразу признаюся. То найкращий метод, — заявив Бартек.

— І про двійки з географії теж? — зацікавився Стефан.

Бартек скривився, наче в нього зуб заболів, навіть зашарівся, і буркнув:

— Та-ак...

Стефан здогадався, що ненароком торкнувся болючої теми. Відколи Віктор так негарно підштрикнув Бартка, його географія стала чимось таким, про що не слід було говорити.

Віктор відчув це на собі, коли знову спробував поглузувати з товариша. Спокійний товстун Бартек, витриманий, тактовний, втратив самовладання. Ніхто б і не подумав, що він так міцно і влучно вміє давати запотиличники. Аж Стефкові довелося втрутитись.

Після того Віктор, остерігаючись Барткових кулаків, перестав брати на глум його географічні невдачі. Але все те не забулося. Ведмідьський уже давненько не запрошував до себе друзів. Стефанові було навіть краще: його серце й досі ятрила гірка образа на Ельжбету. Він не хотів її бачити, не хотів з нею розмовляти. Якби він її зараз зустрів на вулиці, то удав би, що не помітив.

Але Вікторові було прикро: надто сподобались йому чудові оладки, що їх пекла Барткова мати.

Того понеділка, яким так нещасливо почався тиждень, пригнічений Віктор заявив товаришам:

— У заботони вірити не треба, бо то відсталість, але зовсім не брати їх до уваги теж не можна. Я вам кажу: щось таке має бути, тільки науковим способом його ще не відкрито. Але буде відкрито. Я вам кажу. Спочатку організують для нас на Марсі літні табори, а потім візьмуться і до лівих ніг. Я вам кажу.

— До яких ще лівих ніг? — зверхньо спитав Стефан: відколи він упорався з орфографією та історією, то дуже запишався і дивився трохи звисока на товаришів.

— Стефане, — промовив Віктор з удаваною ласкою в голосі. — Послухай, що я тобі скажу: бережи себе!

— Що ти мелеш? — розсердився Стефан.

— А те мелю, що через твоє надмірне зусилля опанувати історію у тебе похитнулася розумова рівновага. Розумієш? А рівновага — дуже важлива річ. Ти перестав відрізняти ліву ногу від правої? Порушена рівновага. Сумніваюся, щоб з такою вадою ти став юним джентльменом і героєм, яким ти мрієш стати... гм... гм... здогадуюся, з яких міркувань...

Стефан кинувся на Віктора з кулаками. Худий цибатий Віктор спритно ухилився. Опецькуватий Бартек, простягнувши руки, крутився між ними і повторював:

— Спокійно. Спокійно. Спокійно, кажу.

Стефан, засапавшись, витяг хусточку, витерся і пирхнув:

— Блазень!

— Йолоп! — відповів тим самим тоном Віктор.

Здавалося, хлопці знову кинуться один на одного, аж раптом вони, наче змовившись, разом звернулися до Бартка:

— Бартку, правда ж, я маю рацію?

— Обидва ви маєте рацію, — мовив Бартек. — Але тепер, Вікторе, розкажи про ті ліві ноги, бо я теж нічого не розумію.

— Ну, від тебе не можна вимагати стільки, як від кандидата в славетні письменники, — великодушно заявив Віктор. — А взагалі я про ліві ноги знаю лише те, що на них не слід вставати з ліжка.

— А скільки їх у тебе, тих лівих? — спитав Стефан.

Однак Віктор, не звертаючи більше на нього уваги, вів далі:

— Хто встане з ліжка на ліву ногу, тому цілий день не щаститиме. Це факт. А моє ліжко так стоїть, що з правого боку стіна, і я мушу вставати на ліву ногу. Іноді, особливо перед контрольною, вже так я пильную: перевертаюся спочатку на живіт, а тоді мені щастить устати на праву ногу. Але останнім часом я не можу вчасно прокинутися. Будильник тихіший став, чи що, бо я його зовсім не чую. Аж як Костек стягає з мене ковдру, я зіскакую, мов очманілий, з ліжка. І зовсім забуваю про злощасну ліву ногу. Так було й сьогодні. І ось, будь ласка: маю залізну двійку.

— По-перше, не залізну, а зі знаком запитання, пан Карневич обіцяв тебе завтра ще раз спитати. А по-друге, дивно, що твій «закон лівої ноги» впливає тільки на математику, — в'їжливо зауважив Стефан.

— Бартусю, скажи Стефанові, що я з ним не розмовляю.

— Бартусю, скажи Вікторові, що коли він зі мною не розмовлятиме, то хто йому сьогодні допоможе підготуватися до геометрії?

— Бартку, скажи Стефанові, що коли б я навіть мав дістати запалення мозку чи впасти трупом біля дошки, то й тоді я нізащо не скористався б з його огидної допомоги. І щоб він не на-смільювався до мене приходити, бо я спущу його сходами з десятого поверху.

— Бідолахо, — жалісливо зітхнув Стефан, — адже ти живеш тільки на третьому.

— Не звертайся до мене! — вигукнув Віктор. — Бо я з тобою не розмовляю!

Ввечері Віктор пошкодував, що так необачно кидався словами. Він сидів над нещасною геометрією, креслив у зошиті геометричні фігури, учив теореми голосно й потихеньку, а коли пробував повторити їх напам'ять, коли уявляв собі, що стоїть біля дошки з крейдою в руці, усё вилітало йому з голови, і в ній аж гуло, наче там вітер гуляв.

Ох, коли б нагодився Стефан! Він так просто якось виводив одне з одного, що Вікторові аж яснішало в голові. Ох, коли б він прийшов! Хіба він такий дурний, щоб не розуміти жартів. Стефку, голубе, чому тебе немає?

Віктор метався по кімнаті, визирав у вікно, тужно дивився на темні вікна Журавців, та все даремно!

У кімнаті було жарко, а може, в нього гарячка? З одного боку, добре було б захворіти на завтра, але то порятунок лише на кілька днів, проте якщо хвороба затягнеться — тоді сьогоднішня двійка красуватиметься в таблиці за третю четверть.

— Так уже мені судилося! — зітхав Віктор, тулячи гарячий лоб до холодної шорсткої стіни і прислухаючись, чи, бува, не стукає в двері Стефан.

Замість Стефана з'явився Бартек, що не міг залишити товариша без допомоги.

Він застав Віктора в кутку між канапою і етажеркою, куди навіть світло майже не досягало.

— Вікторе, що ти там робиш? — здивувався Бартек.

— Маю намір битися головою об стіну і дивлюся, де зручніше, — понуро відповів Віктор, не рушаючи з кутка.

— Шкода стіни, — спроквола зауважив Бартек. — А геометрію повторюєш? Посувається?

— Як черепаха, — буркнув Віктор і раптом вигукнув з розпачем: — Це не для моєї голови! Хоч скільки б я товк — ніякіснького пуття! Тут ні на чому не розженешся: двічі по два — буде чотири, повинно бути чотири, і навіть геній нічого іншого не придумав би: чотири, й годі! Часом мені здається, що вже все знаю. Дивлюсь на креслення — наче збагнув, а як треба повторити напам'ять — темна ніч! Найгірше з отим Піфагором! Ой леле, навіщо він ті тортури вигадав? Певно, страшні часи були колись. Не давали, видно, вченим грошей на розваги, на подорожі, в гості вони, мабуть, теж не ходили, бо тільки з нудьги Піфагор міг вигадати таку жахливу річ, як таблиця множення або та теорема... Я через нього дуба вріжу, от побачиш. У мене вже навіть напис на пам'ятник готовий, послухай:

Зупинися, перехожий, — це могила славна.
Віктор Пуголовок спить тут, що загинув марно.
Не витримав з Піфагором запеклого бою
І залишив цілу школу ридать за собою.

Прослідкуеш, щоб вирізьбили його на мармурі. На білому. Це моє останнє бажання. Що, не віриш? Я вже відчуваю, як у мене в грудях хрипить, а то сухоти — це так само напевне, як те, що я тут стою. Навіть коли й поживу рік, то вже не в тому класі, що ти, любий друже. Чекає тебе гірка розлука на порозі нових надій і нового життя в сьомому класі, куди мене через двійку з математики не запросять.

— Ти скінчив? — запитав Бартек, на якого Вікторове красномовство не справило ніякого враження. — Тоді сідай. Почнемо.

— Гарзд. Підемо цією тернистою стежкою, — трагічно проголосив Віктор і сів до столу, але раптом жваво схопився й закричав уже звичайним голосом: — Бартусю, мерщій допоможи мені переставити ліжко, бо коли я забуду і завтра знову встану на ліву ногу, то вже ніщо мене не врятує...

Людина дріб'язкова, себто така, що присікується до найменшої неточності, вважала б, що хоч би де стояло Вікторове ліжко, його успіхи в геометрії від того не зміняться! А проте...

Пан Карневич не прийшов на урок. Замінити його доручено керівникові десятого класу, літньому вчителеві з густими сивими вусами.

VI-Б зустрів його такою тишею, якою рідко зустрічав своїх учителів. Хвилину учні і вчитель взаємно вивчали одне одного. Питатиме чи ні?

— Пане вчителю, — відважно почав Віктор, — ми тепер тільки повторюємо. Весь час повторюємо з початку і до кінця, щоб тее... щоб закріпити весь матеріал, бо вже кінець чверті. І краще ви теж... Ви ж так добре знаєте матеріал... Принаймні час не змарнуємо.

— Ага, — відразу зрозумів учитель, — ви боїтесь, щоб я не перевіряв, що ви знаєте? Не бійтесь. Я не питатиму, бо сам не математик. А на що ми використовуємо цю годину?

— Розкажіть нам що-небудь, — почали просити дівчатка.

— Що? — вчитель обвів поглядом клас. — Ви ж не казок, напевне, хочете?

— Пане вчителю, — знову озвався Віктор, — ми, звичайно, знаємо, що всі вчителі змалку були дуже слухняні і дуже добре

вчилися, але, може б, ви нам розповіли про щось таке життєве, ну, наприклад, про те, як ви в нашому віці чогось ніяк не могли зрозуміти, ну... ні в зуб, і, либонь, навіть боялися двійки?

Клас завмер. Може, Вікторове запитання розгнівало вчителя? Але той зацікавлено глянув на Віктора:

— Ти маєш на увазі якийсь важке завдання з математики?

— Не завдання, — мовив уже зовсім сміливо Віктор, — а теорему. Оту клятенну теорему Піфагора, яку ми... яку я... не могу запам'ятати.

Вчитель несподівано засміявся.

— От і добре. Я розповім, як сам колись засвоїв цю теорему. Мушу признатися, що метаматик з мене був кепський...

— Зовсім як я, — вголос зрадів Віктор.

— ...Іхав я на самих трійках.

— Не зовсім як я, — прошепотів Віктор.

— А вчитель математики в нашій школі був дуже вимогливий.

Учні співчутливо зітхнули: вони це чудово розуміли.

— Я ту теорему ніяк не міг утнути. У школах тоді навчали російською мовою, і от учитель, якому вже урвався терпець, сказав мені по-російському: «Пифагоровы штаны на все стороны равны». Розумієте?

Ні. Клас нічого не розумів. Звідки штани?

— Адже в Греції штанів не носили, — промовив Бартек, — отже, й Піфагор...

— Так, твоя правда, — згодився вчитель, — але в рисунку до теореми дуже легко знайти схожість із штаньми. Ось дивіться!

Він підійшов до дошки і намалював рівнобедрений прямокутний трикутник, повернений прямим кутом униз.

— Уявімо собі, що це труси. Тепер пришиємо до них штанини. Це, як бачите, квадрати, побудовані на катетах. Так?

Клас захоплено притакував.

— А тепер додамо до штанів верх, теж квадрат, побудований на їхньому поясі, тобто на гіпотенузі. Ну, а тепер треба лише запам'ятати, що на ці дві «штанини» піде точнісінько стільки краму, як і на «верх», себто: $a^2 + b^2 = c^2$.

— Як це? — Віктор аж устав і вражено кліпав очима. — Зараз... зараз... — з його обличчя було видно, що він починає щось розуміти. Але раптом він підозріло сказав:

— Е, ви зробили штанці такі рівненькі, а прямокутні трикутники бувають різні. А тоді що?

— Правда, — відповів учитель, — тоді «Піфагорові штани»

мають такий вигляд, наче їх пошив бракороб, — одна штанина довша, друга коротша. Але і в тому випадку матеріалу затрачено на них буде згідно формули: $a^2 + b^2 = c^2$. Ну, одне слово, запам'ятайте собі цей жарт: «Піфагоровы штаны на все сторони равны».

— Нарешті! Зрозумів! — засяяв Віктор. — Тепер хоч би які були ті штани, я нічого не боюсь. Зрозумів!

— І я! І я! І я! Я теж! — залунало звідусіль, і зненацька весь клас продекламував двовірш про Піфагорові штани.

— Оце то штука! — захоплено вигукнув Ромек Козелкевич.

— Я вам покажу ще одну цікаву річ, — мовив задоволений учитель. — Скажіть, як вам здається, чи багато часу забирає у вас школа?

— Багато! О, дуже багато! — одностайно відповів клас, а Віктор ще й патетично додав:

— Півжиття або півщастя, а до того ж ще отруєє й другу половину.

— А я доведу, що ви помиляєтесь. Хто хоче до дошки?

Вискочив Северек.

— Напиши збоку триста шістьдесят п'ять днів, стільки, скільки їх має рік. Ви спите щодня по вісім годин. Помнож їх на дні. Добре. Тепер ці години поділи на двадцять чотири. Виходить сто двадцять один день. Відними їх від року. Залишилося в нас двісті сорок чотири дні. Відними від них у такий самий спосіб дні, що наберуться з тих годин, коли ми миємось, їмо і розважаємось. На це йде, скажімо, п'ять годин щодня. Залишилось сто шістьдесят сім днів. Відними від них п'ятдесят дві неділі, тоді два місяці літніх канікул. І ще місяць зимових і весняних канікул та інших свят. Скільки ж ми витрачаємо на уроки? Якихось нещасних двадцять три дні, або неповний місяць. А тут хтось сказав: півжиття! }

Клас сторопіло стежив за підрахунками на дошці. В цілковитій тиші чути тільки стукіт крейди.

— Але ж ми більше, більше... з вересня до липня! — палко заперечила якась дівчина.

Учитель, тамуючи усмішку, відповів:

— Це оптичний обман. — І показав на дошку. — Розрахунки точні. Згідно таблиці множення.

— Знаю! Знаю! — радісно вигукнув Віктор. — Помилки допущено, коли ви...

Давно не було такого веселого уроку в VI-Б.

Журавець усього того не чув. Після трьох уроків він відпро-

сився, бо мав допомогти матері перевезти додому куплене вугілля.

Віктор щодуху мчав із школи і влетів до Стефана, як вихор.

— Стефано, я вже знаю, що було з Піфагоровими штаньми! — закричав він з самого порога. — Навіть коли їх робив недоумок, що нічого не тямив у кравецтві. Бо якщо одна штанина була довша, то друга неодмінно коротша, і разом на них ішло краму стільки, скільки на верх. Кумекаєш?

РОЗДІЛ XXVII

Северкові не щастить. Де Кася? Стефек зустрічає „зелених“ Стефанів щоденник

Барткову галку Касю вже добре знала либонь ціла школа. Серед громади учнів і учениць Кася мала безліч друзів, ба навіть шанувальників. Та що казати про учнів, коли навіть директор попрохав Бартка принести галку до свого кабінету і зацікавлено придивлявся до її витівок. Та що там директор — сам сторож Золотко, особа, належно шанована як малечюю, так і найстаршими учнями, які вже почали голитися, навіть він, хто безжально боровся з усім, що загрожувало ладові й чистоті в школі, — розчулено усміхався у вуса, коли бачив Касю.

Бо Кася — це визнавали всі, — була найкраща і найрозумніша галка в світі.

Пір'я вона мала чорне, як сажа, тільки на шиї ледь попелясте, а очі голубі, мов дві намистинки. Жодна пір'їнка в неї не стирчала, на кігтях не було й сліду якогось бруду. Кася була страшенна чепуруха.

Вона дуже любила сир і діставала його до уроків, після уроків та на кожній перерві. Матері Касиних друзів ніяк не могли збагнути, чому це враз їхні діти так полюбили сир, а надто що деякі з них досі кривилися, вгледівши його. І ось раптом вони почали просити, щоб на сніданок у школу був хліб із самим лише сиром і щоб сиру було як н а й б і л ь ш е.

Коли б якимось дивом пощастило зібрати докуди той сир, що його діти принесли до школи за кілька тижнів, то утворився б запас для цілої крамниці. Тим часом усе те зникало в Касиному волі. Вона до крихти з'їдала кожную грудку, яку їй підсували школярі, потім старанно чистила дзьоба і дякувала за сир,

вклоняючись до самої землі і заплющивши очі. Щоб побачити той уклін, малюки з першого і другого класів ладні були розтринькати на сир усі свої заощадження.

А ще з Касі був неабиякий перукар.

Досить було Барткові Відмідському промовити:

— Касю, причеши! Причеши! — і Кася піднімала голову, зиркала голубими очима ліворуч, праворуч, сідала на найпатлатішу голову і починала гладити її дзьобом, немов хотіла причесати неслухняного чуба.

Якось на перерві Кася, вже причесавши кількох школярів, збуджена загальними веселощами, кинулась до величезних вусів самого Золотка, що вже кілька хвилин милувався її перукарською роботою і сміявся разом з учнями.

Бартек отетерів. Сторожів гнів був куди страшніший, ніж інші шкільні неприємності. Золотко негайно карав зухвальця і довго пам'ятав за провину. Горе сміливцеві, що дозволив би собі злегковажити його особу.

Але того разу Золотко перший почав сміятися. Захоплені малюки тісно оточили його, а він раз у раз повторював:

— Ну й розумна bestія! Ну й розумна!

Відтоді Бартек міг розраховувати — а в шкільному житті це неабияк — на прихильність сторожа, у якого Кася залишалася під час уроків і вчилася ще всяких штук. На перервах вона прилігала до Бартка й так уже звикла до шкільного дзвоника, що, зачувши його, сідала на поруччя сходів і чекала там на свого хазяїна.

Так було й сьогодні. З галкою на плечі Бартек вибіг на спортивний майданчик, і його негайно оточила юрба Касиних друзів.

Якраз напередодні в кінці шкільного подвір'я поставили гойдалку та шведську драбинку дитсадкові, що містився в тому самому будинку, і першокласників наче магнітом тягло туди. Але ж то були розваги для дитсадка. Учнівський гонор не дозволяв навіть цікавитися ними. А проте, й щоб пересилити спокусу, була потрібна просто нелюдська витримка. Отож перший відважний, що не встояв і таки зіп'явся з радісним вереском на драбинку, негайно знайшов послідовників. Драбинку просто обліпили, а біля гойдалки утворилася черга.

Старші хлопці теж відчували надмір весняної енергії: Тепле, майже травневе сонце веліло залишити в роздягальні шарфи і розстібнути куртки. Ноги не витримували, щоб не бігати, руки аж свербіли до стусанів, засапані груди не могли досхочу надихатися свіжим повітрям.

Випадковий відвідувач, заплутавшись у тому верескливому і метушливому мурашнику, полегшено зітхав, попавши нарешті у безлюдний шкільний коридор, і казав:

— Я б у цьому пеклі й десяти хвилин не витримаю!

А Золотко поблажливо пояснював:

— Яке там пекло? Перерва! Звичайнісінька перерва!

Почувши дзвінок, Бартек підбіг до підвіконня, де залишив Касю над великою грудкою сиру. Галки там не було. Напевно, вона сама повернулася до сторожевого столика. Ні. І там немає. Занепокоєний хлопець вискочив на майданчик, оббіг його навколо — даремно: До класу він уже зайшов після вчителя. Звістка про те, що галка зникла, поширилася в одну мить. Однак усі гадали, що вона зникла ненадовго. Просто сховалася десь у кутку.

Урок минав як звичайно. Увагу учнів привертав класний журнал — останні оцінки перед закінченням третьої чверті. Тільки Барткові не сходила з думки Кася. Хлопець намагався згадати все, як було: він вибіг з галкою і хвилину постояв біля стіни. Неподалік Северек показував водяний пістолет. Бідний Северек весь час намагався якось повернути собі колишню популярність у класі. Та дарма. Після злощасної історії з газлом пошана до колишнього голови ради загону зникла назавжди.

А так приємно було почувати, що тебе в класі поважають, рахуються з тобою! І так важко було зректися цього! Не допомогли й розповіді про телевизор у тітки, до якої, якби Северек тільки схотів, він міг запросити товаришів. Подарована батьком нова авторучка теж не дуже їх зацікавила. З пістолетом було те саме. Вже на великій перерві купка хлопців, що стежила, як з пістолета цівкою бризкала вода, розтала. Залишились тільки найближчі Северкові сусіди по партах, які сподівались, що він дозволить їм потримати пістолета й «вистрелити» водою.

Але Северек не хотів випускати його з рук. І враз, на превелике задоволення товаришів, пістолет перестав діяти. Щось у ньому зіпсувалося — вода вже не біла потужною цівкою, а хлюпала і виливалася краплями.

— Нежить схопив, — задоволено зауважив Манек. — Дай йому хусточку, бо так він... не тее...

— Ото соплі пустив! — зневажливо промовив Вацек Сігарек, що даремно просив у Северка потримати пістолета.

Хлопці пішли. Северек залишився сам.

Усе те відбувалося на початку останньої перерви. А що було потім? Ага: біля гойдалки пролунав вереск і знялася метушня. Хтось когось штовхнув, хтось сів без черги, і такий шарварок

зчинили, що збіглася вся школа. Бартек теж туди помчав, а коли все втихомирилось, ганявся разом з Віктором за Стефаном. У Стефана дуже довгі ноги, і догнати його було важко. Потім уже пролунав дзвоник, і Кася зникла.

— Вона вже досі сидить на вікні в сторожа, — пошепки втішав Бартка Віктор. — От побачиш.

Але його припущення не справдилося. Засмучений Золотко сказав хлопцям, що він сам оглянув усі закамарки, кликав Касю — вона його голос теж знала добре, — та все дарма.

— Мабуть, її інші галки звабили, — припускав він. — Хіба мало їх тут літає. Крякали, крякали, ну, й накрякали.

Бартек так журився, що друзі втішали його як могли.

— Таке буває в житті, — по-філософському казав Віктор. — Полюбить людина щось, думає, що вже на ціле життя, а тим часом пурх!.. І що залишається? Пуста клітка.

— Я не тримав Касі в клітці, — обурився Бартек.

— Знаю. Я мав на увазі свою канарку, — пояснив Віктор. — То з нею так було. І хоч би вона домоглася чогось кращого, де там: того ж дня її з'їв кіт.

— А може, Касі було сумно, — міркував Стефан. — Одна-однісінька між людьми. Кожен хоче мати когось свого, якусь родину чи друга.

— Ну добре, — болісно погоджувався Бартек, — але якби я помічав, що вона хоч трохи тужить за волею, я б випустив її. Ми навіть так ухвалили: як стане тепло, віднесемо її в парк і там, коли вона схоче залишитись, нехай лишається. Здавалося, вона так з нами подружилася... Ельжбетка дуже засмутиться...

— Справжня дружба, — перебив його Віктор, — може бути тільки між людьми.

— І між людьми теж всяк буває, — зітхнув Стефан, згадавши Ельжбету. — Здається, що хтось такий приязний до тебе, такий зчливий, зірку б для нього з неба дістав, аж тут нагло раз — і всьому кінець. .

— Я кажу про справжню дружбу, — промовив з притиском Віктор. — Про таку, як наша. Нас усе поєднує: СТО, таємниця, присяга, шифр і спільний ворог... — Стефан на останньому слові знизав плечима, і Віктор додав: — Ви ще побачите, на які речі він здатний, я вам кажу. Це тигр.

— З вибитими зубами, — докинув Стефан.

— Але пазури він ще має, — не поступався Віктор, — і коли б не наша дружба, міцна, як вузол, що його ніхто не зможе розв'язати... Гарно я сказав, га? Стефане, запиши цю мою думку.

— Вона не твоя. Десь вичитав?

— Можливо, й вичитав, не має значення. Запиши: «Справжня дружба — як вузол, що його ніхто не може розв'язати, — часто казав мій друг Віктор Пуголовок». Запам'ятаєш? І ще: «За справжню дружбу варто дати себе порізати на шматки».

Іншого разу товариші не поминули б нагоди покепкувати з Вікторової пишномовності. Але сьогодні, пригнічені втратою галки, вони мовчали.

Дома Стефан одразу відчув, що сталося щось недобре. Батько повернувся з заводу раніше. Він сидів у кухні за столом, але вже пообідав, бо перед ним стояла склянка чаю. Крім неї, на столі ще була банка з малиною і пачечка з порошками проти головно-го болю.

У родині Журавців хвороба гостювала рідко. Часом тільки застуджувалися Стефек або Люцинка, і все. А щоб хворіла мати, Стефан не пам'ятав. Іноді вона вживала порошок проти головного болю або пила чай з малиною. Малинове варення, яке мати варила щороку, стояло в буфеті на найвищій полиці і вважалося скоріше за ліки, ніж за ласощі. На мамину думку, воно допомагало, коли бували неприємності і від думок «голова тріщала».

Але звідки батько раптом мав би неприємності? Вже кілька днів, навіть з тиждень, він був такий веселий, енергійний: сам поциклував підлогу, вимив вікна, пообіцяв матері зразу після свят відремонтувати ящики на квіти. А мама щовечора брала олівець і підраховувала в зошиті, «що можна буде дозволити собі». Бо батька, висококваліфікованого слюсаря, в квітні мали перевести до вищої категорії, а разом з тим збільшити набагато платню. А може, й премію на свята дадуть?

Але й без премії — хтозна, чи вона буде? — з материних розрахунків виходило, що свята цього року минуть ліпше. Крім того, буде справлено черевики батькові й Люцинці. Мама, нарешті, набере собі краму на сукню. Стефка теж поминути не можна. А що в нього вбрання і взуття ще добре, то він дістане омріяний спортивний рюкзак — брезентовий, оздоблений шкірою, з ремінними шлейками, з кишнями, що застібаються на пряжки, з ремінцями чіпляти ковдру та казанок.

Стефек прислухався до материних розрахунків мовчки, лише то червонів, то бліднув. Бо виходило так, що коли на свята куплять менший окіст, то на рюкзак вистачить відразу. А коли окіст куплять більший, то на рюкзак треба буде докласти з конверта,



який лежав у шафі під білизною, — там мати берегла «кілька злотих на чорний день».

Так чи інакше, а рюкзак буде, і Стефек засинав, мріючи про те, як він з новісіньким рюкзаком за плечима вирушить з товаришами в похід на цілий день. Вирушать, звичайно, від Барткового будинку, а на балконі стоятиме Ельжбета і аж перехилитиметься через бильця, милуючись бравою постаттю одного знайомого піонера...

Так було ще вчора ввечері. А сьогодні похмуре обличчя батька, стиснуті губи матері, що мовчки дала Стефкові обідати, будили тривожне передчуття. Щось сталося, щось недобре, але що?

З тяжким серцем Стефан сів до уроків. Їх було небагато, і він швидко з ними впорався. Дома було невесело, і Стефек вискочив на подвір'я. Пташиний щебет нагадав про Касю. Ні сіло ні впало ў вухах забриніли слова: «Ельжбетка дуже засмутиться». А може, галка повернулася на спортивний майданчик? Може, сидить на підвіконні і чекає Бартка?

Намір побігти й поглянути виник в одну мить. Адже до школи було недалечко. Хлопець уже підходив до неї, коли дорогу йому перегородили дві постаті: то були «зелені». Не встиг Стефек подумати, звідки вони тут узялися, як старший різко промовив:

— Малий, у тебе ніякої справи до нас немає?

Спантеличений Стефек мовчав, а тим часом другий додав:

— Мені здається, що ти хочеш нам щось сказати.

— Ні, — буркнув Стефан.

— Зовсім нічого? — спитав старший і підступив на півкроку.

— Нічого! — крикнув Стефан, шмигнув між «зеленими» і помчав тротуаром. Вони за ним не гналися.

Шкільна брама була відчинена. Знову, як з Бартком, він оглянув усі місця, куди могла залетіти Кася, але не знайшов її. Через відхилені двері хлопець ввійшов у вестибюль. Порожні й тихі шкільні коридори здавались чужими. Шануючи цю тишу, він навшпиньки підійшов до велосипеда, що стояв у загородці, і задивився на нього. Раптом його сполохав Золотків голос:

— А ти що тут робиш?

Стефан з несподіванки ледве спромігся промимрити, що він прийшов поглянути, чи не повернулася Кася.

На подвір'ї хлопець зустрів директора. Він уклонився і хотів обминути його, але директор озвався:

— Я розмовляв з твоїм батьком. Він дуже засмучений, бо

давно б уже мав одержати ту надбавку. Тобі, звичайно, теж прикро.

— Пане директоре! — жалісно мовив Стефан. — Я нічого не знаю! Тато нічого мені не сказав. Я не допитувався, бо батьки дуже не люблять, коли я втручаюся не в свої справи. А ви ж самі бачите. Хіба можна, щоб мене не обходило, чому мій тато журиться?

— Ні, не можна, — промовив директор і пішов разом з Стефком.

Стефанів щоденник

«Тата до вищої категорії не переведуть. Він не матиме більшої платні, і нинішні свята будуть не ліпші, а можливо, навіть гірші, ніж минулого року, бо мама каже, що все подорожчало і вона кінців з кінцями не зведе. Про рюкзак годі й згадувати, нічого ми не будемо справляти. Тільки Люцинці куплять черевички, бо старі вже надто малі і в неї ноги болять. Але нічого більше поки що ми собі дозволити не можемо.

Якби не директор, то я взагалі б нічого не знав, але директор пішов зі мною до нас додому і сказав батькові, що я вже великий і все розумію, а коли навіть чогось не розумію, то все одно повинен знати, як робить мій батько, щоб сам, коли виросту, завжди вибирав пряму й чесну дорогу. І все розповів, бо тато не дуже поспішав.

Отже, було це так. Майстер пообіцяв батькові підвищення. Тато зрадів, бо думав, що все те робиться справедливо. А тим часом майстер хотів батька тим підвищенням підкупити. Бо він мав намір звільнити одного сумлінного робітника, а на його місце поставити свого приятеля. Мій тато в таких справах завжди перший виступає проти. Отже, майстер думав, що задля обіцяного підвищення батько сидітиме тихо. Але помилився, бо то було б страшенно несправедливо. Той, кого майстер хотів звільнити, має жінку та троє дітей і добре працює, а в майстрового приятеля ні жінки, ні дітей, та ще він п'яниця й прогульник. І тато зразу виступив на зборах, а за татом інші, таке зчинилося, і після того позвільняли всяких п'яниць і прогульників. Майстер був лютий, але зразу нічого не сказав. Тільки пізніше «виявилось», що ніякого підвищення тепер не буде, а може, десь пізніше. Ну, тато й засмутився. Але не через підвищення, а через несправедливість. І через те, що мама хотіла відзначити свята трохи краще і набрати краму на сукню, бо черевички в тата ще добрі. І через мій рюкзак теж.

Мама сказала, що нема чого журитися, бо вона докупить метр краму і перешие стару сукню. Вона бачила, як Алініна мати перешивала для пані Пагачової. Дуже гарно вийшло. Вона знову взяла олівець і почала підраховувати. Вийшло, що окіст таки можна буде купити більший. Добре й те.

На рюкзак доведеться зачекати, поки татові підвищать платню. Адже колись її підвищать, бо справедливість переможе».

РОЗДІЛ XXVIII

*Може, то гуля? Крадіжка в школі! Таємничий слід.
Дружба похитнулася. Стефан мовчить*

У п'ятницю Віктор нагадав учителеві математики про свою «двійку із знаком запитання» і попросив спитати його ще раз.

Пан Карневич не плекав великих надій щодо Вікторових знань. Він був навіть трохи вражений його заповзятістю, але хотів бути справедливим і спитав:

— Ти певний, що відповіси?

— Цілком певний, — відповів скромно, як йому здавалося, Віктор.

Учитель був у доброму гуморі, а звичку Віктора велемовно висловлюватися знав уже давно. Він усміхнувся й сказав:

— У чудо, як вам відомо, я не вірю, але коли добре посидіти, то навіть математику можна здолати. Отож іди виборюй лавровий вінок, тобто, в даному разі — трійку, якщо ти «цілком певний».

Весь клас пильно дивився на Віктора, що стояв біля дошки. Учні сподівалися на неабияку розвагу: Віктор Пуголовок, найслабший учень з математики, і «цілком певний»! Ну й чудасія!

Учитель не мав наміру знущатися з Віктора. Адже він знав, що не може багато вимагати від нього. Він почав з легенької задачі. Віктор розв'язав її досить швидко. Вчитель продиктував другу, важчу. Віктор трохи задумався на початку, потім ще хвильку в середині і знову розв'язав. Здивований пан Карневич оглянув клас. Він зустрів багато очей, у яких теж відбився подив. Віктора вже можна було б посадити на місце, але ж яку оцінку йому поставити?

— Слухай, Вікторе, а як у тебе справи з геометрією? Я б аж легко зітхнув, коли б якось пощастило намовити тебе до ближчого знайомства... гм... з Піфагором.

— Уже намовили. Піфагор — надзвичайно розумний філософ і хоч він не носив штанів, а проте...

— Ну, ну, Вікторе, облиш свої дотепи, — учитель незадоволено насупив брови: адже він нічого не знав про веселий урок свого замісника. — Спробуй-но пригадати теорему Піфагора.

Віктор неквапливо, але дуже чітко проказав теорему. Потім, не чекаючи, що загадає вчитель, вималював на дошці гарного прямокутника, додав потрібні квадрати і довів що треба.

Страшенно вражений учитель переводив погляд з Віктора, що стояв біля дошки, на клас. Вираз його обличчя свідчив про щось більше, ніж звичайний подив: про неспокій.

— Слухайте, що це все означає? Кажу вам, що я в чудо не вірю. Може, ви утнули щось задля першого квітня? Коли ж перше буде допіру завтра. Ну? Утнули щось?

— Ми нічого, — поспішив запевнити Северек. — Хіба що... так, це напевне Журавець і Ведмідьський допомогли йому...

— Ага, — пан Карневич сприйняв Северкові слова зовсім не так, як той хотів. — Ти хочеш сказати, що вони попрацювали з ним? То математичні голови. Чудово, — задоволено мовив учитель і, побачивши усміхнені обличчя Вікторових товаришів, додав: — Така й повинна бути дружба. Дякую, Вікторе, сідай! Двійку закреслюю. Я цілком тобою задоволений.

Після того Віктор так задер носа, що Стефан не витерпів:

— Ну, годі вже про Піфагора, а краще скажи, скільки буде 7 разів по 8?

— П'ятдесят шість, — одрубав Віктор. — Е, голубе, навіть не пробуй піймати мене, віднині для мене вся таблиця множення хоч з початку, хоч з кінця — дитяча іграшка, збагнув?

— Ні, — признався Стефан.

— Я теж не можу збагнути, — додав Бартек. — Адже ми з Стефаном добре знаємо, що ти не міг собі дати ради з математикою, а тепер..

— Я сам дивуюся, звідки в мені раптом взялася ця математична сила, — пояснював Віктор, — бо дійсно це якась могутня сила, справжній Мауна-Лоа... Бартусю, коли тобі зраджує пам'ять, то я нагадаю: Мауна-Лоа — найбільший вулкан світу, що міститься на Гаваях. Чого ти настобурчився?... Адже я... ну, все... так от, кажу вам, я не боюся тепер жодної задачі. Анітрохи. А ще недавно, ой леле, біля дошки мені ноги влякали. І от...

— Ти помудрішав, — мовив Бартек.

— А помудрішав, щоб ви знали. І все через гулю.

— Яку гулю? — витріщили хлопці очі.

— А он яку. У голові в мене на математичному місці, де начебто було зовсім гладенько, щось змінилося. Кумекаєте? Стефку, коли ти не перестанеш посміхатися, то й у тебе з'явиться гуля, з якої ти не матимеш ніякої наукової користі. Присягаюся Піфагором!

Бартек про всяк випадок став між Стефаном і Віктором. А той вів своєї:

— Адже я ту математику того й ненавидів, що, хоч плач, ніяк не міг за неї вчепитися. Шкода було й час гаяти. Ви ж самі бачили: все було марно. Я б міг заприсягнути, що ніколи не докумекаю жодної задачі. І раптом завдяки Піфагорові виявилось, що я кумекаю!.. Кумекаю!!! О шляхетний філософе з острова Самос, я тебе не осоромлю. Олімпійські лаври, звичайно здобуті на фініші, я покладу на твою голову.

— Ти збираєшся на математичну олімпіаду? — вражено спитав Бартек.

— Ні на яку олімпіаду, а просто на... гонки,— урочисто проголосив Віктор. — Ой леле! До чого ж ви повільно думаєте! Велосипед буде мій! Я не бачу тепер ніяких перешкод, щоб дістати його. А коли я вже його матиму, то хто мені заборонить стати чемпіоном?.. Ну, і тоді лавровий вінок я принесу до школи на вулиці Сенкевича. Там, здається, стоїть догруддя Піфагора. З справжнього мармуру. І покладу на нього вінок.

— Кажуть: погруддя, — поправив Бартек.

— Може, так і кажуть, але краще було б догруддя, бо ж там тільки голова й тулуб до грудей, а далі нічого, сама ніжка. Що, може, ні?

— Так, підставка, — ухильно відповів Бартек.

— Ти, Вікторе, взагалі створений до великих справ,— ущипливо мовив Стефан. — У тебе все крутиться навколо міністрів, чемпіонів і чудес. Так і дивись, поряд з погруддям Піфагора стане твоє, тільки не на одній ніжці, а на двох ногах.

Віктор лише зітхнув і з почуттям процитував слова з вірша, якого вони вчили напам'ять торік:

— «...Невідомо, зовсім невідомо, де в житті тебе зустрине слава...» Пам'ятаєте? А ти, Стефане, кинь заздрити. Адже й тобі буде колись приємно, що ти дружив з неабияким талантом. Можливо, щось і напишеш про мене. Бувши тобою, я б записував у щоденник наші розмови. Не смійся. Може, це тобі коли-небудь знадобиться. Хоч би до моєї біографії. Якесь золота

думка... ми вже колись про це говорили. І щоденник, певне, від того став би цікавіший.

— Звичайно, я вже раз описав, як пан Карневич наморочився з тобою, доки в тебе вибухнув отой математичний вулкан,— сердито зауважив Стефан, але Віктор, певний, що в майбутньому його чекає слава, великодушно відповів:

— І таке вже колись було: адже Ньютон замолоду теж хав двійки з математики. Історія, Стефку, повторюється. Ти в цьому переконаєшся, коли краще її опануєш. Тим часом раджу тобі записувати все. Правда, Бартусю, Стефек повинен більше писати про мене?

— Хай пише, це йому не зашкодить. Тільки... паперу шкода, — відповів Бартек. — А взагалі, навіщо стільки говорити. Лаври, мармур, а претендентів на велосипед буде чимало. Можливо, він нікому з нас трьох не дістанеться?..

«Трьох?» Значить, Бартек теж сподівається? Стефан і Віктор швидко перезирнулися і враз згадали, що останнім часом Бартек перестав спотикатися на географії. Значить, і він?..

Віктор зацікавлено оглянув Барткову голову, наче сподівався побачити на ній причину географічних успіхів друга. Але на зграбний круглий голові в Бартка була тільки шапка густого, кучерявого чорного волосся.

— Бартусю, може, в тебе теж?.. — спитав нарешті він.— Ну, я кажу про гулю, про опуклість, га?

— Аякже. Теж опуклість. Тільки у формі глобуса на столі. Дуже допомагає в географії. Не віриш?

— Не вірю. Хіба що... перелічиш усі ріки Азії. Відразу. Га?

Віктор хотів уже тішитись, що так дошкулив другові, аж зненацька той, додаючи до кожного слова добрячий стусан, почав перелічувати:

— Об, Иртиш, Єнісей, Лена, Амур, Сир- і Аму-Дар'я! Янцзицзян, Хуанхе, Євфрат! Тігр, Інд, Брамапутра! Ганг, Меконг!.. Тепер віриш? Якщо ні, то я повторю!

— Вірю! Вірю! — закричав Віктор, затуляючись від Барткових ударів. — Теж мені Везувій! Теж Етна! Та годі тобі!

Першого квітня школа, як завжди того дня, ходила ходором. Кожен клас готував учителеві якусь несподіванку. Не бажаючи псувати учням забави, вчителі удавали вражених, розгублених, а потім щиро сміялися разом з учнями і розповідали про свої давні першоквітневі жарти.

Проте, згідно з неписаним законом, якого школа суворо дотримувалася протягом років, витівки й жарти закінчувалися ра-

зом з першим уроком. На перерві учні ділилися враженнями, розповідали, який клас що вигadaв, обговорювали найкращий жарт, і шкільний день точився далі вже своїм заведеним ладом.

Так було й сьогодні. Другий урок, — це була польська мова, — спокійно наближався до кінця. Однак перед самим дзвоником двері обережно відчинилися, і в них показалося стривожене обличчя сторожа Золотка.

Побачивши, що пані Островська вже закриває журнал, сторож підійшов до кафедри і пошепки промовив кілька слів, після чого його неспокій передався вчительці.

— Справді? — мовила вона стиха. — Не може бути. Але прошу, спитайте.

Задзеленчав дзвоник, однак зацікавлений клас не рушив з місця. Сторож хвилину вдивлявся в напружені обличчя учнів, може, на якусь мить довше затримав погляд на Журавцеві і врешті спитав:

— Хто з вас бачив сьогодні велосипед? Той, у вестибюлі?

— Велосипед?.. Сьогодні?.. А що?.. А що?.. — загукали учні. Хтось закричав: — Та це, напевне, першоквітневий жарт!

Але обличчя вчительки і сторожа були суворі. Золотко запитав удруге:

— Ніхто не бачив велосипеда? І ніхто не помітив, що його в загородці немає?

Ніхто не поспішав відповідати. Кожен згадував сьогоднішній ранок. Усі сьогодні думали насамперед про жарти власні або свого класу. Всіх турбувало єдине питання: вдасться жарт чи ні. Велосипед, що кілька місяців стояв на тому самому місці, уже не був новиною. Хто б ним цікавився такого дня?

— Я помітив уранці, що велосипеда немає, — пролунав у притихлому класі голос Стефана Журавця, — але я подумав...

— Що ти подумав? — квапила пані Островська, зауваживши, що Стефан затнувся.

— Я подумав... — Стефан знову спинився, неприємно вражений пильним поглядом сторожа, потім швидко докінчив: — Подумав, що велосипед узяли почистити.

— Почистити? — здивувалась вчителька. — Адже велосипед новий. Чому тобі спало таке на думку?

Стефан уже позбувся неприємного почуття і діловито пояснив:

— Кілька днів тому, у вівторок чи в середу, не пам'ятаю добре, я раніше пішов з уроків, бо ми перевозили вугілля. І тоді,

Йдучи коридором, я випадково почув, як пан директор казав Золот... панові сторожеві, що велосипед треба почистити, бо він у пилюці, і що, може б, це зробили учні.

— Ти тоді йшов коридором? — перепитав сторож. — А я ж тебе не бачив, золотко.

— Бо ви стояли спиною до мене. Пан директор міг мене бачити...

— Пані вчителько, — втрутився Віктор, — і мені та Барткові Стефан казав про те саме. Ми навіть хотіли піти до пана директора і запропонувати свою допомогу, бо справді велосипед дуже запорошився. Але відразу потому пропала Кася, потім я взявся до Піфагора, а далі ми готувалися до першого квітня, отож і вийшло, що...

— Що велосипед пропав! — гнівно мовив сторож.

— Велосипед пропав!!! Украли велосипед! — закричали учні і всім гамузом кинулися до дверей, далі коридором на сходи і вниз до місця... де колись стояв велосипед.

А там справді залишилося тільки місце, квадрат, оточений дерев'яною загородкою. Жодна дощечка в тій загородці не була зламана чи бодай відірвана, але посередині валялася тільки перекинута підпірка до велосипеда — красномовне свідчення того, що сталося. Про велосипед питали не тільки учнів шостого класу «Б». Звістка про те, що він зник, облетіла вже всю школу. Натовп школярів біля загородки дедалі збільшувався, і вона почала тріщати. Кожен хотів переконатися, що вже ні на що дивитися.

На урок довелося дзвонити двічі. Учні неохоче залишали місце, де сталося нещастя. Бо то таки було справді нещастя, що вразило і малих, і великих, якась загадка: найсуворіший, найгрізніший сторож, славний Золотко не бачив, як у нього з-під носа поцупили велосипеда, шкільного велосипеда, та ще й якого велосипеда! Кінець світу!!!

Стефек, Бартек і Віктор теж на власні очі пересвідчилися, що загородка порожня. Стефек та Бартек мовчали, а Віктор почав сердито вигукувати:

— Veto!¹ Неможливо! Це неможливо, й годі! Я не згоден! Протестую!

— Ти не згоден? З чим? — спитав Бартек.

— З тим, що мій велосипед пропав, що його вже не буде! Це, напевно, чийсь ідіотський жарт! Це якийсь йолоп встругнув таку

¹ Veto (лат.) — забороняю.

штуку! От побачите, завтра велосипед знову стоятиме на місці. А коли ні, коли його справді хтось украв, то...

— То що?

— То навіщо мені той Піфагор! Навіщо мені ті гулі! — вибухнув Віктор і був би й далі виказував жалі, якби саме в ту мить Бартек не побачив маленького папірця, недбало засуненого в шпарку між стовпчиком і дощечкою. Досі його ніхто там не помічав. Бартек витяг знахідку і почав її розгортати...

Стефек, що стояв поруч з Бартком, не зводив очей з папірця. Перед ним майнуло щось зелене і раптом, не здаючи собі справи в тому, що він чинить, хлопець міцно схопив пухку Барткову руку, видер з неї папірця і помчав нагору, перестрибуючи відразу через три сходинокки. За ним назирці летів Віктор і сичав:

— Дай сюди! Покажи! Чуєш?

— Відчепись, бо дам по шиї! — буркнув Стефан.

Позаду за добрі два кроки сопів Бартек. До класу вони вбігли останні, вислухавши від учителя сувору нотацію.

Стефан не хотів ані віддати, ані показати папірця. Даремно на уроці Віктор штурхав його в спину і погрожував усім на світі. Даремно на перервах він наскакував на Стефка, вимахуючи кулаками. Стефек був невблаганний. Він відштовхував товариша, відводив його руки і удавано байдуже казав:

— Нема про що говорити. То все дурниця, шкода й час гаяти

Віктор не здавався, але видно було, що він уже втомився. Бартек натомість не озивався й словом, і та спокійна, повна німого докору мовчанка непокоїла Стефана найбільше.

Із школи вони вийшли насуплені. Віктор пирхав, як кіт. Бартек не приховував, що він ображений. Стефан неспокійно кліпав очима. Ніхто не звернув уваги на поведінку друзів. У школі панував пригнічений, сповнений підозр і найдивовижніших припущень настрій.

У вестибюлі, поблизу дверей, стояв Золотко і придивлявся до всіх уважніше, ніж звичайно. Обличчя в сторожа було грізне. На якусь мить Стефан зустрівся з його очима і прочитав у них і докір, і навіть щось схоже на осуд. Хлопець відчував на собі той погляд аж до самих дверей і мимоволі стиснув плечима, наче бажав звільнитися від неприємного враження.

— Стефане, я тебе востаннє питаю: покажеш папірця? — рішуче спитав Віктор.

Стефан не відповів.

— Або принаймні скажеш, що там написано? Бо коли ні...— тепер уже в його голосі забринів розпач, і це спонукало Бартка втрутитись:

— Нічого там не було. Нічого, крім печатки. Такої самої, як ти колись знайшов у заглибині на чорнильницю.

— Такої зеленої? З крапками? — миттю згадав Віктор.

Бартек хотів щось сказати, та враз інстинктивно відскочив убік: Стефан люто замахнувся на нього.

Журавець не сподівався такого спритного стрибка від завжди незграбного Бартка. Він утратив рівновагу, поточився і на весь зріст простягнувся на тротуарі.

Віктор зареготав: сама доля покарала Стефана.

— Так тобі й треба! Ага! — задоволено вигукнув він.

Стефан схопився на ноги і напевно кинувся б на Віктора, та йому перешкодив Бартек.

Коли Стефан падав, з кишені його куртки щось випало й покотилося просто Барткові під ноги. Той підняв його і простягнув Стефанові.

То був маленький шматочок лінолеуму, на якому чітко вирізнявся вирізаний і забарвлений зеленою тушшю кружечок, а в ньому таємнича і не вперше бачена літера Н з чотирма крапками.

Віктор свиснув протягло й дуже красномовно. Барткові очі, втуплені в обличчя Стефана, теж вимагали пояснення.

Але ніякого пояснення не було. Стефан мовчки і неквапливо, з виглядом людини, що вже втратила всяку надію викараскатися з неприємного становища, де все свідчить проти неї, взяв злощасну печатку і сховав до кишені.

Він стояв, похиливши голову й уникаючи погляду друзів, наче всю його увагу поглинув маленький круглий камінець, якого він спритно підкидав носком черевики.

Це вже було понад усяку міру.

— Мовчиш? — спитав Віктор, до краю обурений. — Прихоуеш якісь негідні справи від нас, від своїх найкращих друзів? Від друзів, що для тебе... що за тебе... о! Цього вже стерпіти не можна! Бартуся! Брате! — звернувся він патетично до Ведмідьського. — Невже в нас немає ані крихти так званої гідності? На щастя, в нас є це шляхетне і, на жаль, не всім властиве почуття. Саме воно не дозволяє нам залишатися в товаристві Журавця ані хвилини більше. Саме воно забороняє нам гаяти в його товаристві наш, може, дорогоцінний для майбутніх поколінь час і плазувати в ногах глухого до дружніх благань Журавця.

Воно наказує нам піти звідти геть у похмурому мовчанні і без жодного слова.

Віктор замовк, з трагічним виразом на обличчі схопив Бартка за руку і, хоч той трохи опирався, потягнув на другий бік вулиці.

Але піти справді без жодного слова було, видно, геркулесовим подвигом для поки що звичайного смертного Віктора, бо посеред вулиці, на щастя, порожньої, він ще раз обернувся до Стефана і з боєм у голосі промовив:

— Я почуваю, з величезним жахом почуваю, що наша дружба, ця могутня, зведена величезним зусиллям будова, тріщить, хитається і — о жах! — може от-от розвалитися!.. А все те зробить власними руками наш щирий друг!.. Хтозна, — додав Віктор тихіше, уже з тротуару на другому боці, — може, тільки наш колишній щирий друг?

Стефан ще постояв хвилину там, де його залишили друзі,— саме так: залишили, — потім поволі зрушив з місця. Ноги самі понесли його додому.

У голові в нього трохи гуло: «Що той Віктор мовить? Торохтів, наче катеринка. Теревенив про якісь негідні справи... Що він мав на думці? Не гаразд вийшло, що я вихопив папірець з рук у Бартка».

Адже можна було так, як в отій пригоді з чорнильницями,— знизати плечима і удати, наче нічого не знаєш.

Що за біс штовхнув його руку? Потім уже пішло одне за одним, а найгірше з тією печаткою!.. Не дивно, що Віктор та Бартек сторопіли, як побачили її. Бувши ними, він сам, мабуть, так повівся б. А якби вони опинилися в його становищі, то що робили б? Бартек, либонь, не говорив би зайвого і, може, вигадав би щось вірогідне, а Віктор?

Певна річ, про банду, про Аліну, про схованку вже давно знав би кожен, у кого б тільки вистачило терпіння слухати Вікторову балаканину.

«Що мені тепер робити? З чого почати?» — питав сам себе Стефан уже котрий раз.

По обіді він сів до столу, розгорнув книжку і, пригнічений, але трохи вже спокійніший, почав обдумувати своє становище.

Справді, не було жодного способу викрутитися. Або не казати нічого, або сказати всю правду: хто користувався зеленою печаткою, хто писав листи, що було в листах, чому довелося підробляти печатку, як було з радіоприймачем, хто Стефанові допомагав і так далі — геть усе до кінця.

*Лист, що його не можна прочитати. Допомоги немає нізвідки.
В порожньому кіоску. Ельжбета з'являється вчасно.
Знову канана*

Стефан, замислившись, не помічає, що Люцинка вже кілька хвилин співчутливо стежить за ним.

— Стефано, — врешті не витримує вона, але брат не чує. — Стефку! — повторює Люцинка голосніше. — Чого ти читаєш і читаєш одну й ту ж саму сторінку? На ній навіть малюнків немає...

Стефан підводить голову, отямлюється і хоче вже сказати малій сестрі щось сердите, але ту мить у передпокої лунає дзвоник, і мати з кухні гукає:

— Відчинить там!

Стефан машинально встає з-за столу, проте метка Люцинка випереджає його. Вона відчиняє двері, замкнені на ланцюжок, і кризь щілину питає:

— До кого? До Стефка? Покажи. А хто тобі його дав?

Брат, почувши своє ім'я, швидко підходить до неї. За дверима стоїть якийсь малий і простягає складений у кілька разів папірець. Стефан бере його і теж питає:

— Хто це тобі дав?

— Один хлопець, — каже малий, — він живе в тих будинках... І з ним був ще другий. Але я не знаю, як їх звать. Сказали мені, щоб я заніс сюди записку.

— Ну, гаразд, можеш ушиватися, — мовить Стефан і зачиняє двері, незважаючи на обурення сестри, яка вважає, що треба було сказати малому щось гречне, хоч би «дякую». Але так уже воно є, що завжди слухають тільки старших, а на менших не вважають.

Люцинка жалісно зітхає, бо ще й до всього брат, взявши ту записку, запирається в умивальні. Там, звісно, ніхто не побачить, що було в листі і як його Стефан сприйняв. Ображена дівчинка іде до матері розповісти про дивну поведінку брата.

А Стефек, надійно відгородившись од світу, сідає на ванну і оглядає листа, адресу на якому написано (він це зразу пізнав) рукою Бартка.

Він розгортає папірця. Лист зашифрований.

Стефан силкується пригадати шифр СТО — він досі ним ні разу не користувався. Що там було? Віктор придумав щось

дуже просте, щось таке: 1—то «а», 2—то «б» і так далі. Але до написаного тексту такий шифр не годиться. Невже Стефан забув ключ до шифру? А коли в листі щось важливе? Коли цей лист має роз'яснити якусь важливу справу? Може, Віктор перепрошує його за свої прикрі слова, за оті «ганебні вчинки» і таке інше? В листі безліч знаків оклику — значить, редагував його Віктор. Мабуть, його мучить сумління, що кинув друга посеред вулиці, немов собаку. Бо Бартек не хотів іти, зразу було видно. Але як прочитати листа? О, яка дурниця ота дитяча гра в шифри! Яка дурниця!

«Найкраще піти зараз до Бартка і сказати прямо: поговорімо, як чоловіки. Дай слово, що мовчатимеш, і слухай!»

Зважившись на таке, Стефан про людське око пускає на хвилю воду і виходить з умивальні. Він шукає в зошиті шифр СТО, але, на жаль, не знаходить — видно, він його зовсім не записав, є тільки шифр «зелених», котрий Стефан і так знає напам'ять.

У кімнату заглядає стурбована мати.

— Стефано, у тебе щось не гаразд? — питає вона і пильно придивляється до сина. — Ти, часом, не схопив двійки?

— Двійки? Я вже забув, яка вона, — Стефан хоче усміхнутися, але усмішка виходить вимучена.

— Ти сьогодні якийсь пригнічений.

— Ти думаєш, що тільки через двійку можна бути пригніченим, — гірко мовить Стефан, — адже в житті буває всяк...

— Сердешний! — мати з перебільшеним комізмом складає руки. — Які ж у тебе ж и т т е в і клопоти?

Тепер Стефан боляче вражений і замикається в собі, як слимак у черепашці. Він каже, удаючи байдужого:

— Я втомився. Адже скоро кінець навчального року. Я піду погуляю в парку, мамуню.

— Піди, піди, — вже спокійно озивається мати, — що правда, то правда, ти таки багато сидиш над книжкою.

Іншим разом такі слова могли б згладити образу, але не сьогодні, коли Стефан справді знервований і почуває себе скривдженим. Навіть найближчі друзі його не розуміють, навіть мати!

Ніхто ніколи його не розуміє. Хіба що директор трохи і Ельжбета, хоч вона й старша на клас. Зрештою, Ельжбета теж не виправдала довіри... А може, таки розповісти про все Барткові і порадитися з ним?

Залишивши Стефана біля школи, Віктор затягнув Бартка до себе. Дома нікого не було, отже, ніхто не перешкоджав хлопцям провести нараду, а її, на думку Віктора, треба було провести негайно ж.

— Ти Стефана не знаєш, — казав він Барткові. — Ти не знаєш, який то впертий осел. Як щось надумає, то вмере, а свого доб'ється. Так і з велосипедом. Побачив, що я — грізний суперник, що й ти з географією впорався, отже, велосипед хтознакому дістанеться, і раз — велосипед зник, мов примара. І кінець, і крапка. Не дістанеться нікому.

— Що ти верзеш. Стефан не такий, аби привласнювати чужу річ.

— А хіба я кажу, що він привласнив? По-перше, не чужо, бо оскільки Стефан добре вчився, то вже мав на неї деяке право. По-друге, не привласнив, а сховав, і добре сховав.

— Навіщо? Подумай тільки!

— Сам подумай, бо я вже все зметував. Ось дивись: за той час, коли всі забудуть про велосипеда, Стефан напише якунебудь «Хатину дядька Тома», уславиться на цілу школу, і всі скажуть, що він заслуговує на винагороду. І тоді — раз-два! — велосипед опиниться на своєму місці, а всі визнають, що його треба дати цьому вундеркіндові, який пише такі гарні книжки.

— Дурниці!

— Не дурниці. Коли у Франції є така дівчинка, що пише вірші, то невже в Польщі тринадцятирічний хлопець не може скомпонувати якихось «Трьох мушкетерів»? Хіба поляки гірші, га?

— Стефек велосипеда не ховав. Йому б таке навіть на думку не спало, — стояв на своєму Бартек.

— Не спало б? О голубе, йому й не такі речі спадають на думку. Тоді он, з моєю рукою, благав навколішки, з сльозами на очах. Я змилосоердився і дав йому руку. Він її три години тримав. Я думав, що збожеволію зі страху...

— Три години тримав тебе за руку? — здивувався Бартек.

— Божевільний! Я кажу про кістяк. Узяв і побіг з нею кудись. А коли я спитав, навіщо йому та рука, він почав викручуватися: «Не можу сказати, я присягався». Тепер ти знаєш, що може спасти йому на думку?

— З тією рукою то взагалі була якась дурна витівка. Я гидую такими речами.

— Він не гидував.

— Може, він хотів сестрі показати?

— Сестрі? Аякже! Та вона якби одну кістку побачила, то її б швидка допомога забрала. Кажу тобі, не захищай Стефка, а викресли його відразу з нашої золотої книги. Ну, чого ти так дивишся? Золота не золота, а так звучить краще.

— За що ж його викреслювати?

— За зраду! Аякже! Гасає з кісткою невідомо де, складає якісь присяги невідомо кому. Пояснювати нічого не хоче. Це не товариш. Я голосую за те, щоб викреслити його з списку членів.

— А я проти.

— Ой леле, виходить, немає більшості голосів, і все ні до чого. Кажу тобі: Стефана треба викинути із СТО.

— Так не годиться. Він має право захищатися. Може, він нам пояснить, чому його так стривожив той папірець.

— Тому, що то він його загубив. Ти ж бачив печатку.

— Ні. Тут щось інше. Ходімо до нього.

— О, не діждеться він, щоб я кинувся йому в ноги і лашився, як собака! Я ще не впав так низько, аби йти до того зрадника, що приховує такі цікаві речі: печатку, якихось злодіїв! Тут уже терпець уривається, а він ні слова! Ні, його таки треба вигнати із СТО!

— Ну, то давай напишемо йому, щоб прийшов о п'ятій годині в парк, до нашої лави.

— Добре, пишімо. Але шифром, бо тоді людині аж мурашки по спині бігають: таємниця. Я йому зараз усе викладу! Я йому покажу!

«...Коли не прийдеш на наш виклик, коли не скажеш, що, хто і чому, то геть з наших очей! Згинь і пропади, себелюбче! Імпериалісте, що все найкраще загарбує собі, не дбаючи про інших, себто про найближчих друзів! Коли не поділишся з нами своїми таємницями, то знай:

Наша дружба скінчилась,
Розійшлась наша путь,
І ніколи у світі
Вже її не вернуть».

Усе це Віктор написав на аркуші паперу. Потім на другому боці виписав усю абетку, а під кожною літерою поставив цифру. Тепер уже легко було зашифрувати текст. Але він допустився однієї помилки — хвилюючись, полічив літери не з початку, а з кінця. Тому Стефан і не міг прочитати листа. Адже треба було розставити цифри навпаки.

Стефек майже біг. Його гнало бажання якнайшвидше поділитися з другом своїми сумнівами, жалями і клопотами. Раптом він побачив, як від бічної вулиці наближалось троє його однокласників. Посередині йшов Вацек Сігарек і, вимахуючи руками, щось говорив.

Стефан вирішив зачекати на хлопців. Може, вони щось дізналися про велосипед?

Хлопці теж помітили Стефка. Вацек перестав махати руками, щось сказав товаришам, і враз усі троє повернулися до Стефка спинами і не поспішаючи пішли назад.

Що воно за знак? Може, їх хто покликав? Коли ж на вулиці нікого не було, лиш кілька хлопчаків ішли з м'ячем до парку. Відповідь була одна: хлопці не хотіли зустрічатися з ним.

Кров гарячою хвилею ударила Стефанові в голову. Вони не хотіли зустрічатися з ним! Не хотіли з ним розмовляти!

Може, думають, що він причетний до крадіжки? Віктор, певне, уже всім розгеліпав про печатку! Ой, той Віктор! Той Віктор! Найбільше, найвелемовніше говорив про дружбу, про спілку, а досить було дрібниці—безглуздой печатки, щоб найкращого товариша зарахувати у спільники злодіїв!.. Ох!

Стефек відчув, як у нього мурашки побігли по тілу: спільник злодіїв! Приліплять тобі таке тавро, а потім як його змити?

Мерщій! Мерщій до Бартка! Бартек не такий... Бартек щось порадить.

Стефан рішуче завернув праворуч і подався у напрямі Жговської.

Та, видно, лиха доля запряглася того дня щохвилини ставати Стефкові на дорозі.

Тільки-но він ступив кільканадцять кроків, як побачив Ельжбету, що йшла йому назустріч. Вона була ще далеко і навряд чи помітила його, але все ж таки хлопця охопив страх. А що як Віктор був у Бартка і розповів їй про шкільні події та про свої підозри? Може, Ельжбета теж думає, що він міг зробити щось таке?.. Напевне, вдаватиме, наче зовсім його не бачить! А може, як ті, поверне назад, щоб не зустрітися з ним?..

Усі ці думки миттю промайнули в Стефковій голові. Він мимоволі стрибнув за порожній кіоск на розі вулиці і сховався в ньому. Крізь нещільно припасовані дошки можна було стежити за вулицею.

Ельжбета була не сама. З нею йшла одна з тих подруг, що були колись на вечірці. Дівчатка про щось розмовляли. Ельжбета більше слухала й притакувала. Поблизу кіоска вони зустріли

ще одну подругу і зупинилися, сміючись хтозна-чого. Дівчата були майже однакові на зріст, усі три в темно-синіх плащиках. У Ельжбети в коси заплетено червоні стрічки. Коли вона раптово повертала голову, вогненні банти метлялись у неї на плечах. Про що вони розмовляли, Стефан не чув.

— Ото базіки, — буркнув Стефан, якому хотілося якнайшвидше залишити своє сховище. Кіоск стояв порожній з самої осені, відтоді, як його двчі підряд обікрали. Ніхто не хотів торгувати в ньому. Він мок під дощем, руйнувався, бо ж був нічий. Хтось познімав уже двері, віконниці, і все ж таки в кіоску стояв сморід. Стефан з огидою сплюнув. Що за дурниця — тікати від Ельжбети. Яке йому до неї діло? Нехай собі думає, що їй заманеться. Уклонився б, а якби вона вдала, що не помічає його, то ще краще. Дівчиська анітрохи його не цікавлять...

Аж ось вони пішли собі. Нарешті! Стефан з полегкістю відхилився від щілини, крізь яку дивився на дівчат... та раптом знову сховався в кутку кіоска.

Невеличкою вуличкою, що виходила на Беднарську, неквапно, немов на прогулянці, простували «зелені». Вони не могли бачити Стефана, зате він їх бачив чудово. Старший мав шістнадцять або сімнадцять років. На ньому була замшева куртка бронзового кольору з претензійно піднятим коміром, темні довгі штани і чорні черевики. У руці він тримав кілька перев'язаних ремінцем книжок, отже, скидався на учня. У молодшого волосся нависало на лоба, а малесенький берет з вигадливими складками на боках, барвистий шарф і кудий піджак мали кумедний вигляд. Видно було, що хлопець уже покинув школу.

Молодший, мабуть, жив десь недалеко. Обличчя й постать його були Стефкові знайомі. Щодо старшого, то Стефек не міг пригадати: чи це його він бачив у професора Пагача, чи не його?

«Зелені» зупинилися теж біля кіоска. Старший озирнувся навколо, чи, бува, немає кого на вулиці, і почав швидко давати вказівки молодшому, називаючи його Люцком.

Стефан чув кожне слово. Розмова була коротка, але вразила його до глибини душі. Хлопець стискав кулаки, щоб не вискочити і не кинутися на тих негідників. О, то були запеклі хулігани! Вони вмовляли найближчої середі обікрасти в будинку квартиру на першому поверсі, де на ніч завжди залишали відчинене вікно.

«Зелені» все вже приготували, видивилися, передбачили. Люцек мав повідомити про це «шефа». Вони вже хотіли розходитись, коли враз Люцек спитав:

— Слухай, Вілю, а якщо «шеф» лютуватиме, що велосипед досі не в нього?

— Нехай лютує. Скажи, що його добре сховано і треба перекатати, доки все втихомириться навколо цієї справи. І ще ось що: ні слова про те, що ти, йолопе, залишив там наш знак. «Шеф» на шматки тебе роздере.

— Сам ти йолоп! — Люцек знизав плечима. — Спочатку наказував, аби я завжди пам'ятав про знак, а тепер зчиняєш такий гвалт.

— Ти таки йолоп над йолопами! — сердився Віль. — Це було добре напочатку, для жартів, а не...

— А це хіба не жарт? — перебив Люцек. — Дуже гарний жарт. Був велосипед — і нема велосипеда. *Prima argilis*¹.

— Шкода, що ти не залишив ще й посвідчення з своїм ім'ям, прізвиськом та адресою. По такій нитці можна й до клубочка дійти, і тоді ми всі опинимось за ґратами. Не розумієш, бовдуре? Ти ж сам казав, що той шмаркач викрадав наші листи до Аліни.

— А може, й не викрадав. Навіщо вони йому? Але таки правда, про печатку я не згадуватиму. Зрештою, ніхто її, певне, й не помітив, вимели разом з сміттям. Не варто й клопотати собі голову!

Вони розійшлися. Віль подався туди, звідки прийшов. Люцек швидко завернув у бічну вулицю.

Стефан нетерпляче чекав хвилини, коли він зможе безпечно залишити своє сховище. Нарешті дочекався і майже бігцем кинувся до Бартка. Зараз він розповість йому про все, порадиться. Про те, що має статися в середу, певне, треба попередити мешканців. Нехай зачиняють вікно.

Заклопотаний Стефек уже на розі наскочив на пішохода, що йшов йому назустріч. Машинально попросивши пробачення, він підвів голову і побачив над собою великі вуса Золотка. Стефан перелякано відсахнувся — не тільки тому, що то був грізний сторож, але й тому, що вираз обличчя Золотка не віщував нічого доброго.

— Куди це ти, золотко? Хочеш в'язи собі скрутити? — суво-ро спитав сторож.

— Я? Так собі... іду, а що? — Стефана взяла злість, і він почервонів. Чого це він має виправдуватися? Він же нічого поганого не зробив.

¹ *Prima argilis* (лат.) — перше квітня.

— Так собі, золотко? — перепитав сторож. — То чому ж ти, золотко, почервонів? А я оце іду до вас, золотко.

— До нас? Чого? — здивувався Стефек.

— До тебе, золотко. Скажи-но мені, Журавцю, тільки не бреш, золотко, всю правду скажи. Чому ти вчора надвечір так придивлявся до велосипеда? Га?

Стефан похолов.

— Я? До велосипеда?

— Не відпирайся, золотко. Я застав тебе надвечір біля велосипеда, так же?

— Ну то й що з того? — Стефек уже отямився. — Я ж казав, що прибіг до школи, бо думав, що, може, Кася знайшлася. Я ж вам казав, ви ж мене питали...

— Питав, питав, золотко, це я пам'ятаю. І що ти мені відповів, теж пам'ятаю. Та я хотів тебе ще раз спитати, золотко. А може, ти що-небудь знаєш?

Стефан прочитав у сторожових очах, що той підозрює його. Гаряча кров знову прилила хлопцеві до голови. Проте він затявся й мовчав. Тепер хоч на шматки його ріж, він ні словом не прохопиться. Стояв, як осел, похнюпивши голову, й не озивався.

Сторож чекав хвилину, другу, врешті промовив, глибоко зітхаючи:

— Я помітив відразу, що справа якась непевна, золотко. І панові директору так сказав.

— А пан директор що? — Стефан крутнув головою, немов лоша.

— Пан директор, вірна річ, золотко, поспішати не любить. Сказав подождати до понеділка, він сам з тобою поговорить. Може, призна... Стій! Зажди! Куди ти біжиш?

Стефан далі не слухав. Він скочив убік і помчав, як навіжений, не розбираючи дороги.

«Значить, директор теж думає, що то я! І, певне, не повірить мені! Як тоді було: «Хто раз скаже неправду...»

Зненацька хтось схопив його за плече і рвучко спинив. Просто перед ним, перед самісіньким його носом, проїхав великий червоний автобус. Якби не чиясь рука, Стефан лежав би тепер під колесами. Якби не рука Ельжбетки, бо то саме вона схопила його за плече.

— Що з тобою діється, Стефку? — злякано спитала дівчина. — Що сталося? Ти хворий?

— Нічого зі мною не діється. — Стефек струснув Ельжбетину руку з свого плеча. — І нічого не сталося. Дай мені спокій.

— Ні, Стефку, з тобою щось діється, я знаю, — не відсту-

пала Ельжбетка. — Я стояла перед нашою брамою, бачила тебе здалеку, думала, що ти до нас ідеш. Зраділа, бо хотіла тобі де-що сказати. Сторож зупинив тебе на розі. І раптом ти, як очманілий, помчав геть. Я побігла, на щастя, догнала тебе...

— Дай мені спокій! Іди собі! — відштовхнув її Стефан і хотів одійти, проте Ельжбета не відступила.

— Я бачу, що з тобою щось не гаразд. Стефано, скажи мені, може, ми разом знайдемо раду. Завжди варто звірити свій клопіт комусь зичливому.

— А ти зичлива? — спалахнув Стефан. — Якби була зичлива, то не казала б про мене, що я телепень, що в мене телячі очі, що...

— Я про тебе? — здивувалась Ельжбета. — Це ти про мене казав, що я індіче яйце. А цей портрет хто намалював? Не ти?

Ельжбета дістала з кишені блокнота, а з нього складеного вчетверо папірця. Розгорнула його, і перед очима ураженого Стефка з'явився малюнок — поцятковане крапками обличчя, оздоблене двома кісками. А щоб не було сумніву, хто то, під малюнком стояв підпис: «Портрет Е. В.».

— Я його не малював, — заперечив Стефан. — Хто це тобі сказав таке?

— Аліна. І про індіче яйце — теж.

— Мені про ті очі теж сказала Аліна! — вигукнув Стефан і зненацька здогадався про все: — Ельжбетко, вона хотіла по-сварити нас! Хотіла, щоб ми не розмовляли одне з одним. Так, так. Ох, який я дурний! Тільки тепер збагнув це!

— Але навіщо? Навіщо? Ні, це неможливо. Яка їй з того користь?

— Я тобі скажу яка. Ось послухай.

Вони поволі рушили Жговською до будинку Ведмідьських, дійшовши до дверей, піднялися нагору. Стефок не хотів заходити до квартири. Йому не хотілося в ту хвилину зустрітися з Бартком. Вони посідали на підвіконня. Розповідь наближалася до кінця. Ельжбета слухала уважно, схвильовано. Адже й вона трохи торкнулася справ, пов'язаних з «зеленими». Дзвонила інженерові Росвятинському. На прохання Аліни заглядала до шованки, раз навіть поклала туди записку.

— Аліна мене так просила, аж плакала. Я гадала, що то якісь її сердечні справи. А ті негідники залякували її! О, як добре, що вона виїхала!

Тепер ще про велосипед... Стефкові було дуже тяжко. Дуже прикро казати, що директор підозрює його...



— Неправда! — рішуче перебила Ельжбета. — Це ти вже сам вигадав! Директор не підозрює тебе хоч би тому, що він усе відклав до понеділка. Якби підозрював, то негайно викликав би тебе, і не тільки тебе, а й батька.

Стефанові трохи відлягло від серця.

— Ти так думаєш?

— Авжеж. І ще я думаю, що ти повинен негайно піти до директора і розповісти все про хуліганів. Адже то злодії, а може, навіть злочинці.

— Так. Я те саме подумав, коли вони, «випробовуючи» мене, наказали вихопити сумочку в якоїсь жінки. І втік від них.

— А тих двох тоді в банді не було?

— Ні. А втім, я мало кого бачив. Той старший, Віль...

— Його звуть Віль?

— Так. Мені здається, що я його колись бачив у Пагачів.

— Можливо! Дуже можливо. Ірена розповідала про якогось брата в перших і називала його Вільгельмом. Він їм завдає мороки —

не хоче вчитися, з двох шкіл його вже виганяли. Може, то й є він?

— Отже, мені йти до директора?

— Так, і якнайшвидше. Так буде найкраще.

— Гарзд, — зважився Стефан. — Дякую тобі! До побачення!

Стефан помчав униз і мало не збив з ніг Кактусиху, що поверталася з міста.

— Перепрошую! Перепрошую!

Останні слова Стефан вигукнув уже на вулиці.

Ще годину тому Стефана до школи й кіньми б не затягли. А якби навіть якомсь затягли, то він не сказав би ні слова. Затявся б і годі. А тепер він ішов добровільно. Нелегко йому було, але хлопець відчував, що іншої ради немає.

Директор сидів за столом і щось писав. Стефанова поява трохи здивувала його. Не відкладаючи пера, він підняв окуляри на лоба.

— Пане директоре, я хотів би вам дещо розповісти...

Директор відклав перо, зняв окуляри і показав на стілець біля столу.

— Сідай. Ну, що там у тебе?

— Пане директоре, — Стефек набрав повітря в груди і оглянувся на канапу, — це буде серйозна і довга розмова.

— Добре, — директор встав з-за столу, — сядьмо на канапу.

Стефан тепер розповідав трохи інакше, ніж Ельжбеті. Тоді він був схвильований, розповідав безладно, важливі факти переплітав з дрібницями, що не мали ніякого значення.

А тепер він говорив спокійніше, викладав події в логічному порядку, одразу робив висновки.

Директор не перебивав його і аж тоді, як Стефек скінчив, запитав:

— Чи про це все знає ще хто-небудь?

— Так.

— Ти можеш мені сказати, хто саме?

— Можу... одна дівчинка... моя товаришка.

— Вона нікому не скаже? Ти їй довіряєш?

— Вона? О пане директоре, це справді дуже розумна дівчина! Така... така... ну, як кажуть, залізна, себто надзвичайна.

— Ага, зрозумів: залізна, або надзвичайна. Я її знаю?

— Ельжбету? Мабуть, ні. Це сестра Бартка Ведмідьського.

— Ні, не знаю. Однак коли вона схожа на брата...

— Схожа, тільки трохи краща, пане директоре. Я впевнився.

— Це добре. Бо, знаєш, Стефане, щоб спіймати ту банду, треба діяти обережно. Розумієш? Не сполохати їх. Більше не розповідай нікому, гаразд? З батьками твоїми я сам поговорю. Добре, що ти прийшов до мене. Дякую тобі за довіру. Шкода тільки... шкода, що не раніше. Ти мене розумієш?

— Розумію, пане директоре, — зітхнув Стефан. — Тільки сьогодні зрозумів. Шкода, що стаєш розумним не відразу, а лише поступово.

— Ба! — промовив директор. — Добре й так!

З легким серцем Стефан повертався додому. Тільки тепер він збагнув приказку Бродської: «Немов камінь з плечей звалився». Директор зробить усе, що треба. Цікаво, як піймають хуліганів? Стефек багато віддав би, щоб бути там. Він навіть запропонував свою допомогу директорові, але той сказав:

— Ні. Це вже залиш дорослим.

Ще тільки треба владнати справу з друзями. Але як? Правду розповісти їм не можна. Він же пообіцяв директорові. Цікаво, що було в тій записці? Що вони від нього хотіли?

І враз він побачив біля брами Бартка й Віктора. Може, вони заходили до нього додому?

— Смерть мушкетерам! — гукнув, начебто нічого не сталося, Стефан.

— Ти чому не з'явився на виклик? — грізно спитав Віктор.

— На який виклик?

— Не прикидайся, листа тобі вручено у власні руки, — не вгавав Віктор.

— Вручено. — Стефан витяг з кишені листа. — Але розкумекати його я не зміг. На, сам читай.

— Треба бути йолопом, щоб не запам'ятати такого легкого шифру: «а» — це 1, «б» — це 2, забув?

— Не забув, — мовив Стефан, — але спробуй сам прочитати.

Надворі вже починало сутеніти, і Віктор сказав, що не може прочитати, бо темно. Але Стефан не здавався. Сміючись, він потяг Віктора, хоч той і опирався, під сусідній ліхтар. Та Віктор і там не розшифрував листа.

— Треба бути йолопом, щоб... — зловтішно почав Стефан.

— Ну, ну, не дозволяй собі надто багато, — перебив його Віктор. — Це тому, що я хвилювався. Через тебе, певна річ. Визнаю, що ти не міг з'явитися в час, призначений двома третинами нашої спілки. А що в мене шляхетне серце і я не можу ди-

витися на твій біль і сльози, то дарую тобі половину провини, другу ж половину ми тобі пробачимо, коли ти нам розкажеш усе з початку до кінця.

Важко уявити собі розчарування і розпач, які відбилися на Вікторовому обличчі, коли Стефан заявив, що розкаже все тільки через тиждень.

Бартек зрозумів швидко. Вони вдвох почали заспокоювати Віктора. Адже чекати треба було всього лише тиждень.

— Ви не такі, як я! — кричав Віктор. — Стефано, ти навіть уявити собі не можеш, що в мене інша вдача, ніж у тебе. Якщо мені уривається терпець, то я тоді мало не лускаю зі злості.

— Я собі дуже добре уявляю, — заперечив Стефан. — Бартею, а що тут Віктор набалакав про мене?

Віктор неспокійно зиркнув на Бартею, але той був добрий і розсудливий товариш. Він сказав:

— Нічого. Нічого такого, що б варто було пам'ятати.

РОЗДІЛ XXX

*Стефанів щоденник. Віктор пише листа міністрові.
Знайдено останки. Кому дістався велосипед.
Ельжбета — надзвичайна дівчина!*

Стефанів щоденник

«Скільки часу минуло, а мені все ніколи було взятися за перо й заглянути в цей зошит. Завжди я казав собі: хай завтра — а як те завтра наставало, знову відкладав. Але тепер я можу хоч основне записати, бо такі речі, либонь, уже ніколи в моєму житті не повторяться. Я маю на увазі тих хуліганів, себто злодіїв, бо вони таки виявилися справжніми злодіями.

Їх піймали в умовлену середу. Вони попали в засідку, наче вовк у пастку. Вікно було відчинене як звичайно, але в квартирі на них чекав міліціонер з револьвером. Вулицю теж охороняли. Втікати злодіям було нікуди. Усіх — а їх було троє — привели до дільниці.

Я дізнався про це від директора, який того ж дня — я ще тільки збирався до школи — завітав до нас і все розповів. Власне, він зайшов по мене: не хотів, щоб приходив міліціонер, бо мамі, хоч вона уже все знала, було б дуже неприємно. Могло б

здатися, що міліціонер мене заарештував. А так я разом з директором пішов до дільниці. Я мав сказати, чи то ті самі хлопці, що домовлялися про крадіжку.

Найстаршого я зразу пізнав, то був Віль. А двох молодших бачив уперше. На вигляд вони були відразні — брудні, розхристані, видно, що цілу ніч не спали.

Віль так на мене глянув, що мені аж мороз по шкірі пішов. Напевно, якби він міг, то роздер би мене. Але я не злякався, а сказав, що пізнаю його, повторив усе, що чув біля кіюску, і розповів, як він крутився в нашому дворі.

У мене був із собою той маленький ліхтарик. Я показав його і розповів, де знайшов. Міліціонер спитав Віля:

«Це твій ліхтарик?»

«Не мій. Уперше його бачу. Мабуть, хтось загубив».

«Ти не був у підвалі?» — спитав міліціонер.

«Не був. Чого мені туди йти? Ти мене там бачив?» — накинувся Віль на мене.

Я розповів так, як було насправді: обличчя не бачив, тільки руку з бородавкою вище зап'ястка.

Віль зареготав і, не чекаючи наказу, закотив рукави куртки аж по лікті. Бородавки в нього не було.

Це мене збентежило, бо я був майже певен, що в підвал приходив таки він. А тим часом міліціонер наказав закотити рукави іншим двом, і один почав плакати.

Виявилося, що то він мав бородавку. Я її зразу пізнав: велика, кругла і посередині роздвоєна.

Він признався, що був у підвалі, але нічого більше казати не хотів. Тільки коли Віля і того другого вивели до іншої кімнати, він розповів усе, що знав.

Міліціонер записував, директор слухав і часом поглядав на мене, а мені було страшенно шкода того хлопця, і я сам мало не заплакав: адже таке могло статися й зі мною.

Втягли його так, як і мене. Сказали, що то буде спортивне товариство тільки для найкращих хлопців. Він склав присягу і дістав прізвисько «Зух». Вони влаштовували всілякі витівки. «Шеф» давав їм шоколад і квитки в кіно. Потім була друга присяга, і їхнє «спортивне товариство» стало «Спілкою Наполеонів». Кожен мусив бути відважний, як Наполеон, і заслужити на «королівське життя». Треба було виконувати різні накази «шефа», що в нагороду давав їм кілька злотих у рахунок того «королівського життя».

«Шефа» не кожен знав і не кожен бачив. Накази були усні

або письмові з зеленою печаткою, на якій стояла літера «Н» — «Наполеон».

Тоді я витяг з кишені свою печатку. Хлопець перелякався, і його довелося довго вмовляти, щоб він розповідав далі.

Хлопець признався, що вони дуже боялися «шефа» і тих, хто передавав його накази. Бо хто не слухався, тому було непереливки. Одного хлопця так набили, що аж ребро зламали.

А той ліхтарик йому дав Віль за те, що він переносив якісь пакунки. Що було в тих пакунках, він не знає. Носив їх завжди в те саме місце. Хлопець назвав адресу.

Потім привели другого хлопця. Той брехав і викручувався. Кричав, що нічого не знає, що знайомий, тобто Віль, тільки попросив його зачекати хвилинку під вікном. Він гадав, що то квартира Віля, і ще плів усякі дурниці, я не запам'ятав, що саме, бо весь час думав про хлопця з бородавкою. Адже я б теж міг опинитися тут не як свідок... Потім протягом двох днів міліціонери весь час приходили до когось у нашому під'їзді. Були в Росвятинських, у Бродських і двічі в Пагача.

Бродська знову прийшла до нас заплакана. Тато звелів мені розповісти усе спочатку. Мені було дуже соромно, бо Бродська дякувала, що я підробив листа і не показував Аліні записок, а тато перебив її і сказав, що дякувати ні за що, бо я, замість розповісти відразу про все старшим, вигадував усілякі дурниці.

Директор теж так вважав, але ж вони обидва не знають, що я тоді пережив. Про Алініні плітки я не згадував — не хотів говорити про дівчину погане, та й свої особисті справи не дуже приємно виставляти напоказ.

Мамуся так хвилювалася, через усе те їй аж тістечка не вдалися — вийшли глевкі. Тато вівся так, наче нічого не помітив, аби не додавати мамі жалю, але вона сама сказала:

«Не біда, що тістечка вийшли глевкі. Це краще, ніж наша дитина ступила б на слизький шлях».

Дитина — то я, бо мамі весь час здається, що я ще малий, хоч мені вже минуло тринадцять.

А за ту «дитину» мама стільки похвал наслухалася, як ніколи. Без упину до нас хтось приходив.

І ті люди з першого поверху, яких не обікрали, і інженер Росвятинський, бо він уже довідався, хто дзвонив йому за приймача, і Барткові батьки, і навіть Хибала прийшов сказати, що тепер, коли хулігани за ґратами, напевне буде спокійніше в будинках і парку. Геть усі мене хвалили.

Прийшов і професор Пагач. Було видно, що йому прикро. Він

довго розмовляв з татом. Розповідь про матір Віля — яке то для неї горе. А ліхтарик виявився його. Він пропав у Пагача тоді в парку, коли в нього вирвали валізку.

На свято тато побажав мені, щоб я виріс на радість мамі, а мама навпаки — на радість татові, але я бачив, що вони обоє раді за мене. І Люцинка, здається, стала більше поважати мене.

Віктора та подія так вразила, що він ходить сам не свій, наче його підмінили. Дивиться на мене, мов на ікону. Не перебиває, як раніше, зважає на кожне моє слово. Але то ненадовго, я його знаю. Яюсь він сказав мені, що хоче писати щоденник.

«Навіщо?» — спитав я.

«На всяк випадок, — відповів він. — Дуже ймовірно, що ти станеш славетним детективом, отож я вже тепер буду записувати все про тебе, а також твої золоті думки».

«Таж у мене ніяких золотих думок немає», — сказав я йому.

«Коли б у тебе не було золотих думок, ти б не придумав, як застукати хуліганів. А від нашого велосипеда й сліду не лишилося б».

Я забув написати, що коли ми прийшли після свят до школи, то велосипед стояв на своєму місці, наче його звідти ніхто й не брав. Тільки загородка була міцніша, а сам велосипед прикріплений ланцюгом. Усі дуже раділи, лише Северек яюсь вівся дивно.

Золотко пригладив вуса і поплескав мене по плечу.

«Ну, золотко, що було, те було, не гнівайся. Голову маєш не тільки, аби шапку носити. І я, і пан директор так вважаємо», — мовив він.

Одне слово, всі мене дуже хвалили, а дехто навіть захоплювався мною.

Тільки Ельжбета... тільки Ельжбета поставилася інакше. Тут мене спіткало велике розчарування. Спочатку я навіть поклав собі зовсім не писати про це, бо мені неприємно, та, переглянувши свій щоденник, я побачив, що там про Ельжбету багато вже написано, тож не слід і це поминати.

Бартек, як завжди, говорив мало, тільки радів, що велосипед знайшовся. Кілька разів писали за ту пригоду в газеті. І про напад на професора в парку та крадіжки в будинках, і про двічі пограбований кіоск, і про жіночі сумочки, що їх виривали з рук на вулиці, і про те, як вони погрозами чи обіцянками видурювали в хлопців та дівчат гроші. Все те робили члени «Спілки Наполеонів». «Шеф» уже сидить за ґратами. Він прикидався студентом, носив студентський кашкет, але навіть школи не закін-

чив. Не хотів учитися. А, кажуть, дуже здібний. Він підбивав хлопців на всякі витівки, а потім залякував, що їх шукає міліція, що треба «помастити». Те, що вони крали, «шеф» забирав собі, а їм давав по кілька грошів.

Вся школа читала статті в газеті. Тільки й розмов було, що про хуліганів, а Віктор кілька разів казав, що якби не я, то злодії й досі гуляли б на волі. Про мене в газеті не писали. Пан директор ще тоді в міліції попросив, щоб мого прізвища не називали. Можливо, то й краще, бо хоч і приємно було б читати в газеті, як я допоміг викрити банду, але хтозна, чи не помстилися б на мені інші хулігани.

Ельжбета теж знала про все те. І від мене, і з газети, і.. від Аліни, бо Аліна написала їй листа. Дрібнесеньким, як мак, письмом, на чотири сторінки. Я не читав, Ельжбета мені тільки показувала й розповідала. Аліна вже давно в усьому призналася батькові. Бо їй було страшенно соромно, що батько до неї ласкавий, дбає про неї, як нянька, а вона таке робила. Вона одного разу продала комусь крам на блузку, а іншого — сумочку, яку матері подарувала замовниця. Прогнала, бо «шеф» вимагав грошей і погрожував, що розкаже матері про її зустрічі з Вічком, коли вона не слухатиметься. А потім почав погрожувати, що мати дізнається й за продані речі. Аліна вже ладна була зробити що завгодно, аби тільки не виказали на неї матері. А Бродська думала, що то її чоловік пропив ті речі, і в хаті сварки не стихали.

Коли Аліна помітила, що та позичка на вінок викликала в мене підозру, то дуже злякалася, і врятував її тільки отой мій напис над під'їздом. Але потім вона знову почала боятися, що Ельжбета скаже мені про крам на блузку, тому й надумала нас посварити і наговорила всяких нісенітниць мені на Ельжбету, а Ельжбеті на мене. Тепер вона дуже шкодує, що так зробила, і просить пробачення в Ельжбети і в мене. Вона хотіла б написати мені окремого листа, але їй дуже соромно, бо це ж я її врятував, це ж завдяки мені тепер її не судять разом з хуліганями, які хтозна до чого могли б її довести...

Ельжбета заглядала в листа, розповідала, а дещо й читала. Коли вона скінчила, я не дивився їй у вічі, бо знав, що зараз, нарешті, вона мене похвалить, і почував себе трохи ніяково, як завжди в таких випадках. Та Ельжбета нічого більше не сказала. Я подумав, що їй важко підібрати якісь незвичайні слова, адже навіть Віктор, хоч як умів плескати язиком, а він, коли про все довідався, тільки без кінця повторював: «Ой леле!»

Щоб порушити мовчанку, я мовив:

«Дурна Аліна, я ж давно про все знав: і про Віцка, і про крам на блузку, і печатку в неї бачив. Мені нікого не треба було розпитувати. Маю свою голову на плечах».

А вона сказала:

«Голову, звичайно, маєш, але яку? По-моєму, не тільки Аліна дурна: Пам'ятаєш нашу розмову? Я помітила, що з Аліною щось не гаразд. Чому ти мені тоді нічого не сказав? Ми знайшли б якусь раду. Коли б уже тоді піймали хуліганів, то, може, це врятувало б якогось хлопця, ба навіть і не одного з тих, кого «шеф» затягнув до «Спілки Наполеонів». Так, голову на плечах маєш, проте в голові... не дуже».

Отак мене похвалила Ельжбета!

Я аж рота роззявив з подиву і не міг і слова вимовити. А потім, коли вже отямився, то не знав, що їй відповісти, бо справді, якби я сказав про все раніше...

І ще Ельжбета спитала мене, чому я так довго нікому нічого не розповідав.

А я мовчав, бо спочатку не розповідав із страху, а пізніше на зло їй хотів показати, що я зовсім не йолоп. Та хіба я міг про те сказати! І Ельжбета розсердилась, що я мовчу.

«Ну, то, може, ти мені розповіси, що то був за напис над під'їздом, про який згадує Аліна?»

Цього я теж нізащо в світі не міг сказати.

«Так, просто, — буркнув я. — Вже навіть не пам'ятаю».

Однак Ельжбета ще дужче розсердилась і більше зі мною не розмовляла. Заявила, що їй треба йти на урок музики, попрощалась і пішла.

А тепер я думаю, що, мабуть, зробив дурницю. Треба було сказати. Адже мені самому смішно, як я міг «надзвичайна» написати через «е» — «надзвечайна»! Нині я вже пишу майже без помилок.

А може, Ельжбету насмішила б сама думка про напис? Може, він би їй не сподобався?

Мабуть, таки краще, що я промовчав. З дівчатами ніколи наперед не вгадаєш, як вони поведуться. Думав, Ельжбета мене похвалить, а вийшло, що вона накрила мене мокрим рядном».

Стефан та Бартек стояли під вікнами Вікторової квартири і кликали його. Вікно було відчинене, але в ньому ніхто не показувався, тільки легенько колихалася біла фіранка.

Стефанові увірвався терпець. Він заклав пальці до рота і свиснув. Це допомогло.

Віктор відхилив фіранку, швидко висунувся з вікна і, махаючи руками на товаришів, стиха кинув:

— Ще хвилинку! Тільки закінчу з міністром! — і зник.

Хлопці здивовано перезирнулися: що могли означати ці слова?

— Невже до них прийшов у гості міністр? — здивувався Бартек.

— Аякже! У міністра немає інших справ, тільки ходити до Віктора в гості, — заперечив Стефан, але Вікторові слова його теж зацікавили.

За кілька хвилин вибіг Віктор із зошитом у руках.

— Я написав міністрові листа! — урочисто оголосив він.

— Про велосипеди для нас? — глузливо спитав Стефан.

— Та ні, зовсім про інше. Ти, Стефку, до всього ще й егоїст, думаєш тільки про велосипед...

— А ти? — перебив Стефек.

— А я подумав про наших найменших товаришів, про тих малих дітей, серед яких я вчора чергував у червоному кутку. І написав до міністра...

— Говори по-людському, — не витримав Бартек.

— Віктор — і «по-людському»? Зараз ми тут почуємо чудеса в решеті... Кожне друге речення буде або з книжки, або з газети, — мовив Стефан.

— А от і ні! — запротестував Віктор. — До міністра шляхів сполучення, то, можливо, я б так урочисто й написав, але до свого міністра?

— Як це «до свого»?

— Ну, до міністра освіти, не розумієш? Він же свій, бо мусять дбати про нас ще цілих п'ять років... Отож я написав простими словами. Ось чернетка. Послухайте:

Пане міністре!

І Ви колись були дитиною, і Вам доводилось ходити до школи і вчити уроки. Можливо, Ви тоді не думали, що посідатимете найважливішу в усьому міністерстві посаду. А коли думали, то я і мої товариші дуже раді, що Ваші мрії здійснилися. Теперішні діти теж хотіли б вийти в люди. На жаль, це неможливо. Адже для цього треба старанно і багато вчитися. А вони в розпачі. Я сам це бачив на власні

очі. Сядуть до зошитів і починають плакати. Папір поганий, чорнило розходиться, літери вилазять за лінійку або розповзаються. Вчителька сердиться за таке погане письмо. Я її розумію, але ж то не малята винні, а зошити, які до війни були зовсім інші, моя мама добре пам'ятає.

Отже, пане міністре, ми настійно просимо, щоб Ви звеліли виробляти кращі зошити, бо для Вас це, мабуть, дрібниця, а малятам буде радість, учительки перестануть нервуватися, а батьки журитися і матимуть надію, що з їхніх дітей теж виросте щось путне.

З глибокою пошаною

Учні VI класу «Б»

— Ось тут і підпишемося, — закінчив Віктор. — Вам подобається?

— І що далі? — байдуже спитав Стефан.

— Як це: що далі? Не розумієш? Що б ти зробив, коли б був міністром і дістав такого листа?

— Розпорядився б, щоб зошити були кращі, і все.

— Ти в міністри не годишся, — заявив Віктор. — А ти, Бартку, що зробив би?

— Я спочатку попрохав би принести з найближчої крамниці кілька зошитів і перевірів би, чи вони справді погані. Потім теж так само розпорядився б, і кінець.

— Ти теж не годишся.

— А ти що зробив би? — разом спитали хлопці.

— Я, прочитавши листа, звичайно, зробив би те, що й ви, а після того подумав би: «Які розумні хлопці писали цього листа. Треба привезти їх до столиці! Може б, їм щось приємне зробити? Може, вони хотіли б мати велосипеди або що?!»

Друзі зареготали.

— Вікторе! Шкода, що ти не міністр! — вигукнув Бартек, а Стефан додав:

— Це ти чудово придумав. Ніщо тебе не цікавить, тільки бідні діти!

— Стефане! — лагідно мовив Віктор, — не смійся так, бо в горлі щось заскочить і почнеш занукуватися. Шкода було б, адже в тебе така гарна вимова. Тільки трохи чемності бракує. Ти думаєш, що до міністра можна так просто: раз-два! — і про велосипед. Більше придивляйся до бувалих людей. Хіба ти не помітив, що коли Барткова мати, наприклад, питає нас, чи ми

не голодні, я завжди відповідаю: «Зовсім ні. Дуже дякую, я недавно їв». А, як тобі відомо, вдача в мене така, що весь час їсти хочеться. П'ять шматків пирога — то для мене дрібничка, але я жодного не візьму без запрошення. Отакий уже я є. І не тобі мене вчити, як до міністра писати. Та ще й до найважливішого.

— Чому найважливішого? — спитав Бартек.

— Тому, що він міністр освіти. Не розумієш? Адже якби не було освіти, то взагалі ніхто не зміг би стати міністром!

Друзі пішли до школи, вони мали разом з Вацком Сітарком розпланувати волейбольний майданчик на городі за шкільним будинком. Торік там росла картопля, а недавно ділянку передали школі.

Часу було досить, і друзі не поспішали. Райтом Бартек стукнув себе по лобі.

— Треба зайти на Стефанове подвір'я. Я обіцяв Ельжбеті. Біжімо!

Віктор і Стефан побігли, не дуже розуміючи, що Барткові треба. Зупинилися аж перед Стефановим під'їздом.

Бартек задер голову догори, придивляючись до стіни. Стефан уже догадався, що саме Бартек пообіцяв сестрі і чого він шукав.

Тільки Віктор нічого не розумів.

— Що тобі треба? — спитав він.

— Ельжбета попросила мене прочитати, що тут написано, — пояснив Бартек. — Я обіцяв подивитися. Але нічого не видно. Чи їй приснилося?

Стефан легко відгадував змитий дощем напис, від якого залишилося лиш кілька невиразних літер, незрозумілих невтаємниченим. Бистроокий Віктор допомагав Барткові.

— Там, ліворуч, бачиш, «ета» — цілком чітко.

— А далі щось ніби «над», — мовив Бартек і записав на папірець.

— Більше, здається, нічого не видно, — поспішив Стефан.

— Ні, ось праворуч, майже під вікном, ще є «чин», — помітив Віктор. — Бачите? І це все. Гайда до школи, бо вже час.

— «Ета... над... чин». Що це означає? — роздумував уже на вулиці Бартек.

— Ет, мабуть, першокласники якісь дурниці понаписували.

На спортивному майданчику перед школою Сітарка не було. Натомість на ганку сидів Северек Вітковський. Він здалеку помітив хлопців і підбіг до них.

— Вацек не прийде. У нього щось дома не гаразд. Він просив, щоб я його замінив. А я й шнур приніс.

Кілька місяців тому троє друзів принаймні скривилися б на таку пропозицію, а може, й відмовилися б від Северкових послуг.

Але час минав, у них було стільки спільного смутку й радості, що гострі кути притупилися.

Зрештою, Северек із шкури пнувся, щоб поліпшити стосунки із «звіринцем». Він зрозумів, що безсилий перед ними, і здався. Принаймні про людське око.

Він перестав підлабузнюватися до вчителів, не вискакував скаржитися на товаришів, став послужливий і товариський.

Навіть Віктор, найзавзятіший ворог Северків, якимсь зауважив:

— А знаєте, в Северка є таки щось людське!

Бартек і Стефек помітили це трохи раніше і раніше перестали цуратися однокласника, якого спочатку не зносили. Правда, ще посміхалися з його надмірного бажання керувати всіма, скрізь бути першим.

Учився він найкраще в класі. Тільки Ромек Козелкевич доганяв його, але стільки п'ятірок, як Северек, ніхто в школі не мав. Дедалі частіше називали його прізвище, коли вгадували, хто дістане велосипед.

Ті говорили про це з захватом, інші заздрісно, але всі погоджувалися: у Северка найкращі успіхи.

Доля від певного часу усміхалася Северкові. Неначе мало було того, що його мрія про велосипед майже здійснилася, Север ще й виграв на якомусь конкурсі футбольного м'яча. Чудового футбольного м'яча, до якого ноги самі так і тяглися.

Той м'яч допоміг шанолілюбному хлопцеві повернути популярність у класі. Северек оголосив, що як тільки буде готове футбольне поле, м'яч стане власністю 6-Б, і клас утворить свою футбольну команду.

І сьогодні Север тримав м'яча під пахвою. Хлопці розпланують майданчик, а потім трохи поганяють м'яча по шкільному подвір'ї. Адже в такий час вони нікому не заважатимуть.

Хлопці вже вийшли на город, і Стефан з Бартком заходилися шукати кілочки до шнура, коли це Віктор одним ударом вибив м'яча з-під пахви Северкові, схопив його, відбіг на кілька кроків і гукнув: «Тримай! Тримай!»

Вони кілька разів перекинулися м'ячем, а потім Северек з усієї сили послав м'яча на Віктора. Хлопці стояли під самою

школою, бо земля там була добре втоптана. М'яч котився дуже швидко, але раптом наткнувся на якусь перешкоду, відскочив убік і влетів у відчинене віконце шкільного підвалу. Віктор гукнув, що зараз його дістане, і побіг навколо будинку. Северек підійшов до Бартка з Стефком і почав допомагати їм.

За кілька хвилин з-за рогу з'явився Віктор. Ішов він якось дивно, твердо ступаючи, виставивши вперед стиснуту в кулак праву руку, ліву тримаючи за спиною. Коли він наблизився, хлопці помітили, що обличчя в нього пополотніло з люті.

— Ти... ти... — засичав він, підходячи до Северка.

— Що?.. Що?.. Чого тобі треба? — позадкував той здивовано й злякано.

— Вікторе! Ти збожеволів? — вигукнув Стефан і заступив йому дорогу. — В чім річ?

— Ось у чім! — закричав Віктор і вийняв руку з-за спини. Хлопці побачили мертву пташку, зв'язану міцним яскраво-зеленим шнурком. Таким шнурком Северек багато місяців підряд зв'язував свої підручники.

Кострубате запорошене пір'я, задубілі лапи з загнутими кігтками, безсило звислий напівроззявлений дзьоб — усе це було таке жалісне, що Бартек аж застогнав. Стефан закричав: «Кася!» — і горло йому щось стисло.

Тільки Віктор люто гортав:

— Ти... злочинцю!.. Тільки вбивця міг таке зробити!

Северек зблід.

— Я не хотів! Хлопці, присягаюсь, я не хотів її вбивати!

— Кажі, що ти зробив? — навідав Віктор.

— Тоді... тоді... всі тільки на цю галку... і на вас... Ніхто не хотів зі мною... навіть пістолет нічого... я й хотів, щоб галка ненадовго зникла... Я зв'язав її і кинув до підвалу. Хотів потім випустити, але підвал був замкнений. А згодом не знайшов, думав, що вона виплуталась і втекла. Хлопці, я справді не хотів. Нехай би собі жила... Що мені?

Северек говорив дедалі тихіше, кусаючи губи. Видно було, що він з усієї сили стримує сльози, які врешті таки потекли йому по обличчю.

На це не можна було дивитися. Бартек мовчки взяв шнурок з рук у Віктора і рушив до акації, що росла біля паркану. Стефан подався за ним. Треба було поховати пташку.

Віктор залишився біля Северка — боявся, що той утече. Адже справу ще не закінчено. Він стояв боком до нього і дивився на друзів.

— Вікторе, — благально озвався Северек, — слухай, я тобі щось дам. Хочеш м'яча?

— О ні, голубе, завтра вся школа знатиме! Та що там уся школа! В газетах оголошу! До Ліги захисту тварин напишу! Сфотографують тебе! Цілий світ здригнеться з жаху! Слухайте, він нас хоче підкупити!

— Не підкупити! — жахнувся Север. — Бартку, послухай: я хочу за це... ну, щось своє віддати вам... тобі...

Бартек мовчав. Серце в нього болісно стискалося. Йому було страшенно шкода Касі...

Він глянув на Северка, і його раптом вразило, як той змінився. У Северка, завжди чистого, пригладженого, був жалюгідний вигляд. Розпатлане волосся, мокрі від сліз щоки, гудзик на піджаку відірваний. На кому тут було мститися?

Бо Віктор кричав про помсту. Закликав зв'язати Севера, як він галку, кинути в льох, нехай гине з голоду, нехай побачить!

Врешті Віктор замовк, бо ж товариші ані підтримували його, ані заперечували. Стефан, що досі не озвався й словом, раптом повернувся до Северка й сказав:

— І це ти маєш одержати велосипеда?

— От-от! — заgrimів Віктор. — О, не дїждеш! Побачите, що завтра робитиметься в школі! В усьому місті! Я до цього візьмуся! Зараз іду до директора!

— Облиш, — зітхнув Бартек, — що сталося, того не вернеш.

— Себто як? Значить, ти допустиш, щоб він... — Вікторові відібрало мову від обурення.

— Нехай він сам... він сам... — тихо мовив Бартек, не дивлячись на Северка, і повільно пішов до брами.

Велосипед першого червня одержав Ромек Козелкевич. Спершу він навіть не повірив, і директорові довелося двічі повторити його прізвище. Ухвала директора здивувала не тільки Ромка. Однак у такий урочистий день, коли дома, в школі, в усьому місті дітям підготовлено стільки несподіванок, не було часу довго обговорювати подію. Зрештою всі визнали, що нагорода дісталася йому справедливо. Ромек не тямився з радощів.

Тільки наступного дня Вацек Сітарець, ідучи шкільним вестибюлем, помітив Северка, що самотньо застиг, втупивши погляд у місце, де ще вчора стояв велосипед.

— А що? Шкода? — зловтішно крикнув Вацек.

Раніше Северек нізащо не стерпів би такої образи. Але те-

пер він мовчки, немов спійманий на гарячому злочинці, помчав нагору.

Йому ще немало довелося вислухати ущипливих зауважень про велосипед, «який вихоплено в нього з-під носа» і «на якому кататиметься «звіринець». Однак він не вступав у суперечку. І ще одне: серед тих, що знущалися з нього, не було нікого з трійці, яка знала Северкову таємницю.

Після останньої перерви до 6-Б разом з класним керівником зайшов директор. Звичний гармидер негайно стих, і не лише з поваги до небуденного візиту, але й тому, що обличчя і в директора, і в керівника були загадково радісні.

Певне, якась приємна новина!

— На цьому тижні, — почав директор, — у нас два свята: четвер і неділя. Ми ухвалили скористатися з цього...

У класі всі затамували подих.

— ...і повезти шості й сьомі класи в чотириденний туристський похід.

— Ур-р-р-а-а! — загорлали учні, охоплені несамовитою радістю.

Минуло кілька хвилин, поки трохи стихло і настала змога обговорити подробиці.

Екскурсія мала обійтися дешево. Організовували її так званим господарським способом. З собою брали частину харчів і намети.

На підготовку до від'їзду лишалося всього два дні, а пан Карневич відразу попередив, що 6-Б має показати, який повинен бути загін юних туристів.

Северек Вітковський, який щороку ходив з батьком у тривалі походи, виявився непоганим помічником. Він давав слушні поради, допомагав вибирати спорядження і взагалі був правою рукою пана Карневича, почувачи себе в своїй стихії.

Стефан спочатку шаленів з радощів. Він один на весь клас мав компас, про який так довго мріяв! Першого червня вони разом з батьком купили його. І цей похід був чудовою нагодою похвалитися ним перед товаришами.

Але радість його тривала недовго. А рюкзак? Адже рюкзак конче потрібен. Куди складати харчі, рушник, мило, щітку до зубів, светр і запасні шкарпетки?

Перед Віктором стояла та сама проблема. Звіряючи один одному свої жалі, обидва хлопці з заздністю зауважили, що лиш Бартек живе, як у бога за пазухою. Батьки могли його споря-

дити всім необхідним. Він, мабуть, і не розуміє, що можна чогось не мати.

— Я дома про рюкзак і не згадую, — мовив Стефан. — Що я — дурний? Мати навіть ті гроші, що... на чорний день... лежали, витратила, бо в батька черевики геть порвалися.

— А нашому Косткові треба купити костюм. Знаєш, він весь час між людьми. І екзамени склав чудово. Мама сказала, що з ніг зіб'ється, а костюм справить. Вона тепер додатково чергує вночі. Але, Стефку, чого ми журимося? Головне — тримати фасон. З мішка теж можна рюкзак зробити. А в тебе ж є такий великий портфель!

— У нього важко буде все вмістити.

— Упхаєш. Адже з кожним днем продуктів меншатиме. І мило вимилиться... Не журися.

Звичайно, можна і з портфелем. Але що то за турист, який в одній руці несе напханого портфеля, а в другій ковдру і, може, ще й пляшку з молоком на мотузочці?

Увечері, напередодні від'їзду, Стефан розіклав на столі свої речі. Їх виявилось багато. Він надумав запакувати все в шматок брезенту. Перев'яже мотузкою так, щоб можна було нести пакунок на спині, і прикріпить до нього згорнуту ковдру. Іншого виходу не було.

Несподівано у передпокої пролунав дзвоник і вбіг захеканий Бартек. У руці в нього був рюкзак.

— Стефане, чому ти не сказав? Щойно в мене був Север, і ми зовсім випадково довідалися, що в тебе немає рюкзака. Ельжбета зразу принесла свій і наказала мені бігти до тебе. Ху, захекався!

Ельжбета? Та Ельжбета, яка цуралася Стефана відтоді, як він не признався, що було написано на стіні, і їй не пощастило довідатись про те за допомогою Бартка?

А тепер так великодушно вчинила! Бо це і є великодушність: образилась, однак, коли було треба — прийшла на допомогу. Ельжбета шляхетна. Тільки шляхетні люди можуть бути великодушні.

Уранці на вокзалі, як звичайно, біганина, метушня. Поїзд з учасниками походу ось-ось має відійти. У кожному вікні радісні, щасливі обличчя.

Товстий Бартусь затуляє майже все вікно. Над одним його плечем стирчить Вікторова голова, над другим — Стефкова.

Під вікном стоїть Ельжбета. Вона просить Бартка, щоб він

був обережний і не застудився. Просить товаришів від імені матері, щоб не дозволяли йому лізти у воду. Бартек трохи сердиться.

Поїзд рушає. Ельжбета іде поряд з вікном.

— Вікторе, — каже вона, — прошу тебе, слідкуй за Бартком. Він так часто хворів на ангіну, Вікторе.

Колеса біжать швидше. Стефан досі не знайшов нагоди подякувати Ельжбеті за рюкзак. Раптом він набирається сміливості. Відсунувши Бартка, він вихиляється з вікна і голосно кричить:

— Ельжбето! Там було написано, що ти надзвичайна дівчина! Ти надзвичайна дівчина!.. Дякую!..

Постаті людей на пероні зменшуються. Але Стефан все одно бачить, як весело сміється Ельжбета.

З М І С Т

РОЗДІЛ I	Канапа, перед якою тремтить уся школа. Стефан удо- сконалює орфографію. Обіцянка за обіцянку. Гулі — ознака таланту	3
РОЗДІЛ II	Стефанів щоденник	18
РОЗДІЛ III	Грім з ясного неба! Фатальний підсумок. Побитий власною зброєю	23
РОЗДІЛ IV	«Бойовий» клас. Йолоп зіпсував — мудрий виправив. Справжній звіринець!	32
РОЗДІЛ V	Таємниче знайомство Аліни. Ромка одурено. Все даремно! Стефан викручується, як може	38
РОЗДІЛ VI	Зустріч у парку. Стефанів щоденник	44
РОЗДІЛ VII	Нудьга пекельна, а сміливості бракує. Фатальна по- дача. Хто раз скаже неправду...	49
РОЗДІЛ VIII	Я додому не йду! Барткова ідея. У квартирі Грама- тики. Несправедливість мучить	55
РОЗДІЛ IX	Урочиста присяга. Архімед, та не той. А все через Віктора!	63
РОЗДІЛ X	Скільки важив мозок Наполеона. У Віктора гладень- ке місце. Стефанів щоденник. Знову зелена печатка	71
РОЗДІЛ XI	Сварка з Северком. Клопіт пана Хибали. Стефан підозрює сестру	77
РОЗДІЛ XII	Задум здійснено. Що в людині найцінніше? Як спо- добатися Ельжбеті? Стефанів щоденник	81
РОЗДІЛ XIII	Декламація над канавою. Фатальний урок. Чорна пляма на білій блузі	87
РОЗДІЛ XIV	Зустріч у підвалі. Жалі пані Бродської. Орфографія зрадила! Аліні живеться нелегко	94
РОЗДІЛ XV	Алло, це Ельжбета. Умовний сигнал. Лаври оберта- ються на бадилля. Що Бартек «ненароком» підслухав. Смерть мушкетерам! Хулігани діють	101
РОЗДІЛ XVI	Стефанів щоденник. Погано, коли не вмієш танцю- вати. Потрібна Стефанова допомога. Стефанів щоденник	108
РОЗДІЛ XVII	Стефек просить допомоги. Ієрогліфи були важчі. По ниточці до клубочка	120
РОЗДІЛ XVIII	Не тільки в Ахіллеса була п'ята. СТО має влас- ний шифр. Стефан бере уроки танців	125
РОЗДІЛ XIX	Чудо-велосипед. Підступно задумана, але вчасно під- слухана помста. Северка треба навчити розуму	132
РОЗДІЛ XX	Хто краде? Почалося з гаптованих літер. Север сів маком	140

РОЗДІЛ XXI	Покарати треба. Чи є в Стефана характер? Випадок з Аліною. Щось чути, але нікого не видно. Як попередити власника?	147
РОЗДІЛ XXII	Стефанів щоденник. Стефан у Аліни. Що впало із скриньки? Куди дівся Франек? У кого телячі очі?	155
РОЗДІЛ XXIII	Несподівана зустріч. Газети треба читати. Стефанів щоденник	162
РОЗДІЛ XXIV	Алінині інтриги. Знову записка в схованці. Треба діяти. Рука, але яка!	170
РОЗДІЛ XXV	Аліна виїжджає. «Зелені» чогось шукають. Стефанів щоденник	184
РОЗДІЛ XXVI	Фатальний початок тижня. Теорія лівої ноги. Віктор впадає в розпач. Веселий урок. Математичний вулкан у голові	191
РОЗДІЛ XXVII	Северкові не щастить. Де Кася? Стефек зустрічає «зелених». Стефанів щоденник	198
РОЗДІЛ XXVIII	Може, то гуля? Крадіжка в школі! Таємничий слід. Дружба похитнулася. Стефан мовчить	206
РОЗДІЛ XXIX	Лист, що його не можна прочитати. Допомоги немає нізвідки. В порожньому кіоску. Ельжбета з'являється вчасно. Знову канапа	215
РОЗДІЛ XXX	Стефанів щоденник. Віктор пише листа міністрові. Знайдені останки. Кому дістався велосипед. Ельжбета — надзвичайна дівчина!	227

ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Ожоговская Ганна
Тайна зеленой печати. Повесть.
(На украинском языке)

Редактор Є. А. Попович
Художній редактор М. Г. Попович
Технічний редактор Х. М. Романчикова
Коректори Т. О. Крижна, Л. Н. Фесечко

Здано на виробництво 18. VII. 1964 р. Підписано до друку
2. IX. 1964 р. Формат 60×84¹/₁₆. Фіз. друк. арк. 15,25. Умовн.
друк. арк. 14,18. Обл.-вид. арк. 13,91. Тираж 36 000. Зам. 787.
Ціна 52 коп., Т.П.—1964—поз. 219.

Видавництво «Веселка», Київ, Кірова, 34.
Друкофсетна фабрика «Атлас» Державного комітету Ради
Міністрів УРСР по пресі. Львів, Зелена, 20.

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities. It emphasizes that proper record-keeping is essential for ensuring transparency and accountability in financial reporting.

2. The second part of the document outlines the various methods and techniques used to collect and analyze data. It highlights the need for consistent and reliable data collection processes to ensure the validity of the results.

3. The third part of the document focuses on the analysis and interpretation of the collected data. It discusses the various statistical and analytical tools used to identify trends, patterns, and relationships within the data.

4. The fourth part of the document discusses the implications and conclusions drawn from the analysis. It highlights the key findings and their potential impact on the organization's operations and decision-making processes.

5. The fifth part of the document provides a summary of the overall findings and recommendations. It emphasizes the need for continuous monitoring and evaluation to ensure the effectiveness of the implemented measures.

52 коп.

